

Tartalom

KONRÁD György: Kérdezd, olvasd Végel Lászlót, nem bánod meg. . .	3
ESTERHÁZY Péter: Lábjegyzetek egy meg nem írt műhöz.	5
VÉGEL László: Bűnhődés (Berlin-szövegek).	10
BÁNYAI János: A remény felé (Végel László korai munkáiról) (tanulmány).	52
Gojko BOŽOVIĆ: Judit a városban (FARAGÓ Kornélia fordítása) (esszé)	61
LOSONCZ Alpár: Város, vihar, megbicsakló felszabadulás (tanulmány).	65
SZERBHORVÁTH György: Pótapa, pótfiú (esszé)	77
DANYI Zoltán: A tojás szétfolyó sárgája (novella)	85
Aaron BLUMM: A pizzamacsempész (Walóságshow)	90
SIRBIK Attila: Erika (kispróza)	96
KISS Tamás: Tegnap rendesen levetkőztem (novella)	98
BENCSIK Orsolya: Vaktérképek (kispróza)	103
MAGÓ Attila: A gyilkolás stratégiája (színikritika)	106
MAJOR Nándor: Kényszerhelyzetben árnyalatokért – Az áprilisi Híd és a körülmények (esszé)	111

Végel Lászlónak

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat /
Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2011. január. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Németh Ferenc. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.forumliber.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra kedden 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2011-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken.
– YU ISSN 0350-9079

Kérdezd, olvasd Végel Lászlót, nem bánod meg

Látom Végel Lászlót egy nagy táskával, bárhova megy, letelepszik az új szobában, és kicsomagolja a Duna utcát, Újvidéket, a Vajdaságot, Délkelet-Európát és az írógépét, amely elé bárhol oda tud ülni. Minden valószínűség szerint vele van a bajsza is, amelyet szerfelett mulatságosan tud mozgatni. Másoktól eltérően, akik leginkább csak a szájukkal beszélnek, Laci sokat bíz a bajuszára, a fintoraira, arra a kis csendre, miközben markába fogja és megdörzsöli az arcát, amely szünetecske módot ad rá, hogy az adott és lehetséges nyelven akár néhány szóval elmondja a velejét annak, amit gondol. Mindenfajta édes és savanyú mosolyok megfűszerezik a bölcsességét, íme a bizonyosság valahány közös barátunk előtt, hogy én Végel Lászlót igen éles elméjű és tisztánlátó embernek látom. Kényesnek is, akit nem könnyű etetve félrevezetni, várjunk csak, meggondolja, lehet tőle magyarázatot, megfontolt véleményt és tanácsot kérni. Ha valamit elvet, azon sietve túlteszi magát, érti a viszonylagosságokat, az arányokat... A hajdani Jugoszláviában az aránylag csekély lélekszámú magyar kisebbség handabandától mentes korrekt szószólójaként rendelkezett tehát az egészre néző áttekintéssel. Végel lehetett volna az egész térség doktori konzíliumának tisztelettel meghallgatott szóvivője. *Sine ira et studio*, minden személynek, minden népnek megadja a tisztas figyelmet, a méltányolást, nem mondom, hogy részrehajlás nélkül, mert odahajol minden részhez. Szívesen választanám minden testületben elnöknek, nem fecsegne badarságokat, még a kezével is értelmes bájjal és kivált a hölgyközönséget lekötően gesztikulálna, pedig szereti használni a kifejezésnek ezt a tízágú eszközét. De azért nem bízna rá közfunkciót, hogy ne húzza el az írástól, mert az megy neki a legjobban, abban van igazában otthon, mert a vádlott és a vádló, a tanú és a bíró mind helyet foglalnak a lelkében.

Minden azt szolgálja, ami az írógépébe kerül, lenyel egy találkozást, egy várost, és kijön a szöveg. Mindent a szövegért. Melynek a szeme mindent lát, ergo, ne lopd el a léniát. Minden valóságos írónak megvan ez a harmadik szeme, a saját látása, amely nem bír igazodni semmilyen emberi instanciához, még akkor sem, ha tudná is pengetni annak kedve szerint a húrokat. Végelben többek között a jókedvű és makacs individualistát tisztetem, aki, ha kérdik, nem vár semmilyen főnök, semmilyen testület szavaira, vannak saját szavai a területen kívüli, hazátlanított, de mégis hazaszerető ember körütekintéséhez. Szabadkán ültem egyszer helybeli magyarokkal, dohogtak az újvidékiek ellen. Fogtok ti még, barátaim, Végel Lászlóban többet is látni, szabadkait is akár. Amiként ebben a névben – *Tisza* – is benne van Újvidék meg még mennyi minden. A kilencvenes évek elején, amikor a Nemzetközi PEN a széteső Jugoszláviával bajoskodott a leginkább, belesöpöppenve az elnöki szerepbe, de meglehetősen tanácstalanul, Végel Lászlótól tanultam a legtöbbet. Alighanem így voltak vele többen, budapesti íróársaim is. Közülük Eörsi Istvánt és Esterházy Pétert Végel nem mulasztotta el fölhívni, s hogy a hívottak egyike én voltam, jóleső bizonyosága annak, hogy tudtunk egymással jól beszélgetni.

*Konrád György
és Végel László
Újvidéken,
1993-ban*

Lábjegyzetek egy meg nem írt műhöz

1

Azt írta az egyik barátom, amikor hatvanéves lettem, hogy ne ijedjek meg, lesznek még több is, és hogy ő ezt tapasztalatból mondja. Végellel kapcsolatban ilyesmi mondat nem juthat senki eszébe, nemcsak mert az ijedtség szót nem lehet vele összefüggésbe hozni (talán egyszer, amikor Bécs előtt le akart esni a repülőgépe), hanem mert valahogy mindig annyi volt, amennyi. Mindig rendben látszott lenni a korával. Vagy inkább fordítva: sose volt érdekes, hány éves. Fiatalabban bölcsnek tetszett, idősebben örökifúnak. Mert a tekintete nem változott, a tekintet fénye, csillogása, derűje, töretlensége.

2

A cím, a lábjegyzetes, a legutolsó Mayröcker könyv (al)címe. Fridericke Mayröcker osztrák írónőt a magyar (nyelvű) olvasó nemigen ismeri – sajnálhatja. Én az ő szövegein szoktam mérni vagy újra meg újra konstatálni, milyen kevésbé is tudok németül. (Ennek a ténynek a másik, gőgösre fogalmazott fele hangzik úgy, hogy ha tudnék németül, nagyon tudnék németül.) Mély felületességgel úgy mondanám, hogy M. egy Tandoriba oltott Nemes Nagy Ágnes; csak feketében – amennyiben persze NNA meg TD is szóke.

És még az is lehet, hogy megírom, ami itt most még meg nem írt. A „hirtelen”-sorozatnak (l. többnyire Élet és Irodalom) eredetileg „meg nem írt” volt a munkacíme. *A hirtelen barátság* meg nem írt barátság, *a hirtelen megállás* meg nem írt megállás, *a hirtelen tánc* meg nem írt tánc. *A hirtelen lassanként* már elfelejtette a kezdeteket.

3

Jut eszembe, nevetve, inkább vigyorogva, értsd baráti arcátlansággal: Laci és a német! Mert van őneki ez a víziója, hogy tud németül. És nem is mondanám, hogy nem tud. Inkább hogy minden nyelven tud. Van egy bensőséges viszonya a nyelvvel mint olyannal. De egy közönséges kedd este egy kicsit mégiscsak más. Volna egy tolmács. Nejn, danke. És tényleg, beszél és beszél, magyaráz, a mutogató két keze repked a teuton éjszakában, a publikum rokonszenvezőn figyel, már-már szájtátva – és egy mukkot sem ért. Illetve sok mukkot ért, ezért figyel tisztelettel. Olyan ez valamelyest, mint a Dragomán gyorsasága vagy a Bodor lassúsága: nem számít, vagy alig, csak az számít, az a lefegyverző, hogy a néző azonnal érzi, aki ott most így-úgy beszél, az egy (nagy) valaki, és nem mert szolgálati autó jár neki, hanem mert hiteles.

4

Milyen jót tenne, írtam régebben, egyszerűen szólva a magyarságunknak, a mi-a-magyarnak, ha ismernénk, olvasnánk, megértenénk a Gombrowicz-naplókat. De nem is kéne ilyen messzire menni, már az is elég volna, üdvös, ha Végelt ismernénk. Azt, ahogy ő tud beszélni a kisebbségi-létről, provincia és centrum(?), provincia és provincializmus viszonyáról, régióról és világegészről, magyarságról mint európaiságról, racionálisan és érzelemmel, helyi tapasztalatokkal (élettel) és világnyi tekintéssel, Trianonról épeszűen és -szívűen, nem a gyakori utakat (önkorlátozásokat, vakságokat) választva, vagyis vagy a szőnyeg alá söpörni, vagy a sebeket vakargatni. A magyarság problémáját nem egyre magyarabb, így egyre részlegesebb, egyre magányosabb szempontból nézni, hanem az emberi jogok felől. De lehet, hogy ezt már csak én gondolom így, noha szívesen lennék e tekintetben Végel árnyékában.

Az a másik barátom idézte akkor Camus-t is: „Ma minden író beszáll kora gályájába.” E gálya nagy utazója Végel.

5

Ha róla beszélek, Pavlov kutyája, azonnal eszembe jut Pavlov kutyája meg Tolnai meg Domonkos meg az egész Új Symposion – de ezt már annyiszor, hogy most nem, majd csak a 75.-en megint; vagy nem is, arra csak kicsiny szíveket fogok írni, korallpiros szív alakú szívecskéket. Így tervezem. Ember tervez.

Hősünk olyan otthonos magabiztossággal mozgott abban a szabadkai éjszakai bárban (van nappali bár?), olyan nyugodt élvezettel, grandseigneur-i barátságossággal (ahogy mindig!), akárha egy könyvtárban volna, nem csupán fejből, de gyomorból tudja, mit hol keressen, és tudja azt is, mit keressen, mit chercheljen. Hát már csak a színéről fölismeri a könyveket! A szagáról. Stb. A mellékszereplő ha nem is gátlásosan, de tanácstalanul ücsörgött azon a plüssös, süppedős, formatervezett ülőalkalmatosságon, amely a szék-fotel-bárszék közti keskeny résben nyervegett volna nevet. Egyik se volt vagy mindegyik, a nyelv tehetetlenül tárta széjjel nemzetközi, de legalábbis internacionalista karját. Mert ez mintha az egész béketáborban egységes lett volna, ahogy a Monarchiát jellemezték a színházi épületek és pályaudvarok, akképp a szocializmust ezek a modernista bár-izék.

Főhősünk épp nyugtatgatta alhősünket, aki ettől, láss csodát, meg is nyugodott. Főhősünkből szakadatlanul nyugalom árad, noha ő maga többnyire izgatottan beszél, hallgat, van, izgatottan izgatott, a folytonos figyelem izgatottsága ez, ami azonban, megmagyarázhatatlanul és a legkevésbé sem logikusan egy nem pusztán alkati nyugalomban gyökerezik. Ami nem azt jelenti, hogy mindig az van, úgy van, az történik, ahogy azt főhős dolgos optimizmussal előrevetíti, ám ez a legkevésbé sem csökkenti a szavai nyomán fölfénylő általános derűsséget. Amely, és innét a hatásossága is, nem az ő szeretetre méltó személyére vonatkozik, hanem a világra, hogy tudniillik az volna szeretetre méltó. Ez olyan meghökentető, vad állítás – hogy a keletkezett nyugalmat már-már dermedtségnek is hihetnénk.

Alhős aggódása a kisszerűnél is kisszerűbbnek nevezhető. Számolatlan helyi dinárokot kapott honoráriumként, milliókat, ezt kellett volna néhány száz megbízható márkára átváltani. De hogy. Nem probléma, vetette oda főhős szórakozottan, azzal lenyűgöző, sőt tiszteletre méltó komolysággal fordult minden figyelmével a kis színpadon vetkőző égis éró művésznő felé. Alhős sztriptízismeretei bizvást fogyatékosnak mondhatók, és ez alkalommal sem használta ki létezése teljes intenzitásával a lehetőséget, hogy látóhatárát ily módon is bővítse, azon tűnődött – szinte gyerekesen –, hogy milyen magas is lehet a nő, mert nagyon magas volt, mint egy vendégfogadó, olyan, és még az is foglalkoztatta – nem is érteni a kérdést –, hogy *miért* ilyen magas. Montenegrói, vetette oda főhős, miközben barátságosan odaintett az egyre meztelenebb kolleginának. Pinányi színpad, jutott alhős eszébe – így legalább stílárisan csatlakozott a genius locihoz.

Kis, fűrge pálinkákkal haladt „a mindenek fölött örökdő Idő”, a táncosnő munkája végeztével elsuhanván az asztaluk mellett, beletúrt főhős hajába, és mondott valamit a környékre jellemző valamelyik szláv nyelven. Főhős biztatón alhős felé bólintott. Alhős most úgy érezte, barátja szemének megszokott szép csillogása csak nagyon áttételesen vonatkozhatik az ő márkáira. Súlyosan tévedett. De akkor már ott is ült az asztaluknál egy afféle fésülködőköpenyben a lány. Ülve is daliás volt. Kraszívaja, dünyögte alhős, szinte lehelve, hogy senki meg ne hallja.

Főhős, aki mint egy felnőtt, magánál tartotta alhős pénzét, most a lány felé nyújtotta a köteget, aki ahelyett, hogy átvette volna, erre enyhén széjjeltárta combjait, ilyen hosszú combokat alhős eddig csak filmen látott, éljen a nagy Montenegró!, és akkor!

És akkor elővillantak a harisnyakötők, és akkor!

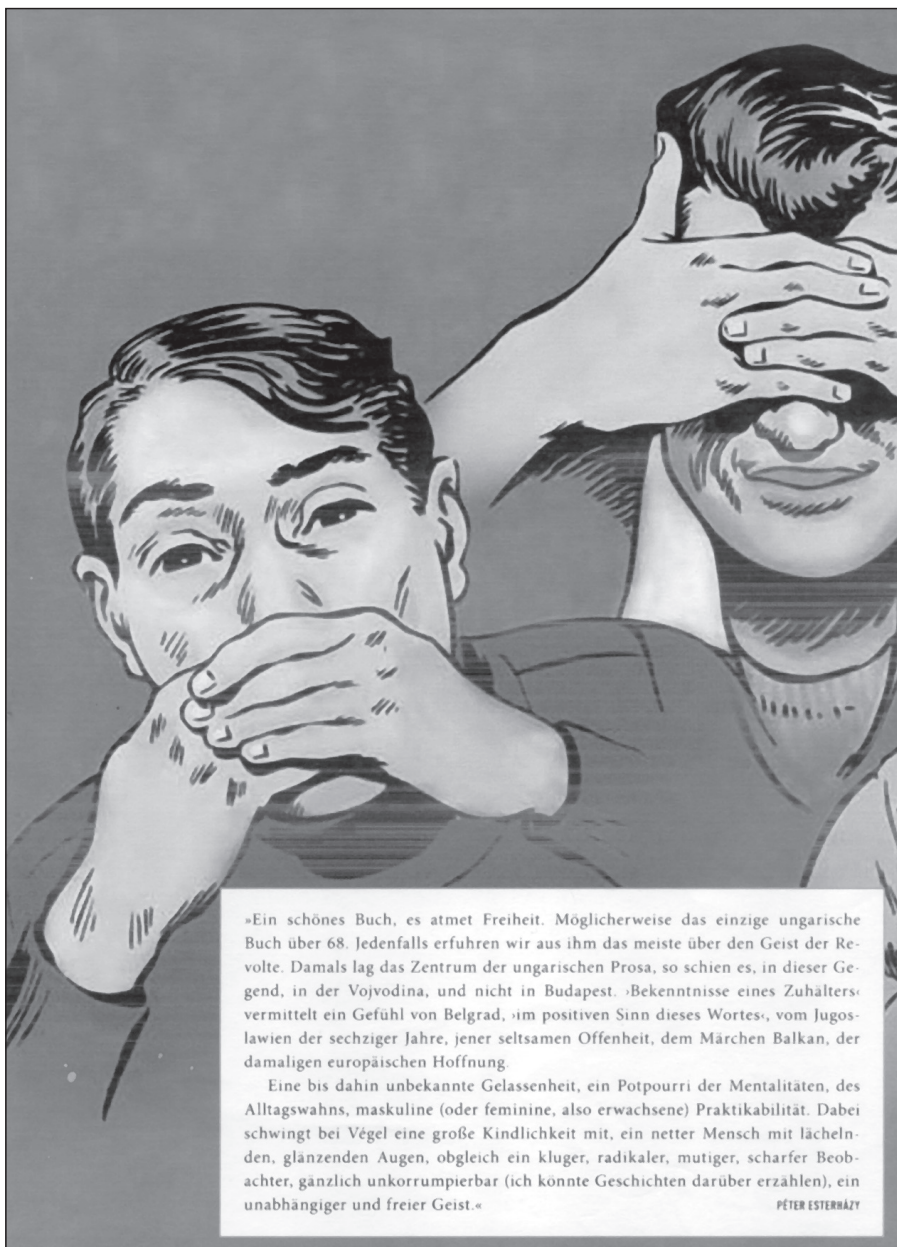
És akkor meglátták, közvetlenül, tényleg ahogy csillag megy az égen, hogy a harisnyakötőbe szép rendben sihtolva valutatömbök nyertek elhelyezést, vidáman leffegett a végük, márka, dollár, svájci frank, nagyság szerint csoportosítva, százasok, ötvenes és így tovább – mondanók: a végtelenségig!

Számok röppentek a buja térben, hol a férfi intett, hol a nő, ahogy az már lenni szokott. Aztán megegyeztek. A nő oda sem nézve kivett egy csomó márkát, innét is egy kicsit, onnét is egy kicsit, az ujjai, a begyek érezhették a mennyiséget, majd pontosan leszámolta főhős kezébe a kialakított összeget, ő meg diadalittasan továbbadta. Nevetett, akkor így rendben, ugye. Alhős és a montenegrói együtt bólintottak.

Azután véget ért az éjszaka is.

7

Történetek egyéb módosítások az elbeszélésben?
A legkevésbé sem.

»Ein schönes Buch, es atmet Freiheit. Möglicherweise das einzige ungarische Buch über 68. Jedenfalls erfuhren wir aus ihm das meiste über den Geist der Revolte. Damals lag das Zentrum der ungarischen Prosa, so schien es, in dieser Gegend, in der Vojvodina, und nicht in Budapest. »Bekenntnisse eines Zuhälters« vermittelt ein Gefühl von Belgrad, »im positiven Sinn dieses Wortes«, vom Jugoslawien der sechziger Jahre, jener seltsamen Offenheit, dem Märchen Balkan, der damaligen europäischen Hoffnung.

Eine bis dahin unbekannte Gelassenheit, ein Potpourri der Mentalitäten, des Alltagswahns, maskuline (oder feminine, also erwachsene) Praktikabilität. Dabei schwingt bei Végel eine große Kindlichkeit mit, ein netter Mensch mit lächelnden, glänzenden Augen, obgleich ein kluger, radikaler, mutiger, scharfer Beobachter, gänzlich unkorruptierbar (ich könnte Geschichten darüber erzählen), ein unabhängiger und freier Geist.«

PÉTER ESTERHÁZY

*Esterházy Péter szövege az Egy makró emlékiratai
német kiadásának hátoldaláról*

Bűnhődés

Berlin-szövegek

1.

Berlin ragyogott, mint vidéken a takaros kis családi házak tisztaszobái. 1988-ban jártam első ízben a kettéosztott Berlinben. Huszonhét éve állt már a fal. A nyugati rész hangulata képtelen idillre emlékeztetett. A várost körülzáró fal klausztrófóbikus hatással volt rám. Ortega y Gasset 1949 szeptemberében arról elmélkedett, hogy a németek olyanok, „mintha egy hatalmas hulla bordái között szállásolnák el magukat”. A fal emlékeztetett ezekre a bordákra, azonban a Kurfürstendamm ősi platánfáinak lombjai mögött impozánsan kékllett a berlini ég, miközben gondtalan emberek kószáltak az utcán. Ebben az ellentmondásban szembesültem a másik, az apokrif történelemmel, amely a Brandenburgi Kapu előtti emelvényről táruult élém. Az alkalmi pulpitusról szemügyre vehettem a fal másik oldalán serteptertelő délceg keletnémet katonákat. A történelem belemart az életembe.

A berlini fal tövében, a Brandenburgi Kapu előtti emelvényről must-rálódva, egyszeriben olyan érzésem támadt, mintha vitriolt loccsantottak volna az arcomba. Nevelődésem nem sokkal a második világháború befejezése után, 1948-ban vette kezdetét, tankönyveim németellenes szellemben íródtak, a moziban németellenes diafilmeket vetítettek, amelyekről buzgón körmöltem a beszámolókat, melyekben minden mindig egyre megy: a partizánok győzedelmeskednek a németek felett. A vetítés befejeztével a közönség hangosan éljenzett meg tapsolt; a moziteremből kifelé araszolva pedig kórusban szidtuk a svábokat. A filmkockák jelenetei elérték céljukat, hiszen többedmagammal tartottunk a németektől, akiket senki sem nevezett így, hanem gunyorosan sváboknak szólított.

Gyáva kukacok, megérdemlik a sorsukat, hajtogatták az emberek a film hatása alatt a falusi mozi előtt. Egymást túllicitálva sziporkáztak a negatív hősökre mért jelzők. Az egyik boszniai szerb férfi históriája ébresztette fel

bennem a gyanút. Különös történetek keringtek róla. Fülembé jutott, hogy Tito kedvence volt, de aztán kegyvesztett lett, mert bolondult a fehérnép után. Mások szerint amiatt lett száműzött, mert kegyetlen cselekedeteivel túllőtt a célon, nem kímélte sem az asszonyokat, sem a gyermekeket. Ezek a hírfoszlányok nem kerültek el a marsallt sem, akit mindez iszonyúan felbőszített, s nyomban megparancsolta: takarodjon a szeme elől ez a primitív fráter. Kiadta az ordrát, hogy a titkosrendőrség tartsa szemmel, mert ha megbolondul, kegyetlenkedései nem ismernek határokat, az ilyen még az anyját sem kíméli. Magányosan éldegélt a főutcai sváb házban, amelyet magas kovácsoltvas kerítés vett körül, mögötte valaha gondozott kerttel. Erről árulkodtak az örökzöld különlegességek. Pusztán az alkalmi ivócimborákkal barátkozott. Seholy sem láttam a környéken fenyőfákat, csak a főutcai sváb ház kertjében. Iskolából jövet-menet mindig megcsodáltam őket.

Egy napon azonban volt mit látnom.

– Miért rombolják le azt a gyönyörű házat? – kérdeztem az apámat, amikor lóhalálában berontottam a házba.

– Azt csak ő tudja – mordult fel ingerülten. Majd hozzátette: – Fiam, ne avatkozz a felnőttek dolgába!

Csak azért is, még inkább szemmel tartottam azt a környéket.

Rövid időn belül a régi helyén egy vadonatúj építmény emelkedett, miközben azon ügyködtem, hogy kiderítsem a tulajdonos személyét. Megjegyzem: egy cseppet sem volt könnyű dolgom, mert a felnőttek nem akartak beszélni róla. Semmiben sem hasonlított azokra a partizánokra, akiket a mozivásznonról ismertem. A kocsmákat váltogatta, társaságban vagy magányosan iszogatót, gyakran alig tántorgott haza. Olyannyira lerészegedett, hogy csak le-fel ténfergett a főutcán, és sehogy sem találta a házat. Az iskolából hazafelé menet gyakran láttam ilyen szituációban, ilyenkor megbújtam, és titkon követtem.

Emlékszem, még mielőtt elvesztette volna az egyensúlyát, egy öles fa törzsébe kapaszkodott. Vagy tíz méterre ácsorogtam mögötte, emiatt nem értettem, min zsörtölődik. Amikor már biztonságban érezte magát, zakója jobb zsebében matatott. Nem találhatta, amit keresett – szemmel láthatólag mind türelmetlenebb lett – közben farzsebéből kiesett az erszénye, amit persze észre sem vett. Minden erejét összeszedve tántorgott tovább. Kiugrottam rejtkehelyemről, felkaptam a kemény bőr erszényt, és utána eredtem. Vissza akartam neki adni degeszre tömött tárcáját. Összeszedtem minden bátorságom, és elé álltam. Egy ideig értetlenül bámult rám, miközben ide-oda dülöngélt. A közelben lévő padhoz vezettem, és leültettem. Amikor elhelyezkedtünk, szó nélkül a markába tettem az erszényt,

mire megdermedt. Rövid szünet után előredőlt, szétnyitotta, és szedegetni kezdte belőle a piros százasokat. A kezembe gyömöszölte őket: – Mind a tiéd – mondta. Nem akartam elfogadni. – Hálából tettem – hadartam –, mert a partizán bácsi legyőzte azokat a gyáva svábokat.

A férfi erre, mintha csak kijózanodott volna, kihúzta magát, és érdeklődéssel méricskélt.

– Tudod, fiam, nem voltak azok éppen annyira gyávák, mint ahogy azt a nép rebesgeti. Vesztemre – kezdte, majd ömleni kezdett belőle a szó. – Az én svábom például rendkívül bátor ember volt, amit csak most sikerült tisztáznom, öregségemre. Túl későn! Az ezredesről beszélek, akit foglyul ejtettünk. Rám bízta, hogy szemmel tartsam. Jobban vigyázz rá, adta ki a parancsot a komisszár, mint a szemed fényére, nehogy megszökjön, mert a felsőbb parancsnokság kommunista fogolyért akarja kicserélni. Revolvert nyomott a kezembe. Ha menekülni akar, akkor a combját célozd meg. Megértetted? – üvöltötte. – Igenis, komisszár elvtárs! Nagy bizalom kellett egy ilyen megbízatáshoz, számomra kitüntetéssel vetekedett. Ha akkor nem ront a dologra az ezredes, akkor ma Tito asztalánál ülnék. Akár tábornok is lehetnék. Azonban az ezredes, bár úgy őriztem, mint a szemem fényét, kegyetlenül elbánt velem. Menetelés közben a háta mögött lépdeltem, miközben a kezemben a revolvért szorongattam. Eddig rendben is lett volna minden, ám egyik nap a sváb katonatiszt a napi cigarettaadagját követelte. Szerinte ez kijár egy tiszt fogolynak. A komisszár a vállát vonogatta, egy ideig töprengett, aztán rábólintott. Rendben, mondta, ezután minden reggel adunk neki öt szál cigarettát, rendelkezett. Ez nagylelkű gesztus volt, mert számunkra sem volt elég füstölőnivaló. Gyakorta megesett, hogy ketten szívunk egy szálát. A tiszt teátrálisan gyújtott rá, majd kisvártatva fuldokolni kezdett. Dühösen dobta el az égő cigarettát, és ordibálni kezdett. Rohant a tolmács, a zágrábi német származású langaléta, aki utálta Hitlert. Mi csak úgy neveztük, hogy a „mi svábunk”. Az ezredes tiltakozott, kikérte magának, nem hajlandó ócska kapadohányt szívni, rangos hadifogolyként külön elbírálást követelt. A komisszár fogcsikorgatva jelentette ki, hogy ebben a kérdésben a főparancsnokság az illetékes.

– Néhány nap múlva futár érkezett írásos parancssal, ami arról szólt, hogy az ezredesnek napi tíz szál minőséges amerikai cigaretta jár, amit a főparancsnokság biztosít. Nehogy akár egy szálát is elcsórjunk, mert a tolvajt nemcsak kipenderítik a pártból, hanem hadbíróság elé állítják. Ez a rendelkezés minden bizonnyal rám vonatkozott, ami nagyon rosszul esett. Még hogy én lopnám meg azt a svábot!? Ettől kezdve az ezredes rendszeresen megkapta a napi dohányadagját. A legnagyobb élvezettel szívta

az illatos amerikai cigarettát, füstkarikákat eregetett, míg én újságpapírba csavartam a kapadohányt, amit mind gyakrabban meg kellett osztanom a bajtársakkal. Esze ágában sem volt akár egy szippantást is átengedni. A csikket is szépen, óvatosan eltaposta. Jó, hogy nem kért ólomkristály hamutartót a boszniai hegyek között! Csak egyetlenegyszer szánt meg, egy szálat nekem, egyet meg a fordítónak adományozott.

– Ugye azt hiszitek, hogy élek-halok a Führerért? – kérdezte, miközben pimaszul hunyorított. – Ostoba fickók! Biztosan ezt gondoljátok. Nos, azt kell mondanom, hogy tévhitben éltek. Ki nem állhatom azt az átkozott fajzatot. Ócska, vidéki vigéc. Soha a bűdös életben nem lesz belőle úriember – mondta, aztán elhallgatott. – Én is gyűlölöm – kurjantott a fordító, mire a tiszt ridegen végigmérte. Akkor mit keresel itt, a kommunisták között, kérdezte megvetően. A fordító tolmácsolt, aztán rémült tekintettel körülnézett, majd lehorgasztott fővel elsomfordált. Nem volt párttag, ellenben tartott attól, hogy megbüntetik, amiért ilyesmit ki merészelt ejteni a száján. Viszont nem csupán az amerikai cigaretta volt az ezredes mániája. Naponta – reggel-este – még a legnagyobb fagyokban is – félmeztelenre vetkőzve – hideg vízben tisztálkodott, minek utána nap mint nap alsóneműt meg inget cserélt. Szennyesét saját kezűleg mosta, csak annyit kért, hogy a tábortűznél szárítsuk meg a holmit. Jól festhettünk, miközben a tűz mellett ücsörögve partizándalokat zengedeztünk, körülöttünk száradt a sváb ezredes inge, gatyája. Szertartásosan borotválkozott, úgy, hogy egy szőrszál sem maradt az ábrázatán. Mindezt a különcködést még úgy-ahogy eltűrtem volna – folytatta –, ha nem veti magát a szakadékba. Az történt ugyanis, hogy a svábok váratlanul, heves támadásba lendültek, menekülnünk kellett. A kanyargós hegyi ösvényeken az ezredes mögött élesre töltött revolverrel lépkedtem, és bár a szándék gyanúja sem vetődött fel bennem, többször megfenyegettem, hogy a csülkébe lövök, ha szökni merészel. Mindhiába voltam elővigyázatos, az egyik kanyarulatnál hirtelen mindkét lábával elrugaszkodott, és a szakadékba ugrott. Jól láttam a szájában lógó amerikai cigarettát. Azt is számon tartottam, hogy aznap mennyit szívott el, így pontosan tudtam, hogy a zsebében lapuló dózniban maradt még hét szál. Egy szempillantás alatt játszódott le az egész. A ravaszt sem volt időm meghúzni. Nem is volt rá szükség, mert a szurdokról levált jókora kődarab rázuhant. Minden bizonnyal szörnyethalt, a leomlott szikla pedig a felismerhetetlenségig szétroncsolta.

– A komisszár tájékozott a dühtől, miközben a revolverével hadonászott. – Ezt megkeserülöd – sziszegte –, az első értekezleten repülni fogsz a pártból!

– Az elvtársak egy ellenszavazat nélkül jóváhagyták, hogy kipenderítene-
nek. Ma sem értem, miért rám hárult a felelősség, miért voltam az egyedü-
li bűnbak? Mint ahogy az is talány maradt számomra, miért vetette magát
a sváb ezredes a szakadékba, amikor tudta, hogy ki fogjuk cserélni, hiszen
azért bántunk vele kesztyűs kézzel. Még finom, illatos cigarettával is el-
láttuk! Töprengésem a tolmács szakította meg, aki felvilágosított, misze-
rint az a szerencsétlen becsületből rohant a vesztébe. A tragédia óta nincs
nyugtom, még az álmaimban is megjelenik. Hetyke testtartással bevonul
a szobámba, elfoglalja a helyét a karosszékekben, mélyen a szemembe néz,
és a pofámba röhög. Nem tudod, mi a német becsület, mi, mondogatja. Jól
tették, hogy kirepítettek a pártból, jól tették, hogy kiközösítettek, esély
adódott, hogy elsajátítsd, mi a becsület. Ellenben te ebből sem tanultál.
Követted őket, mint a kivert, hűséges eb. Reménytelen eset vagy! Miféle
becsület ez kérem, méltatlankodtam az álmatlan éjszakák után. Engem
nem ilyen fából faragtak. Megvetette Hitlert, ugyanakkor harcolt érte.
Érted te ezt, fiacskám? Én azért küzdöttem, mert Sztálint és Titót jobban
tiszteltem, mint az apámat. Meggyőződésből tettem. Ő pedig csak úgy,
passzióból fegyvert fogott, aztán meg egy salto mortaléval a szakadékba
vetette magát. Vagy arra gondolt, hogy követnem kellett volna a halálugrás
mutatványát, amikor kiebrudaltak? Meglehet. Sokáig nem értettem, mi-
lyen szándék vezérli. Idővel azonban felderengett, mintha a példamutatást
szuggerálta volna, ha pedig így van, akkor mégiscsak keményebb fából
faragták. Hozzá képest én gyáva, puhány alak vagyok. Kirúgtak a pártból,
nem volt bennük irántam semmiféle megértés, megvetettek, meghurcol-
tak, én meg kullogtam utánuk. Azzal vádoltak, hogy azt a kommunista
hadifoglyot az én óvatlanságom miatt akasztották fel Zágrábban, hogy az
élete az én lelkeken szárad – motyogta maga elé. Erélyesen a markomba
gyömöszölte a papírpénzköteget, majd óvatosan felállt, és távozott. Amint
elnéztem tovatűnő alakját, olyan érzésem támadt, mintha időközben kijó-
zanodott volna.

Otthon örömmel újságoltam, micsoda jutalomra tettem szert.

– Kitől van ez a sok pénz? – kérte számon apám.

– A partizántól, aki lerombolta a régi házat, és újat emelt helyette.

Az apám rám förmedt.

– Tessék azonnal visszavinni neki, az utolsó dinárig elszámolni – pa-
rancsolt rám. Megszeppeven álltam előtte. – Vagy mégse – gondolta meg
magát hirtelen. – Te gyerek! Csak bajt hozol a fejünkre, ha mindenbe be-
lemártod az orrod.

Nem értettem, pontosan mit akar ezzel mondani. Csak azt sutyorogták
az anyámmal, hogy nem szabad egyszerűen visszaadni a bankókat, mert

még magunkra haragítjuk Vladimirt, viszont isten ellen való vétek lenne bármire is felhasználni.

Végül úgy döntöttek, hogy a kert végében elássák a partizán bankóit.

Vladimir története még akkor is kísértett, amikor a gimnáziumban a svábokról alkotott kép nehezen, csikorogva, döcögősen, de mégis módosult. Vajon neki is követnie kellett volna az ezredes példáját? Mit tett volna a helyében egy igazi kommunista? Ez motoszkált a fejemben, amikor a Németországból hazatérő vendégmunkásokat faggattam. A hatvanas évek közepétől többszázezer jugoszláviai vendégmunkás a jobb megélhetés reményében vette a vándorbotot, és többnyire Németországban talált munkát. Vendégségbe jövet dugig pakolt személyautóval érkeztek, ajándékokat hoztak, nemcsak a rokonságnak, hanem az ismerősöknek, a szomszédoknak is. Fűnek-fának osztogatták a német csokoládét. Csak az utca legszebb házában lakó pártvezető utasította el a külföldi csemegét, mondván, hogy neki vannak elvei. Nem fogják megvásárolni holmi idegen német csokoládéval. Na nem gondolja, hogy mérgezett, csak hát tudni illik, mit illik, merthogy jó, ha az ember meggyőződésében következetes. Ki nem állhatja a köpönyegforgatókat, akik most éppen a svábokról hozsannáznak, miközben teli szájjal majszolják a csokoládéjukat.

A vendégmunkások aprólékosan ecsetelték, miszerint Németország valóságos kis Kánaán. Megelégedetten nyugtázták, hogy a németeknek van mit és hosszú távon lesz is mit a tejbe aprítaniuk. Emlékszem, milyen izgatottan vártuk a nyarat, a szabadságok idejét, amikor garmadával érkeztek. Másképpen öltözködtek, mint mi. Nagylelkűen osztogatták az ajándékokat: a különböző méretű tranzisztoros rádiókat, filteres kávéfőző masinákat, márkás hajlakkokat, dezodorokat, illatos szappankülönlegességeket, jó minőségű harisnyanadrágokat, reklámtollakat, gyújtókat, szatyrokat, micisapkákat meg az elmaradhatatlan finomságokat. Am amint a németekre terelődött a szó, a fejüket csóválták, és elbizonytalanodtak. Valamit motyogtak ugyan maguk elé, amit nem lehetett megérteni. Ha megkerülhetetlennek bizonyult a válaszadás, akkor merev tekintettel kinkeservesen bevallották, hogy azok bizony szóba sem állnak velük.

Ennyi volt a vallomás. Kellemetlen volt látni fanyar arckifejezésüket. Ennél többet azonban nem lehetett kisajtolni belőlük, bizonyára azért, mert ők is ugyanazokból a tankönyvekből tanultak, mint én, ugyanazokat a filmeket nézték, minek következtében sehogy sem tudtak kievickélni abból az ellentmondásból, amit neveltetésük és a német valósággal való találkozás idézett bennük elő. Hallgatásuk elárulta, hogy bár Németország területén éltek, nem ismerték a németeket. Bizonyára nem is akarták megismerni őket. Valószínűleg félték tőlük. Ennek ellenére gyakorta

szóttek mondataikba német szavakat, mert mint szabadkozta, éppen nem jut eszükbe a megfelelő magyar, illetve a szerb kifejezés. Sőt, elképzelhető, hogy képtelenség szerbre, illetve magyarra fordítani – majd nem kis fontoskodással kijelentették, hogy a német nyelv gazdagabb szókinccsel rendelkezik, mint a magyar, illetve a szerb.

Szívből irigyeltem a gaszarbeitereket.

Minden alkalmat megragadtam, hogy a németekről faggassam őket, mert továbbra is nyomasztott Vladimir nyilatkozata a német becsületről. Pontosan meg akartam tudni, mit is jelent ez. Miért lett a német ezredes öngyilkos? A történet nem hagyott nyugton. A boszniai bércek között a vesztébe rohan. Feláldozza magát egy vigécért, akit még igazi úriembernek sem tart. Ezekről a dolgokról szerettem volna több magyarázatot kapni. Azonban ez ügyben semmi érdemlegeset sem sikerült kicsikarnom belőlük. Legtöbbjük azt ismételte, hogy a németek nem szívesen állnak szóba az idegenekkel, esetlegesen hétvégeken a sörözőkben, ahol nagyokat kurjongatnak, és szidják az asszonyt, aki elhappolja a pénzüket, hogy minden évben bútort vagy autót cseréljenek. Esetleg felújítják a lakást, mert a barátnök is ezt teszi. Pénteken, illetve szombaton este, amikor a csehóban összejönnek, némileg beszédesebbek, azonban akkor sem árulnak el túl sokat magukról.

Egyik rokonom meglepő történettel rukkolt elő: amikor felöntenek a garatra, ugyanolyan hangosan ordítóznak, mint mi, ellenben a munkahét kezdetén, hétfőn, már a hangjukat sem hallani. Fegyelmeztettek. A munkára összpontosítanak, olyan pontosak, mint a svájci óra, ami viszont nem jellemző ránk. És hogyan vélekednek Hitlerről meg a partizánokról, tértem ismételtén a tárgyra. Rokonom tágra meredt szemmel bámult rám. Hitler – húzta el a száját – kénytelen vagyok elismerni, egyszer sem hallottam a nevét. Azaz talán egyszer egy suhanc a kocsmában azzal az elmélettel hozakodott elő, hogy Hitler sohasem létezett, csak az amerikaiak találták ki. Egy török vendégmunkásnak meg nekem fizetett egy korsó sört, sűrűn koccintgattunk, és akkor részletesen előadta teóriáját, miszerint a Führer-elmélet jó szolgálatot tett az amerikaiaknak, mert a kis diktátor ürügyén kvázi jogosan büntethették a németeket. Berlint úgy szétbombázták, hogy nem maradt épen egyetlenegy épület sem.

– Ráhagytam – folytatta a rokon –, mert amikor családom eldöntötte, hogy útra kelek, az apám rám parancsolt: ha egy német a fehérre azt mondja, hogy fekete, akkor ne feleleljek, mert a németekkel nem tanácsos ellenkezni. Egy gaszarbeiternek sohasem lehet igaza. Olyan, mint a jól fizetett rabszolga: termeljen, adja ereje és tudása legjavát, miközben ne jártassa a száját! Tudjuk mi jól, milyenek; ők is tudják, milyenek vagyunk

mi; azonban úgy teszünk, mintha mit sem sejtjenénk egymásról – zárta le, majd egy fejmozdulattal jelezte, hogy erről a témáról nem szándékozik többet diskurálni.

Szüleimtől hallottam a rokon fiú apjáról, aki először Horthy honvédje volt, aztán az utolsó előtti pillanatban átszökött a partizánokhoz, majd egy teherutó tetején hősként tért vissza. Pontosabban: bevonult. A kabin tetőrészen trónolt, midőn teljes gőzerővel lobogtatta a sarló-kalapácsos vörös zászlót. Ő volt az, aki – amikor kellett – kegyetlenül elbánt azokkal a helybeli paraszttal, akiket amúgy is vert az isten az aszályos rossz esztendővel, amikor nem ért be a termés, minek következtében nem tudtak elegendő búzát beszolgáltatni, hogy a városiaknak legyen mit enniük. Amennyiben a fenytés nem járt sikerrel, bekísértette a rendőrségre a szerencsétleneket, ahol jól elagyabugyálták őket. Ha ez sem segített, akkor kaptak néhány évi fegyházat. Az utcabeliek keserű szájjal hánytorgatták, hogy Horthy bevonulása idején a „mi Józsink” azzal érvelt, hogy felszabadultunk, amikor Tito vonult be, ugyancsak teli szájjal hirdette, hogy felszabadultunk. Mindezek után azt kell megérni, hogy személyes közbenjárására zárják tömlöcbe a helyi szerencsétleneket. – Megérdemlik – tromfolt a „mi Józsink”, és megigazította partizánsapkáját, amit sohasem vett le. Talán még hálósapka helyett is azt használta. Az emberek nem győztek csodálkozni, amikor elintézte, hogy a fia útlevelhez jusson, és Németországban vállaljon munkát. Néhányan vették a bátorságot, és megjegyezték, hogy Hitlerhez meri küldeni egy szem fiacskáját? Mire csak jelentőségteljesen hunyorgott. – Változnak az idők, most már nem Adolf Hitler a legnagyobb ellenségünk, hanem Sztálin – deklamálta.

Csalódtam a rokon fiúban, mert szinte semmit sem sikerült megtudnom tőle. Az is lehet, hogy az apja megtiltotta, hogy beszéljen, nehogy valamit kikottyintson, fordult meg a fejemben, ezért taktikát változtattam. Ő viszont csak a mosógépekről regélt, de sokat, merthogy egy elektronikai cégnél a mosógépgyártó részlegben dolgozott. – A német háziasszonyoknak nincs idejük kézzel mosni, ezért ezt a gép teszi meg helyettük. Bekapcsolják a mosógépet, és mennek a dolgukra. Mire visszaérnek, tiszta a ruha. Még a feketét is elektromos masinán készítik. Kenyérszeletelő kenyéregép is létezik – mesélte, majd elégedetten hozzátette –, alig várja, hogy hazatérjen, és olyan munkagépekkel szerelje fel otthonát itthon, amelyet Németországban használnak.

Német becsület – révedeztem –, miközben a német kultúrával ismerkedtem, és megpróbáltam áthidalni a sztereotípiákat, amelyeket az iskolában, az utcán, a filmekből meg az egyszerű emberektől vettem át. De a német ezredesről sehol még csak említést sem találtam, miként Vladimírről

sem készítettek filmeket. Nekem kell felkutatnom a rejtély kulcsát, ám bárhol hozakodtam elő a kérdéssel, vállvonogatással válaszoltak. Féltek szembesülni a németekkel. Magyartanárom, akinek szintén említést tettem a témával kapcsolatban, megrovó arckifejezéssel végigmért. – Miért foglalkoztat téged annyira a német ügy? – szegezte mellemnek a kérdést. – A vezetéknevedből ítélve te is német származású vagy, nem?

Rémülten ráztam a fejem. – Isten ments! Semmi pénzért sem lennék német, mert tudom, mennyi gonoszságot műveltek – válaszoltam.

– Okos beszéd – helyeselt a nevelőm. – A legjobb megfélemezni róluk, mintha nem is léteztek volna.

Gyakorta hallottam ezt a mondatot: felejsük el őket, közöttünk éltek ugyan, de hol van már az az időszak, többé nincsenek. Eltűntek. Senki sem tudhatja, hol vannak, hová lettek.

Ezekre a kérdésekre kerestem a választ, amikor 1965-ben a könyvtári katalógus cédulái között böngészve egyszer csak megpillantottam Hitler nevét.

Mein Kampf, magyarul. Aztán németül.

Az első ötletem az volt, hogy kikölcsönzöm, csak az olvasóteremben olvasgatom, azonban nyomban inamba szállt a bátorság. Meggondoltam magam. Mit fog szólni a könyvtáros? Talán beköp, ha nem otthon, akkor az iskolában, ha ott sem, akkor a rendőrségen. Esetleg átad a titkosrendőrségnek, akik meg majd számon kérik tőlem, miért érdekel annyira a Führer. De tényleg, miért izgatja annyira a fantáziámat, töprengtem. Szerettem volna minél többet megtudni a német nemzetről, azonban magam sem tudtam egészen pontosan, hogy mit is. Felcsigázta az érdeklődésemet, hogy tudni akartam valamit, amit senki sem árult el. Legalább annyit, hogy összefüggést találjak a német becsület meg az ezredes tragédiája között. És miért nem követte őt Vladimir?

Ezerszer hallottam ugyanazokat a mondatokat, azonban konkrét kérdésemre sohasem kaptam meg a megfelelő választ. Ha a középiskolában a tanár a fasiszták gáztetteiről beszélt, tekintetem unottan a gimnázium ódon ablakain keresztül a Futaki utca platánfáinak buja lombkoronáira révedt. Untam a faszizmus felemlegetését, hiszen sehogyan sem tudtam elképzelni, hogy valójában mi is, illetve milyen is az.

Hébe-hóba antifasiszta tüntetésre vezényeltek bennünket, a hangszórók recsegttek, partizándalokat énekeltünk, a szónokok váltogatták egymást, miközben óvatosan szétnéztem, távozott-e már a tanárunk, akiről feltételeztem, hogy szintűgy unja a faszizmustörténeteket. Amikor már nem volt testközelségben – tehát továbbállt –, akkor néhány osztálytársammal angolosan leléptünk. Megtörtént, hogy a tüntetés kezdetén tömve volt az

újvidéki Szabadság tér, a demonstráció félidejére azonban kiürült. Honnan is gondolhattam volna akkor arra, hogy fél évszázaddal később, 1990 után, ugyanazon a téren én is az antifasiszta rendezvény felszólalói között találok majd magamat?

Közben nőttön-nőtt a németországi vendégmunkások száma; több utcabeli család építkezésbe kezdett. Földig rombolták régi vályogházaikat, és emeletes, esetleg padlásszobás lakóépületeket emeltek a helyükre. A közeli sarki ház tulajdonosa még tornyot is építtetett, mert – mint megindokolta – Németországban ez most a sikk. Azzal hancegett, hogy az emeleti részen is bevezeteti a telefont, hogy ne kelljen folyton lerohanni a földszintre, amikor kedve szottyán az emeleten szunyókálni, miközben felcsörren a lenti szalonban a készülék. – Így teszik a németek is – okította a retyerutyát.

Természetesen az már csak magától értetődő volt, hogy jókora fürdőszobát építtetett, benne angolvécével, hogy szükség esetén ne kelljen téli hidegben is a hátsó udvari budit használni.

A falubeliek csakhamar utánozni kezdték a messziről jötteket. Igaz, nekik nem futotta vadonatúj tornyos épületre, csak a régi ház renoválására. A gang végén jutott hely fürdőszobának, ahova azonban angol WC-t nem építtetek, mert – úgy tartották – a magyar ember nem randít a lakóházába. Elképesztő küzdelem kezdődött a telefonvonalakért. Óriási sikernek számított, ha valaki telefonszámhoz jutott, mert a posta nem volt felkészülve ekkora igény kielégítésére. A polgárok követelményei gyorsabban modernizálódtak, mint a posta. Arra azonban gyorsan fény derült, hogy a vendégmunkások előbb jutnak vezetékhez, illetve telefonszámhoz, mint mások, mondván, nekik nagyobb szükségük van rá, hiszen Németországból tartják a kapcsolatot a szülőfölddel. Senki sem firtatta, hogy ugyan kinek telefonálnak, ha üres a ház; mert leginkább üresen árválkodtak az újonnan épült tornyos villák. Egyébként olyan hírek keltek szárnyra, miszerint a vendégmunkások azért jutnak soron kívül telefonvonalhoz, mert a postafőnök nem finnyás a német márka iránt. Mire felbátorodtak az itthoniak is. Spórolt pénzükön rendszeresen felvásárolták a német sasokat, hogy nekik is legyen mivel megvesztegetniük a postafőnököt. Presztízskérdés lett a telefon, a fürdőszoba meg a televízió.

– A kommunisták élnek-halnak a német márkáért – rebesgették a szomszédok.

Valamennyien a németeket kritizálták, miközben őket utánozták. Ha róluk volt szó, akkor még a vendégmunkások is fanyalogtak, hümmögtek, esetleg néhanapján nagy nehezen kinyögték, hogy a munkahelyen találkoznak ugyan németekkel, látják őket az utcán meg az áruházakban, de

nemigen barátkoznak velük. Az igazi németek szófukarok, és az idegenekkel nemigen állnak szóba. A török vendégmunkások egészen mások, velük jókat lehet diskurálni. Egyáltalán nem tűnnek olyanoknak, mint akik több száz évig nyomorgattak bennünket.

– Olyan ágrólszakadtak voltak, mint mi. Együtt faltuk velük az utcán a kitűnő mustáros frankfurti kolbászt, midőn a németekről vitatkoztunk. Mert miről beszéljen a vendégmunkás, mint a befogadójáról, a munkáltatójáról, egyszersmind a németekről. Lenéznek bennünket, nekik csak arra vagyunk jók, hogy dolgozzunk. Nem vesznek bennünket emberszámba. Az a szerencse, hogy az egész Németország a mustáros kolbászra szaglik, az utcai imbiszek előtt otthonosan érezzük magunkat. Otthon! Ti nem is tudjátok, hogy mi az, hogy otthon. Ezt is Németországban kell megtanulni, ha szúrós szemekkel végigmér a munkavezetőd, vagy elvonul melletted, esetleg igazoltat a rendőr.

Ezek után némi szorongással indultam első németországi utamra. 1988-ban Nyugat-Berlin volt Európa kulturális fővárosa, és a jugoszláviai írók egy csoportjával vendégszerепeltem a wannseei Literarisches Colloquium rendezvényén. Emlékszem, a schönfeldi reptéren landoltunk. Feszés tartású, bennünket fürkésző keletnémet katonák sorfala előtt vonultunk el, majd megkönnyebbülve ültünk be a Nyugat-Berlinbe tartó autóbuszba. A katonák pontosan olyan egyenes derékkal, mereven álltak, mint amilyenekre a partizánfilmekből emlékeztem. Csak akkor lazultam el némiképp, amikor megérkeztünk nyugat-berlini szálláshelyünkre. Megigézve néztem a Wannsee-parti parkot, közepén a kastéllyal, mögötte a csillogó vízfelületű tóval. Ide járnak alkotni a német írók – magyarázta egyik vendéglátónk –, aki közben megmutatta, hol a könyvtár, merre van a reggeliző, majd emlékeztetett bennünket, hogy szedelőzködjünk, mert várnak ránk a német írókollégák a Nyugat-Berlin központjában levő Literaturhausban.

A charlettonburgi városnegyedben, az egyik patinás kertés villa épületében helyet kapó Literaturhaus maga az elegancia. Nem véletlen, hogy nyáron a kerti pázsiton nehéz helyhez jutni, mert nyitástól zárásig szinte mindig foglaltak a fonott kerti garnitúrák. A maga intimitásával a télikert a legkedveltebb része az épületnek, bár ugyanolyan népszerű a hangulatos kávézó meg az éttermi rész is. A klubban egy hosszú asztal mellett ültek a német írók, és söröztek. Az asztalfőn helyet foglaló férfi bemutatta a tolmácsot, és javasolta, hogy párbeszéden keresztül ismerkedjünk. Tekintetemen végigpásztáztam küldöttségünk tagjain, míg azon töprengtem, vajon mit is illene kérdezni. Vesztemre semmi korszakalkotó ötletem nem támadt. Persze rengeteg kérdésem lett volna, azonban mennyire ildomos első nekifutásra kérdésekkel ostromolni vendéglátóinkat?! Delegációnk

tagjai sem buzgólkodtak, mert közömbös arccal bámulták a söröskrigliket, mire az asztalfőn ülő férfi megjegyezte, hogy a német írók is kérdezhetnek. Szemmel láthatóan ők sem voltak diskurzusra felhangolódva, mert csak a habzó söröskorsót emelgették. Végül az asztalfőn ülő férfi megalélt a hallgatást, és pohárköszöntőt rögtönzött, amelyben többször is hangsúlyozottan kitért a jugoszláv–német barátságra. Mi írók vagyunk a jégtörők, a nagy európai megbékélés jégtörői, jelentette ki.

Ezek után nem maradt más hátra, minthogy én is a krigli után nyúljak, habár magamban megfogadtam, hogy ezúttal óvatos duhaj leszek, és két krigli sörnél egy korttyal sem fogyasztok többet, mert – morfondíroztam – sörivő nemzet a német, edzettek, emiatt jó lesz vigyázni. Jobb félni, mint megijedni! Néhányan, főleg vendéglátóink, egymás után ürítették korsóikat, míg egymás között diskuráltak. Az ismerkedési est kellemes csapolt házisör–degusztációban telt, aminek autóbuszunk érkezése vetett véget, amely visszaszállított bennünket a várostól távolabb eső, wannseei szállásunkra.

– A németeknek van a legjobban csúszó sörük – imbolygott ki a buszból az egyik montenegrói írókolléga, miután megérkeztünk. – A sonkájuk – még ha százszor schwarzwaldi is – meg sem közelíti a miénket – folytatta, majd többen hosszas fejtegetésbe kezdtek a német szokásokról. Elmarasztalóan emlegették, hogy nyaranta a német turisták megszállják az Adriai-tenger partját, és csak úgy dobálóznak a német márkákkal, közben felfalják a montenegróiak büszkeségét, a helyi specialitásnak számító njevuši sonkát.

Másnap este beindult a hivatalos program. A kosovói albán írók, mint a jugoszláv delegáció tagjai, fergeteges sikerrel szerepeltek. A Literarisches Colloquium nagyterme tömve volt, még állóhely sem akadt. A szervezők fejvesztve kapkodtak, mert nem volt elég szék a házban. Az irodalmi esten ugyanis, az egy-két tucat németen kívül, megjelentek a Berlinben élő albán vendégmunkások. Batyukkal érkeztek, amelyekben ajándékokat: számítógépeket, komputerjátékokat, digitális lemezjátékokat, kávéfőzőket hoztak a nagyra becsült író uraknak, akik albánul olvasták fel verseiket meg elbeszéléseiket, majd egy német színész németül adta elő ugyanazt. Minden egyes felolvasást, akár német, akár albán nyelven hangzott el, fergeteges vastaps követett.

Az est után a szlovén, a montenegrói, a macedón és a szerb írók – együtt is, külön-külön is – gondterhelten tanácskoztak.

– A szlovének szerint – mondta egyik szerb író társam – ezeken az esteken legfeljebb tíz-tizenöt néző szokott megjelenni, viszont az albánok vendégszereplésén több százan ültek a nézőtéren. Ezért kerültek a nagyte-

rembe. Ha nem teszünk valamit, akkor csúfos kudarcot vallunk. Te hány magyar jövetelére számítasz? – szegezte mellemnek a kérdést aggodalmaskodóan. A kérdés jogos volt, hiszen a Vajdaság a Szerb Köztársaság területén van, emiatt én a szerb írókollégák társaságában léptem porondra.

– A magyarok főleg az NDK területén élnek – magyarázkodtam. – Kelet-Berlinben, a fal túloldalán. Hogy másszak át értük? Emiatt nyilván nem fogják tömegesíteni a közönség sorait. – Gondoltam, ez elfogadható érv: ha a magyarok a keleti tömbhöz tartoznak, akkor miért ne hinnék el szerb kollégáim, hogy Kelet-Berlinben élnek?

– És a magyar ötvenhatosok? Netán a magyar forradalmárok? Tudjuk, hogy tömegesen disszidáltak Nyugatra. Őket csalogasd ide! Növelné a tekintélyünket, ha megjelenének például a magyar forradalmárok – biztatott a barátom. Megígértem, hogy a nap folyamán felkutatok minden lehetséges kapcsolatot.

Másnap a szlovén írók szerepeltek, azonban nem a nagyteremben, hanem a kisteremben, mert alig volt érdeklődő. A nézőtéren mindössze tíz német ücsörgött, akik rendre udvariasan tapsikoltak. A macedón, az albán, a horvát, a bosnyák és a szerb írók, valamint én, a vajdasági magyar kisebbségi, heves tetszésnyilvánításba fogtunk, nehogy a németek észrevegyék a köztünk levő feszültséget.

Abban az időben – 1988-ban – a jugoszláv kommunisták központi bizottságában a pártvezetők nemzeti alapon estek egymás torkának. A demokrácia első jeleként napokig, a késő éjszakába nyúló ülésekről helyszíni közvetítést sugárzott a televízió. A tömegeket sokkolta az esemény, és minden nemzet a saját kommunistáinak szurkolt. A pártvezetők egyik napról a másikra ugyanolyan népszerűek lettek, mint 1945-ben, a faszizmus feletti győzelem után. Esetleg még populárisabbak! A nacionalizmussal titkon cinkoskodó értelmiségiek ismét hoppon maradtak, a kommunisták újfent följük kerekedtek. Vereséget szenvedtek a kommunistákkal szemben, minekután sértődötten ellenzékbe vonultak, sérelmezték, hogy a kommunisták lekapkodták kobakjukról a nemzeti babérkoszorúkat. Patetikusak a diadalmas történelmi múltat dicsőítő, érzelmős nemzeti verseik, regényeik, beszédeik semmitmondóak. Azt sugallták, úgy kell viselkedni, mint ahogy a kommunisták viselkednek. Mármost a politbüro asztalára kell csapni. Az a legnagyobb nacionalista, aki a ravaszon tartja az ujját, a többi csak nyavalyog vagy álmodozik meg verseket ír. A Központi Bizottság tagjai pediglen nem álmodoztak, az emelvényen szónokoltak, miközben a ravaszon tartották az ujjukat. A polgárok hajnalig bámulták a televíziót, másnap kialvatlanul vonszolták magukat a munkahelyükön.

Így kezdődött Jugoszlávia széthullása: a tolóablakok mögött.

Az állami hivatalnokok törődötten bóbiskoltak, mindannak ellenére, hogy a napi kávéadagjukat megduplázták. A literátorok között is fellángolt a vita, de a berlini út előtt úgy döntöttünk, hogy a németek előtt mégsem mutatjuk ki a fogunk fehérjét. Legalábbis nyilvánosan nem. A szlovénok fanyalogtak, de végül beadták a derekukat. Ígéretet tettek, hogy a hivatalos út alatt visszafogják magukat. A francia vagy az angol delegáció társaságában még hagyján, de a németek előtt semmiképp sem civakodnak. Nem azért harcoltunk ellenük kemény négy esztendőn keresztül, hogy most lehetőséget adjunk nekik a kárörömré. Emiatt tapsoltunk oly hevesen a szlovénoknak, hadd lássák a németek, hogy összetartunk, miközben némi iróniával kommentáltuk, hogy a szlovén írók lógó orral meredtek a gyér közönségre.

Legalább a szlovénokon tegyük túl, ha már az albánok lepipáltak bennünket, buzdították egymást a szerb írók, akik kénytelen-kelletlen konstatálták, hogy nem sikerült kellő létszámú szerbet beszervezni. Pedig az egész Berlin telis-tele volt szerb vendégmunkással. Utcasprő, építőmunkás, szakács és pincér garmadával. Igaz, értelmiségi nemigen akadt közöttük. Nekik ugyanis nem kellett elhagyniuk az országot, mert Tito marsall kesztyűs kézzel bánt az ellenzéki értelmiségiekkel.

– Mindhiába reménykedünk. Csoda nem fog történni. Kár az elfecsérelt időért, úgyszem akad Nyugaton valamirevaló szerb disszidens, mert azok Belgrádban székelnek, mégpedig az előkelő dedinjei villanegyedben lázadoznak, nyaranta pedig az Adriai-tenger partján, rovinji villáikban szidják a rendszert – kottyintotta el magát a fiatalabb korosztályhoz tartozó szerb író.

– Sikerült a magyar forradalmárokat beszervezned? – ostromoltak kérdéseikkel az est előtt szerb kollégáim, miután minden reményüket a magyarokba vetették.

– Egyet sem – vallottam be töredelmesen.

– Veszett fejsze nyele. Ti is olyanok vagytok, mint mi. Nem tartatok össze, csak a szátok jár – méltatlankodtak.

Előző nap ugyanis hiába kóboroltam a fal tövében azon töprengve, hogy vajon miként lépjek kapcsolatba a berlini magyarokkal. Legfőképp az ötvenhatos forradalmárok holléte izgatta a fantáziámat. Bennük reménykedtem. Budapesten ugyanis akkoriban pezsgett a szellemi élet, az ellenzéki értelmiség a semleges Közép-Európáról, az emberarcú szocializmusról álmodozott. Mindenki liberális akart lenni, meg baloldali is. Arról volt némi homályos elképzelésem, hogy sok budapesti ellenzéki író ösz-töndijasként Berlinben tartózkodik, de arról már halvány sejtelmem sem

volt, hol található, és kik ők. Mert 1988-ban már nem igazán lehetett tudni, hogy ki az ellenzéki, és ki nem. Emlékszem, hányszor csillant fel a szemem, amikor berlini élményeikről meséltek. Milyen jó is lenne egyszer eljutni oda – ábrándoztam. Ha megkockáztattam a kérdést, hogyan, mi módon lehet stipendiumra pályázni, azonnal kedvemet szegték. Mondván: a jugoszlávok nem jöhetnek számításba, mert Jugoszlávia a németek szemében már majdnem Nyugatnak számít. Mivel ott nincs diktatúra, ezért ellenzéki értelmiségiek sincsenek, illetve saját országukban szabadon kifejezhetik véleményüket, nem kell Berlinbe zárándokolniuk, hogy szabad levegőt szívjanak.

Bevallom, nem volt egészen világos előttem az okfejtés, mivel 1988-ban már nem igazán tudtam, hogy mit is jelent Magyarországon ellenzékinek lenni. Ahány magyar íróval találkoztam Budapesten, mind a rendszert szidta. A gulyás-kommunizmus egyre pikánsabb, mi több, ízletesebb lett. A magyar pártvezetők, mindenekelőtt Aczél György, Nyugat-Európa fővárosaiban a nyugati politikusokkal parolázott.

– A forradalom évfordulóján díszes sorozatban adjuk ki szerzőinket, még az ellenzéki írók regényeit is, és nem sajnáljuk tőlük az állami díjakat – nyilatkozta a világsajtónak önérzetesen.

A fáradtságtól összerogyva letettem szándékomról, hogy berlini magyarok, esetleg magyar forradalmárok után nyomozzak. Megpihentem az egyik szimpatikus kis kávéházban, aztán nyakamba vettem a várost, céltalanul kóboroltam, azonban igyekeztem a fal közelében maradni. A Brandenburgi Kapuig húzódó, óriási felületen elterülő Tiergarten parkban attól tartottam, hogy eltévedek, esetleg valamilyen mód Kelet-Németország területén kötök ki. Persze ez lehetetlen, hiszen a falba ütköznek, nyugtattam magam, végeredményben a fal védett a keletnémet határrendőrségtől. Keresztül-kasul bebarangoltam a Tiergartent, mígnem felfedeztem Kreuzberg kerületet meg a törököket. Egyszer csak szerb szavak ütötték meg a fületem. A szokásostól kicsit hangosabban arab fiatalok cseverésztek a kávézók előtt. Találkoztam afrikaiakkal is, csak éppen magyarokkal nem. Bolyongásom közepette egyszer csak úgy találtam, hogy a városszélre keveredtem, azonban néhány száz méter után egy újabb negyedben találtam magam. Ennek a városnak se vége, se hossza, állapítottam meg magamban. Sok hajdanvolt faluból áll össze. Aztán egy szürke, masszív betontábla szegte utamat, szögesdróttal a tetején. A fal!!! Mégiscsak van Berlinnek eleje meg vége, könnyebbültem meg. Egy fallal kettészelt utcában – merült fel bennem a kérdés – mit érezhetnek azok a bekerítettek?

A fal tövében szembesültem az európai történelemmel, amelyet ifjúkorom szocialista idillje teljesen háttérbe szorított. Apám történetei jutot-

tak eszembe. A második világháború előtt a szomszédságunkban német családok éltek – szólt el magát, aztán elharapta a mondatot. Faggatózásomra, hogy tudja-e, hova tűntek, kurtán annyit válaszolt, hogy erről ne beszéljünk.

A főutcán egyre több régi sváb házat döntöttek össze a betelepítettek, a telken vadonatújat építettek. Utólag tudtam meg, hogy azért, mert félték, hogy visszatérnek a német nemzetiségű tulajdonosok. Tito elvtárs túl sokat komázik Willy Brandttal, vérszemet kapnak, és képesek lesznek visszajönni – rebesgették a szomszédok. Épp ellenkezőleg, taktikai okokból cimborál vele, hogy soha többé eszükbe se jusson visszajönni, tromfoltak a jólertesültek. Lassan-lassan megvilágosodott előttem, hogy mind több az olyan nyílt titok, amiről jobb nem tudni. Így tanultam meg hallgatni. Kezdetben nem tudtam felfogni, hogy mit is jelent mindez. A szégyenérzet csak később kapott el, amikor egyre többször kellett hallgatásba burkolóznom. Sok évvel később értettem meg, hogy a bácskai magyar meg német tömegsírokról szigorúan tilos beszélni.

Wannseei irodalmi estünk gyászos végkifejletet élt meg, a tucatnyi német közönség udvariasan tapsikolt, a szlovén, a bosnyák meg az albán kollégák pedig lelkesen verték a tenyerüket. Az *Egy makró emlékiratai* című regényemből olvastam fel egy részletet; először életemben külföldön. Előbb mint Magyarországon, ahol kötetem nem kerülhetett könyvárusítási forgalomba. Nem voltam ellenzéki, hovatovább ez a kifejezés már nem jelentett semmit, hiszen mindenki ellenzéki volt. Minden kétséget kizáróan regényem magyarországi jelenléte – számomra ismeretlen oknál fogva – nem volt kívánatos. A wannseei szerzői esten természetesen magyarul olvastam, miközben a hallgatóság reakcióját lestem, amiből kikövetkeztettem, hogy rajtam kívül a díszteremben egy magyar sincs.

A fellépés után búslakodva söröztünk a Literarisches Colloquium sön-tése körül. Kevesebb érdeklődőnk volt, mint a szlovénoknak, ismerték el szerb írókollégáim. A magyarok is cserbenhagytak bennünket, olvastam ki a tekintetükből.

Védekezésékképp az egyik szovjetunióbeli utam tanulságaival hozakodtam elő.

1985-ben, szintén írószövetségi delegáció tagjaként, szerb, szlovén, bosnyák, macedón, montenegrói, horvát és albán írotársakkal egy hétre Moszkvába utaztam. A fogadtatás rendkívül szívélyes volt. Megérkezésünk után az írók székházában időtlen időkig pohárköszöntők sorjáztak. Éltettük a szovjet és a jugoszláv nép barátságát, méltattuk a dicső múltat, üdvözlöttük az ígéretes jövőt, meg ittunk, ittunk, ittunk. Víz helyett is vodkázunk. Vendéglátóink gazdag kulturális programot készítettek: múzeu-

mokat meg képtárakat látogattunk. A múzeumok előtt hosszan kígyózott a sor, azonban mi – természetesen – soron kívül jutottunk be, miután útvezetőnk felmutatott egy jelvényt, ami úgy hatott, mint a varázspálca, és elkiáltotta magát: nemzetközi küldöttség érkezett! Erre mindenki félrehúzódt, és kitérült előttünk minden ajtó.

Hogy valamelyest megszakítsák ezt a képtár-múzeum, múzeum-képtár monotóniát, elvittek bennünket a moszkvai irodalomtudományi intézetbe, ahol az intézet igazgatója meg a párttitkár fogadott bennünket. Minden „zdrovlja” után felhajtottunk egy pohár vodkát, aztán az igazgató elvtárs közölte, hogy készségesen elkalauzolna bennünket a nemzetközi osztályra, ahol pontos kimutatásuk van minden íróról, akinek legalább egy kötete is napvilágot látott.

A szikár termetű, hegyes orrú, kopasz irodalomtudós néhány fiatalabb kollégája társaságában fogadott bennünket. Elsőként szerb íróársam lépett az otromba íróasztal elé, majd bement a nevét. Az irodalomtudósok percek alatt megtalálták az adatlapját, és diadalittasan közölték, mikor jelent meg első kötete, majd nyomban sorolták a többi címszót meg a róla szóló fontosabb tudnivalókat. Ugyanígy járt a szlovén, a montenegrói, a horvát kolléga meg a delegáció többi tagja is. Utolsó előttiként került sorra Ibrahim Rugova kosovói albán író, aki később a kosovói albán ellenállási mozgalom vezetője lett. Akkoriban azonban még csak szerény irodalomtudós volt. Miután többször újra meg újra kibetűzték a nevét, kínos várokozás következett. Múltak a percek, és nem történt semmi. A csontos irodalomtudós kínjában kopasz fejét vakargatta, miközben ide-oda küldözgette munkatársait. Végül az ügybuzgó irodalmároknak kénytelen-kelletlen be kellett vallaniuk, hogy Ibrahim Rugova kartonját sehol sem találják. Ekkor Rugova megigazította piros sálját, amit már akkoriban is előszeretettel hordott, szerényen, nehogy szakadárság gyanújába keveredjék, megjegyezte, hogy esetleg próbálják meg leellenőrizni az albániai írók között, hátha véletlenül oda keveredett. A tudósok szertefutottak, majd újabb kínos szünet következett, mire a kopasz főnök szánakozva közölte, hogy sajnálatos mód Ibrahim Rugova adatlapja az albániai albán írók között sem található.

A végére én maradtam. Csakúgy, mint társaim, én is a szovjet irodalomtudósok színe elé léptem. Artikulálva közöltem család- és utónevem. A kivárás pillanatai esetemben is elhúzódtak. A szovjet tudósok egy ideig a jugoszláv dossziék között keresgéltek, mígnem a kopasz főnök csalódottan közölte, hogy nem találják a kartonomat. Szeméből tüzelt a gyanakvás, mintha én lennék ennek az oka. – Vagy hat könyvem jelent meg – jelentettem ki sértődötten. – Próbálkozzanak a magyar írók között – tettem hozzá

félszegen. Rugova magatartásához hasonlóan próbáltam én is lezser pózba vágni magam, nehogy nacionalizmus gyanújába keveredjek. A tudósok arca felragyogott. – Remek ötlet! A magyar dokumentációnk kifogástalan, mivel a magyar irodalomtörténeti intézettel, a magyar elvtársakkal rendkívül szoros kapcsolatokat építettünk ki – jelentették ki diadalmasan. Hát, ebben az egyben nem kételkedem.

Viszont úgy jártam, mint Rugova. Hasztalan keresgéltek! Minden igyekezetük ellenére nem találták az adatlapomat a magyar írók kartonjai között sem. Az időközben feltűnő párttitkár dúlt-fült, megvető pillantásokat vetett az igazgatóra, amiből kiderült, hogy botrány készül a szovjet irodalomtudományi intézetben. A kopasz tudós rögvest önkritikát gyakorolt, és bár szemmel láthatólag nagy kínok közepette, de töredelmesen bevallotta, hogy a dokumentáció még nem tökéletes, hisz semmi sem tökéletes ezen a kerek világon – tette hozzá. Felesküdütt, hogy rövid időn belül pótolják a módszertani hiányosságokat.

– Na, látjátok barátaim, a módszertani hiányosságok miatt nem jöttek a magyarok publikumnak, mert az irodalomtörténeti dokumentáció még nem tökéletes. Az egész magyarság módszertani hiányosságban szenved – érveltem szerb ivótársaim előtt, akik azonnal védelmükbe vették az oroszokat.

Valójában, hova is tegyenek bennünket az oroszok? Hová illesszenek be egy Szerbiában élő magyar író? Mit kezdjenek vele?

Melyik ládikóba helyezzenek, töprengtem.

A téma felmerült az irodalmi est utáni vacsorán is. Az eszmecserébe bekapcsolódtak a német írók is, akik közül egyik kijelentette, hogy kétségkívül a szerb írók közé tartozom. Delegációnk tagjai a fejüket csóválták. Azt nem lehet, mert anyanyelvemen, tehát magyarul írok. – Rendben van – helyesbített a német kolléga –, akkor jugoszláv. Mert ha magyar lenne, akkor a magyarokkal jött volna Berlinbe, mivel a magyarok egy héttel ezelőtt vendégszerepeltek.

– Ez lehetséges.

Azonban csakhamar a homlokára csapott. – Valóban, akár jugoszláv írónak nyilváníthatnánk. Ebből kiderül, hogy magyar is... – kezdte, majd hirtelen megakadt. – Na, folytasd! Mi még? – kérdezte izgatottan a szlovén. – Hát, ha tudni akarod, magyar is meg szerb is meg szlovén is meg horvát is – vágta ki magát szerb íróbarátom. Elégedetten körülnézett. Őt ugyan nem ejtik csapdába a szlovénok – gondolta. Nem fogja ő a jugoszlávtságot a szerbséggel azonosítani, nem bizony. – Rendben – válaszolt a szlovén –, azonban előbb egyezzünk meg abban, és ezt egyszer és mindenkorra fektessük le, hogy nincs jugoszláv nyelv, tehát nincs jugoszláv irodalom sem.

Bábéli hangzavar keletkezett. Mindenki mondta a magáét, a tolmács mindhiába csillapította a társaságot, hogy ne kórusban beszéljenek, hanem csak egyenként, meg kéri a civilizált dialógus megteremtését, mivel az egymást túlharsogókat képtelen lefordítani. Lamentálását senki sem vette figyelembe, sőt a hangzavar már-már elviselhetetlen lett. Német vendéglátóink tanácstalanul pislogtak, nem értették, miről folyik az oly heves vita. Hogyan is érthették volna a felbomlás előtti perpatvart, amelyben mindenki készült a gyászszerzartásra, csak az nem volt egyértelmű, hogy ki fogja elhantolni a holtakat. Azt meg különösképpen nem sejtették, hogy nem akad egyetlenegy Antigoné sem, és a temetetlen hullák bűze terjed majd a vértől mocskos országban. Magasra emelték söröskancsóikat és – Zum wohl! Proszit! – kurjongatták – ezzel is jelezve, hogy tulajdonképpen nem is fontos, hogy ki hova tartozik.

Magamba roskadva ültem az asztal mellett. De nagyon is fontos, sajnós, tépelődtem magamban. Szopogattam a habos sört, miközben egy dráma jutott eszembe, melyet oly régen olvastam, hogy a címét és szerzőjét elfelejtettem. Csak arra emlékszem, hogy felbomlott az Osztrák–Magyar Monarchia, vele együtt hadserege is. A soknemzetiségű regiment tisztjei gyanakodva szemlélték egymást. Ilyen ellenséges légkörben került sor ezredesük gyászszerzartására. A katonatisztek végső búcsúként egy-egy földgöngyöt dobtak a sírgödörbe, az egyik Horvátország, a másik Olaszország, a harmadik Csehszlovákia nevében vett búcsút tőle. Csak a zsidó származású ezredorvos búcsúztatta Ausztria földjével az ezredesét. Majdnem így jártam én is Európa kulturális fővárosában, Berlin kellős közepén. A szerbek, a szlovénok, a horvátok, a macedónok, a montenegróiak, a bosnyákok egymást méregették, én meg az ellenséges tekintetek keresztüzében igazából nem tartoztam se ide, se oda. Csak sejteni tudtam, hogy ha széthullik Jugoszlávia, akkor hontalanná válok. Külön-külön egyik országrész sem érdekelt különösképpen, együtt azonban többé nem maradhatott meg. A viszályok közepette mindenki számára ismerős idegen voltam. Idegenként oda soroltak, ahova ők már nem akartak tartozni, vagy ha akartak volna is, ezt nem merték bevallani. Berlinben ismertem fel, hogy a nem létező Jugoszláviában vagyok magyar író. Fölöttébb komikus helyzet ez, olyan, mintha egy láthatatlan zsinóron táncolnék, amiért minden egyes mozdulatom pantomim, ami felettébb komikus.

Vajon létezik-e tökéletes rendszer, kérdezem, miközben továbbra is a láthatatlan zsinóron egyensúlyozom. Időközben egyébként rádöbentem, hogy a szovjet dokumentáció mégiscsak ésszerű megfontolások alapján készült. Mit tennének az EU-s tudósok, ha netán ilyesféle dilemmával szembeülnének. Hova helyezzenek? Melyik nemzeti fiókba, hiszen egyértelmű,

hogy nem lehetek egyszerre kettőben. Egy írónak csak egy fiók jár. Persze, ennek az állításnak is akad sebezhető pontja. Ha egy fiókba kerül, akkor csonkára sikeredik a róla kialakított kép. Mi sem természetesebb, hogy az anyanyelvem folytán a magyar fiókba kerüljek, csakhogy ennek ára lesz, mégpedig egy homályba vesző világ, amely nem idegen, de nem is ismerős. Írói világom ismerős idegen lesz. Tétélezzük fel azonban, hogy mindkét fiókba be lehet csempészni egy-egy kartont. Azonban – ez esetben – mit írjanak a kartonokra, hiszen nem lehet mindkettőn ugyanazt a szöveget megjeleníteni, mert az kétségtelenül valamiféle hamisítás lenne. Vagy a magyarok nem értenének, vagy a szerbek. A nyelv, amelyen az adatlapot kitöltik, fatális zsarnok. A nyelv a legnagyobb önkényúr. Mindezek tudatában felvetődik a kérdés, melyik írói világ a hiteles? Az egyik kartonon is, a másikon is csak megfelelő írói világ létezik. Az egész szükségszerűen elsikkad. A lehetséges EU-s irodalomtudományi intézet tudósai tehát ugyanazzal a gonddal találják magukat szemben, mint szovjet kollégáik. A legjobb szándékuk ellenére is oda lyukadnának ki, hogy jó, akkor maradjon csupán egy karton; ami viszont olyan helyzetet teremt, mint amikor kettéhasítják a kentaurokat. Vagy pedig maguk a kentaurok felezik meg magukat, hogy egyik énjüktől szabaduljanak. Legyen a kisebbségi író vagy ló, vagy ember! Az egyik dobozban ismerős idegen, a másikban idegen ismerős. Vagy az egyik, vagy a másik. Bizonyára ez esetben könnyebben megelégednek a helyükkel, ellenben akkor már nem azok, akik voltak. Európa tagországai egyesülnek, amidőn a kentaurokat továbbra is megosztják. A kentaurok Európa fattyúgyerekei. Az apjuk szánakozik néha rajta, de nem akar segíteni, mert ha akarna is, akkor sem tudna. Az anyjuk emlékszik a szülés fájdalmaira, és szíve másfelé vonzza. Egykor véres háborúk folytak, Európa olyan volt, mint egy bordélyház, most rend van és szabadság. Nem szükséges emlékezni a vérpettyes nyoszolyára. A kentaurok Európa rossz lelkiismeretére emlékeztetnek, ezért nem kapnak helyet sehol sem, egyes-egyedül a görög mitológiában.

Berlinben szemtől szembe kerültem abszurd helyzetemmel. Nemzeti-ségem és anyanyelvem magyar, életvilágom, élettapasztalataim, személyes és családtörténetem balkáni. Az anyanyelvem emlékezete és az életvilágom közötti feszültség szükségszerűen teremtette meg bennem a tudatot, hogy minden dolognak két neve van. Az egyik név eleve kötelező, a másik szükségszerű. Az egyiket a szüleimtől kaptam, a másikat a másik nyelvet beszélő nemzetállamtól. A németeket akartam megismerni, a bennem anarchikusan kavargó ismeretanyagot szerettem volna megszerezni. Kik ők, akik valamikor szüleim szomszédjai voltak, kik ők, akik eltűntek onnan, ahol több száz éven keresztül éltek, kik ők, akikkel a partizánok hősi

harcot vívtak, kik ők, akiket gyűlöltünk is meg irigyeltünk is? Kik ők, akik a szegény gaszarbeitereket befogadják, de távol tartják őket maguktól, kik ők, akik felfalják a njeğuši sonkát, kik ők, akik csak úgy, minden magyarázat nélkül, a szakadékba vetik magukat egy vigéc miatt, akit még úriembernek sem tartanak. Ki vagyok én, kérdeztem, miközben a nagy európai nemzeti megbékélésre, az örök békére emelgettem a söröskriglim. A német ezredesnek volt sorsa. Vladimirnak is. Egyik is, másik is érthetetlen. Tudatosodott bennem, hogy sorstalan európai lettem, ami a mai világban, ugye, komikus!?

2.

Ekként találkoztam Európával. Az igazsághoz tartozik, hogy már előzőleg is jártam Nyugaton, európainak éreztem magam, ami főleg a könyvtáramban érvényesült. Ezenkívül, főleg a hatvanas években, Triesztet is megjártam, hogy farmernadrággal meg egyéb holmival ellássam magam. Szállodát fizetni elképzeltetlen fényűzésnek számított, ezért csak egy napot maradtam. Az éjszakai vonat oda is, vissza is, eszményinek bizonyult. A jugó szerelvény – így nevezték – a reggeli órákban, az üzletek hivatalos nyitása előtt futott be a trieszti pályaudvarra. A Ponto Rosso árusainak frissebbike már huncutul dörzsölte a tenyerét, kurjongatott, hangot adva annak, hogy nyitva tart, várja a kuncsaftokat. Az utasfülkékből ki-alvatlan, éppen álmukból riasztott, csinosabbnál csinosabb belgrádi, újvidéki, zágrábi lányok bújtak elő, akik csapzottan loholtak a csatornaparton elnyúló Ponto Rosso piactér, illetve az üzleti negyed felé, hogy délután ötig megejtsék a bevásárlást. Lábbelijük szemlátomást elnyútt volt, tornacipőik foszladoztak. Kopottan érkeztek, hogy azután levedlett rongyaikkal megtöltsék a trieszti konténereket, amelyek estére sorra megteltek elrongyolódott női alsóneművel, szoknyákkal, nadrágokkal, szüette pulóverekkel.

Jugoszlávia a híres trieszti piacon meg a környező szaküzletekben öltözködött. Népszerű volt az egysaroknyival feljebb elhelyezkedő, pár emeletes Darwil ékszerház is. A közvetlenül erre az árucikkre szakosodott viszonteladók Mekkája volt a hely, ahonnan „tonnaszám” hordták az aranyat, és csak a látszat kedvéért, illetve a vámosok megtévesztése végett vettek néhány farmert. Jobbára a texasanyagból készült ruhanemű, a legutolsó divat szerint készült lábbelik meg táskák, a kozmetikumok, valamint más nyugatias cuccok voltak a menők.

Azokban a könnyelmű hatvanas években titkon az Osztrák–Magyar Monarchia kultúrájával cinkoskodó, na meg a fehérnép bájait kedvelő Josip Broz Tito, a karizmatikus jugoszláv kommunista vezér, megnyitotta a határokat. Világútlevelet biztosított még az úgymond ellenzékieknek is,

minek köszönhetően mindenki szabadon utazhatott oda, ahova éppen kedve szottyant. Tito élvezte a luxust, valószínűleg ez a tény vezérelte, hogy miért ne részesülne belőle „népe” is? És a népe – hálából, vagy tiszteletből – rajongott érte. Az akkor már menő, olasz divatot követve, mindannyian titóisták lettünk a Trieszt elnevezésű szupermarketben, ahol a szocializmus kacérkodott a kapitalizmussal. Természetesen figyelembe vették ezt a határőrök meg a vámszervek munkatársai is, mert az akkor mindinkább terjedő nejlón reklámzacskókkal felpakolt utasokról ránézésre tudták, ki hol, melyik üzletben vásárolt. Azonban mindkét ország hivatalos szervei feltűnően elnézőek voltak. Jóindulattal méricskéltek a hölgyeket, akik közül sokan elvesztették szemet gyönyörködtető formájukat, mivel a kelle-ténél is több farmernadrágot, blúzt, pulóvert cibáltak magukra. A hosszú szoknya alatt ormótlanul kidomborodott a faruk, a keblük pedig a többszörösére dagadt az egyéb szajrétól.

Akik adtak magukra, azok megtömték bőröndjüket a divatos ruhane-művel, kozmetikával, a mutatósabb darabokat pedig magukra öltötték. Úgy indultak hazafelé, mint az amerikai képes magazinok manökenjei. Soha életemben annyi szemrevaló, jól öltözött hölgyet egy helyen nem láttam, mint a trieszti pályaudvaron, ott is a Jugoszláviába induló szerel-vény peronján. Mindenki sugárzott a boldogságtól, miközben lelkesen mesélte, hol mit vásárolt. Így találkozott az önfeledt titóista nemzedék a Nyugattal.

A vámosok a bajszuk alatt somolyogtak, míg puszta formalitásból ki-nyitatták a hölgyek poggyászeit, és a frissen vásárolt holmit forgatták. Élvezettel turkáltak a tömérdek női fehérnemű között. Csupán azokkal voltak kíméletlenek, akiket rajtakaptak, hogy több tucat farmernadrágot rejtegetnek. A seftelőket időről időre megvámolták, viszont velük is in-kább kesztyűs kézzel bántak. Mintha tartották volna magukat a pártvezér irányelvéhez, miszerint utazzon, grasszáljon a nép, élvezze az életet. Jugo-szlávia polgárai mindinkább jól öltözöttek, főként elégedettek voltak. A kommunista Jugoszláviában tért hódított a jólét, folyamatosan érkeztek a nyugati segélyek, az istenadta nép pedig élvezte a fényűzést.

Triesztben vettem az első leckét.

A pártvezérek gyerekei ugyanis nyugati egyetemeken studióztak, mi-nekutána megengedhették magunknak, hogy a legújabb párizsi meg római divat szerint öltözködjének. Az irodalomtudósok a nyugati teoretikusokat idézték, az értelmiségiek pedig sejtelmesen példálóztak a nyugati demok-ráciával. Titkon kacérkodtunk vele, ellenben elégedettek voltunk a kissé nagyobb demokráciával. Valamennyien nyugati sznobok voltunk, és naiv szocialisták. Úgy véltük, jól megfér a kettő egymás mellett.

Jómagam leginkább a ruházati cikkek beszerzése miatt utaztam Triestbe. Nyáron beértem néhány divatos inggel meg egy halom jobb minőségű trikóval, vékony anyagú farmernadrággal meg dzsekivel. A Ponto Rossón kezdtem a körutat, majd egy ideig ácsorogtam a Puttini Szökőkút előtt, vízával megpaskoltam magam, kicsit felfrissültem, majd árnyékba húzódtam, ahonnan hallgatóztam, hogyan okítják egymást honfitársaim. – A Ponto Rossón, való igaz, az erszényünknek megfelelő árak vannak, viszont tény, hogy az áru gyengébb minőségű; ellenben beljebb, a butikokban prima, a legújabb divat szerinti ingek kaphatók, aránylag olcsón – javasolta az egyik bennfentes, akiről egyébként kiderült, hogy legalább hetente egyszer meglátogatja a trieszti piacot, meg végigjárja a butikokat. A tömeg a megadott irányba nyomult.

Gyorsan elillant az idő, báméskodással még gyorsabban. Iparkodni kellett, mert a kora esti órákban indult vissza a jugó szerelvény. Azonban előbb át kellett gondolnom a pénztárcám nyújtotta lehetőségeket. Következő alkalommal én is betérek az említett butikokba, mivel ezúttal már fogytán a pénzem. Így vonatindulásig jutott idő csavargásra. Szemrevételeztem a Plazzo del Municipiót, miközben James Joyce jutott eszembe. Bizonyára ő is ezeken az utcákon barangolt, miközben ugyanezeket az építményeket csodálta. Gyors egymásutánban feltörték bennem más írók emlékei is, mint például Svevo, Rilke, Stendhal. Hiszen ők is kóboroltak ezeken az utcákon, azonban – kaptam észbe – ők bizonyára nem piaci bővölt tartalmazó nejlonszatyrot szorongattak. Európai úriemberek voltak, ami arra emlékeztetett, hogy honnan jövök, és ki is vagyok tulajdonképpen. Morfondírozás közben hirtelen megtorpantam egy különleges kávéház előtt. Kíváncsiságomnak engedve bekukkantottam az ablakán. Akkoriban sokat olvastam Bécsről, minek köszönhetően volt némi elképzelésem a bécsi kávéházakról. Az a trieszti pontosan olyan volt, mintha bécsi lett volna.

San Marco, olvastam a cégtáblán, és gondolkodás nélkül beléptem. Bár máig gyenge pontjaimnak számítanak a hangulatos kávéházak, ez esetben nemcsak a kíváncsiságom, hanem valami láthatatlan erő is vonzott befelé.

Újvidék központi terének tőszomszédságában, a Katolikus porta sarkán is létezett valaha egy Dornstädter nevű kávéház, amelyről sikerült felkutatnom régi fényképeket, melyek a San Marcóra emlékeztettek. Igazi bécsi kávéházi hangulata volt, mesélték az őslakos újvidékiek. Ezért foglalkoztatott annyira a múlt század elején, az Osztrák–Magyar Monarchia ideje alatt épült szecessziós épület. Mániákusan tanulmányoztam a dokumentumokat, a fotográfiákat. Elképzeltem az újvidéki polgárokat, akik a nehéz csipkefüggönyök mögött, a bársonyfotelekben ücsörögnek, miköz-

ben újságot olvasnak vagy diskurálnak, míg elégedetten ízlelgetik a finom kávé, amit a korabeli reklámok hangzatosan propagáltak.

Hogyan alakult volna a sorsom, ha maradnak azok a csipkefüggönyök, és netán mára is fennmarad a Dornstädter kávéház, vagy legalább a neve – töprengtem –, azonban sohasem mertem végiggondolni ezt a történetet. Mindenekelőtt az ötlött a fejembe, hogy abban az esetben bizonyára sohasem kerültem volna Újvidékre, hanem a szülőfalumban maradtam volna, és valamelyik magyar vagy szerb nagybirtokos földjén napszámosként dolgozom; jobbik esetben fuvarozok az apámmal. Én örökölném a lovat meg a szekeret. Elképzelttem, amint a pályaudvaron lapátolom a szurokfekete szenet, azután pedig az ostort pattogatva a szenttamási utcákon szállítom a tüzelőt, majd behányom a kisbíró vagy a jegyző úr pincéjébe.

Ábrándozásom hatására hálával kellett gondolnom Tito marsallra meg a szocializmusra, hiszen nélküle nyilván nem iskoláztathattak volna a szüleim. Mégiscsak vittem valamire. Kulturálisan és politikailag is, minduntalan a Nyugatról álmodoztam, barátaimmal, az értelmiségiek egy kisebb csoportjával bizalmasan susmorogtunk, milyen jó is lenne többpártrendszerű demokráciában élni, miközben erkölcsileg mindenképp hű akartam maradni a szocializmushoz. Ha néha-néha, főleg az irodalmi élmények hatására, a kelleténél többször dicsértem a Nyugatot, azonnal jött a válasz, hogy gyökértelen kozmopolita vagyok, noha ez a minősítés bántott, visszafogtam a hangom, nehogy hitszegő legyek. Minden oldalról azt hallottam, hogy vissza kell térni a gyökerekhez, amire én szófogadóan rábólintottam, azonban abban már kevésbé voltam biztos, hogy hol rejtőznek a gyökereim.

Ezzel az ellentmondással vívódtam egy életen át. A szocializmus bukását is így éltem meg. Látva, hogy az egykori elvtársak a televízió vitaműsoraiban egyik napról a másikra minden átmenet nélkül váltottak, és egyszeriben úrnak titulálták egymást, felrezzentem. Meg kell vallanom, némi lelkiismeret-furdalást éreztem. Ezt akartam volna? Lelki szemeim előtt feltűnt a rossz emlékű látvány, miszerint télire való tüzelőt lapátolok egy szenttamási pincében. Ha a partizán szuronyok nem hozzák a szocializmust, akkor én sohasem jutok el Triesztbe, de még az újvidéki Dornstädter cukrászdába sem ülhetek be.

Kétségtelen, valamikor ilyen San Marcó-s volt a régi újvidéki Dornstädter is, állapítottam meg, és abban a pillanatban ellenállhatatlan vágy kerített hatalmába: ide mindenáron be kell térnem. Ebben a kávéházban muszáj meginnom egy presszókávé, és – ha rövid időre is, de – része kell lenni a milliónek.

Az újvidéki Dornstädter az Osztrák–Magyar Monarchia idején, az I. világháború előtt nyílt meg, és szinte biztosra vehető, hogy tulajdonosa

szeme előtt a bécsi kávéházak példája lebegett. A kávéház tulajdonosa a Dornstädter családnevet viselte, egészen a II. világháború befejezéséig. 1945-ben azonban a kommunista hatalom úgy határozott, hogy zavaró, kellemetlen az elnevezés. Sokkal szebben cseng a baráti Szovjetunió fővárosának, Moszkvának a neve. Így lett a Dornstädterből Kafana Moskva. 1948-ban azonban Tito elvtárs konfliktusba került Sztálin elvtárrsal, mire a városatyák felháborodva vették tudomásul, hogy Újvidék központját a Moskva nevű városi kávéház kompromittálja. Zágráb az igazi testvérváros, nem Moskva – ágáltak. Innentől a kávéház elnevezése Zagreb lett. Évtizedekig viselte ezt a nevet, a belső milió azonban idővel egyre inkább leépült, mígnem pályaudvari várótermekre kezdett hasonlítani.

A kilencvenes évek elején, amikor a balkáni háborúban a Jugoszláv Néphadsereg és a szerbiai álkatonai alakulatok a horvát városokat bombázták, a városatyák megbotránkoztak. Hazafias érzelmeik tiltakoztak. Miért csúfítja a város központját a Zagreb nevű kávéház? Az utcákon te-repszínű egyenruhások parádéztek, katonai dzsipek száguldoztak, miközben a kormánypártiak és az ellenzékiek egymást túllicitálva vitatkoztak, hogy hol húzzák meg Szerbia új határait. Az újvidéki városatyák összeültek és eldöntötték, hogy ezután Athén legyen a városközponti kávéház neve. Abban reménykedtek, hogy az ortodox kereszténységnek, a hagyományos görög-szerb barátságának köszönhetően nem kell többé névváltoztatással bíbelődni, tehát örök időkre így nevezik majd: Athén

Közben megbukott Slobodan Milošević szerb diktátor, minek utána az addigi ellenzék célkitűzése az ország mielőbbi uniós csatlakozása lett. Könnyű volt ezt így megfogalmazni, annál nehezebb megvalósítani. Az ellenzék körében fellángolt a szenvedélyes vita arról, hogy mennyiben alkalmazkodjon az Európai Unió Szerbiához. Tudós akadémikusok, egyetemi tanárok, költők és politikusok rágódtak a kérdésen. Azért lassan, de biztosan dőcögünk a kitűzött cél felé. Az olvadás elkezdődött, mert mindaddig személyemben ellenséget véltek, a kilencvenes évek legelején még a munkahelyemről is eltávolítottak, ám a váltás után némileg barátságosabb légkör alakult ki körülöttem. Nem voltam többé ellenség, sőt feszélyezettség nélkül bemehettem a tartományi parlament meg a kormány épületébe is anélkül, hogy kiutasítottak volna. Milošević bukása után ugyanis néhány ismerősömből, akikkel a város terein meg utcáin demonstráltunk, politikus lett. Kabinetet kaptak a Tartományi Végrehajtó Tanács létesítményében, az egykori Báni Palotában.

Egyikükkel véletlenül futottam össze az utcán, amikor eldicsekedte, hogy felvitte az isten a dolgát, hisz neki is van kabinetje a tartományi fehér házban, jöjjen be hozzá, invitált, mire felcsillant a szemem, és boldogan

újságoltam el neki, mennyire örülök, már azért is, mert a nagyapám meg édesapám részt vállalt annak építésében. Mindketten a Báni Palota helyén levő ingovány feltöltésén dolgoztak, majd az építőanyagot szállították. Kapva kaptam az alkalmon, hogy felkeressem. Egyébként a fehér márványépület a Péterváradai vár óratornya mellett máig Újvidék jelképe.

Szorongva léptem a grandiózus építménybe. Jóleső izgalom vett erőt rajtam, miután végre belülről is láthattam nagyapám meg édesapám kétkézi munkájának gyümölcsét. Ide hordták köbméterszám a földet, hogy feltöltsék a készülő objektum alapzatát. Látástól vakulásig robotoltak, hogy időben elkészüljön a létesítmény. Sajnos, felmenőim közül már egyikük sem járt odabenn. Számomra pedig közel hatvanévesen nyílt alkalom betérni, addig ugyanis arra járva félénken elsompolyogtam mellette, hiszen falai között székelt a hatalom.

Csinos titkárnő jött elé, aki barátságosan megkért, hogy várjak néhány percet, az elnök úr tárgyalásai elhúzódtak, de amint befejezi, fogadni fog. Hellyel meg kávéval kínált, mire én szórakozottan rábólintottam, mert míg az ifjú hölgy karcsú vonalait méregettem, zavarba ejtett ez a két szó: *elnök úr*. Hova jutottam? Az elnök urakkal parolázok? A kávé ízelegettem, közben arra gondoltam, hogy elárultam az apámat meg a nagyapámat. Elábrándoztam azon, hogy vajon mit szólnának, ha látnának, amint az urak között megjászom az urat?

Kisvártatva nyílt a bőr tapétázott irodaajtó, és kilépett a barátom, búcsút vett vendégétől, majd a tágas, hivatali szobába invitált. – Mivel kínálhatlak meg? – kérdezte. – Whiskyt jéggel? Vagy bármi mást? – érdeklődött. Valójában whiskyt kívántam, azonban, talán lelkiismeret-furdalásból, elutasítottam. Azt hiszem, nagyon szégyelltem volna magam, ha én abban a létesítményben jégkockák csilingelése közben whiskyt kortyolgotok.

– Győztünk, megbuktattuk a diktátort – jelentette ki ünnepélyesen valamikori sorstársam, és elégedetten belesüppedt a bőrfotelbe, majd emelte whiskyvel töltött kristály poharát.

– Győztünk – ismételt meg kevésbé diadalittasan. Barátomat nem illette szemrehányás, őt is az utcára taszította a Milošević-rendszer, együtt éltük át az óloméveknek nevezhető kilencvenes esztendőket, együtt vesztettük és tékoztunk el legszebb éveinket, ám nemigen tudtam hinni, hogy tényleg győztünk. Régi hatvannyolcas létemre a forradalomra gondoltam, meg arra, hogy a forradalom örökre elveszett. Éveken keresztül rezignáltan túrtem, hogy a környezetemben a legnagyobb megvetéssel szóljanak azokról az évekről és utópiákról, amelyek '68 után végérvényesen elkallódtak. Állandó belső konfliktusokkal terheltén végigjártam a túrésnek azt az útját, amelyet a még mindig kedélyes jugoszláviai társadalom felkínált.

Néha morgolódtam vagy ellenkeztem, azonban ez se nem osztott, se nem szorzott. A titói rendszer örök életűnek tűnt. Magyarországi íróbarátaim irigyeltek, és folyton azt hajtogatták, hogy a nyugati világhoz tartozom. Volt ebben némi túlzás, ám részben jogos volt a besorolás.

1990 körül az a hamis idill, amelyet másokkal egyetemben én is élveztem, összeroppant. Hamis volt, igaz, de elviselhető. Alakoskodott a hatalom, alakoskodtak az alattvalók, néha egyik tett kisebb vagy nagyobb engedményt, néha a másik. Lehetett alkudozni. Miközben a többi szocialista országban gyanakvással szemlélték a modern és az avantgárd irodalmat, Jugoszláviában a párttitkárok irodáit absztrakt alkotások díszítették. A titkosrendőrség vezetői, akik nem a KGB-ben, hanem a CIA kötelékében sajátították el a szakmát, figyelmeztettek, miszerint avantgárd, neoavantgárd O. K., csupán a komoly dolgoktól való tartózkodásra intettek. A művészek szabadon élvezték a szavak játékát, a színeket, a formákat, a melódiát. Bátoran foglalkozzanak a tiszta művészettel! Legyen a művészet tiszta, és ne piszkolja be magát.

Ilyen volt a kései szocialista szecesszió. 1980. május 4-én azonban elhunyt Tito marsall. Egészen pontosan hosszú, súlyos betegség után a ljubljanei Klinikai Központban 1980. május 4-én, délután három óra öt perckor távozott az élők sorából a Jugoszláv Kommunista Párt, a Jugoszláv Kommunista Szövetség és a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság örökös elnöke. Legalábbis a hivatalos bejelentés szerint azon a napon abban az órában hunyt el. Majálisi vasárnap délután volt. Az újvidékiek hétfégi pihenőjükről tértek vissza, amikor az esti híradók előtt a rádió és a televíziócsatornák rendkívüli adásban tették közzé a halálhírt. Előzőleg a munka nemzetközi ünnepe, vagyis munkaszüneti nap volt. A dolgozó nép a Duna túloldalán húzódó Fruška gora lankáin majálisozott.

A kamenicai parkban hagyományos ökörsütés volt. Papírtányérokkal álltunk sorban, és vártuk a porciónkat. A kirándulók falták a parázs felett sült báránypecsenyét, a füstízű csevapcsicsát meg pljeskavicát. Ki gondolta volna, hogy akkor búcsúznak a majálisozó proletárok a báránypecsenyétől, amely ezek után csak a patriótáknak, a háborús bűnösöknek meg a vezetőknak járt? Ki gondolta volna, hogy terepszínű egyenruhában, felfegyverkezve lopakodik felénk a kapitalizmus?

Estére felélénkült az autóforgalom, de néma maradt a város. Idegfelesztő csend uralkodott el az utcákon. Számban még éreztem a sült bárány ízt. Egy ideig az utcán ténferegtem, majd betértem egy kis cukrászdába. A helység kongott az ürességtől, a pult mögött egymagában ácsorgott a tulajdonos, mint kiderült, albán nemzetiségű volt. Kávét rendeltem, majd az egyik közeli asztal mellé telepedtem. Tekintetem a televízió képernyő-

jére szegeztem. A bemondók gyászruhában olvasták a híreket. A média idejekorán felkészült a legrosszabbra. Pontos terv-forgatókönyv készült a rendkívüli alkalomra. Előre összeválogatott alkalmi zenei dokumentumfilm-anyag várt készenlétben. Tudni lehetett, amint a legrosszabb bekövetkezik, milyen műsorkoncepció indul el, kik fognak a képernyőn megjelenni, kik szerkesztenek stb. Számukra már hónapokkal azelőtt több alkalmi öltözetet előkészítettek. Sőt, az utolsó négy hónapban a kiválasztott stábtagnak szabadnapjukon is le kellett adniuk a pontos elérhetőségüket.

Az albán tulajdonos óvatosan élém tette a gőzölgő kávéscsészét, és látva, hogy mekkora figyelemmel követem a híreket, megállt az asztalom előtt, és figyelmesen követtük a képernyőn történeteket. Csak akkor szólalt meg, amikor szórakozottan rápillantottam. – Megboldogult az öreg, mi pedig úgy rátekerünk, hogy csak no! – mondta.

Felkaptam a fejem. Nemigen voltam hozzászokva az ilyesfajta állásfoglaláshoz. Az értelmiségiek ódákat zengtek Titóról, a pincérektől azonban nem hallottam magasztaló szavakat. Faggatni kezdtem, hogy mire is gondol, ám kitérő választ adott, majd – miután kiejtéséből rájött, hogy nem vagyok szerb – némi gyanakvással mellemnek szegezte a kérdést nemzetiségemet illetően.

– Magyar – válaszoltam.

– Akkor egyikünk sem ússza meg szárazon – nézett a szemem közé igen sokatmondóan.

Saját mondataitól megrémülve elhallgatott, és lehorgasztott fővel a süteményespult mögé vonult vissza, onnan követte a tévéközvetítést. Rezdületlen arccal nézte a görcsösen zokogó polgárokat.

Az asztalra tettem a pénzt, majd távoztam.

Harminc év múlva is azon töprengek, vajon mit is kellett volna válaszolnom az albán cukrásznak. Mindhiába próbálom újra meg újra átgondolni a jelenetet, nem vagyok benne biztos, hogy egyértelmű választ tudtam volna adni. Rövidesen bezárták a cukrászdát, az épületet egy nyugati bank vásárolta meg, ledöntötte a régi építményt, és ragyogó márványpalotát emelt a helyébe. Jól sejtette az albán cukrász, a szabadságnak magas lesz az ára. Tanácstalan voltam.

Másnap viselkedésem is erről a tanácstalanságról szólt. Talán hanyagságból, talán szórakozottságból, de semmiképpen sem ellenzékiességéből, reggel munkába menet, szokásomhoz híven, triezsti farmert és egy kockás inget öltöttem magamra; azonban amint az utcára léptem, megtorpantam. Az újvidéki sugárúton csupa gyászba öltözött embert láttam. Elszontyolodott ábrázattal kullogtak. Nem tudtam, hogy mitévő legyek? Forduljak

vissza, és öltözzek át én is valami sötétebbe, esetleg feketébe? Az emberek valamiféle felsőbb parancsra gyászolnának? Azonban semmiféle ilyen vagy hasonló utasításról nem hallottam. Egész éjjel a tévét néztem. Jugoszlávia polgárai sírtak, mi több, kétségbeesetten jajveszékelték, én pedig némi gyanakvással, a velem született ellenkezéssel arra gondoltam, hogy színjáték az egész. Lehetetlen, hogy az egész ország reményvesztetten könnyezik, meg vigasztalhatatlan gyászba borul, mint ahogy a médiumok állítják. Az utcán azonban meggyőződtem róla, hogy igaz felvételeket sugároznak a tévéstudiók. Semmi túlzásra nem volt szükség. Jugoszlávia polgárai őszintén, mélyen gyásztak. Harminc év múltán sem tudnám megmondani, hogy pontosan miért tették? Lehet, hogy már akkor a saját jövőjüket siratták.

Kopott trieszti farmernadrágban toporogtam az utca közepén, és nem igazán tudtam, mitévő legyek. Forduljak vissza a lakásba, és vegyek magamra alkalmi felöltőt? Úgy, illendően menjek a munkahelyemre, mint a többiek? Fekete nadrágban, fehér ingben meg zakóban? Nem fordulok vissza, határozta meg el, ezt mégsem tehetem, hiszen ez gerinctelenségre utalna. Nem voltam antititóiista, a hetvenes években sem ismertem kimondott antititóiistákat, pedig akkoriban már részt vettem számos rendezvényen, amelyet a hatalom ellenzékinek nevezett. Ám tudván tudom, hogy a rendszerbírálok között sem akadt, aki megtagadta volna tőle államfői formátumát. Egyes-egyedül Predrag Matvejević zágrábi értelmiségi szólította lemondásra Josip Broz Titót, ennek ellenére kötetében a legnagyobb tisztelettel méltatta érdemeit. Dicsérő kritikát írtam Matvejević könyvéről, miközben attól tartottam, hogy ebből nagy botrány kerekedik. Nem így történt. Az affér elmaradt, viszont szerénységemet diszkréten félretették. Elegánsan, egyetlen durva szó nélkül. Akkor is, ma is úgy vélem, hogy az effajta fegyelmezés nem felsőbb parancsra történt, inkább egy-egy túlbuzgó irodalmi tudor próbált ilyesformán felettesei előtt fontoskodni. Mert ugye, az érdemek kiváltságokkal jártak, és a rendszergazdák leginkább nem fenytéssel és megtorlással éltek, hanem privilégiumok, posztok osztogatásával.

Hú akartam maradni elveimhez, önmagamhoz, emiatt dacból sem fordultam vissza a lakásba, hogy átöltözzek; viszont annyi bátorságom sem volt, hogy a kopott farmernadrágban menjek be a szerkesztőségbe. Inkább nyakamba vettem a várost, ahol megdöbbenéssel tapasztaltam, hogy mennyire őszinte és mély gyász honol mindenfelé, úgyhogy csakhamar a hatása alá kerültem.

Tulajdonképpen halála után került emberközelbe a karizmatikus vezér, aki nagyobb volt, mint az országa, amelyet megteremtett; amelyet hívei, lakásai, szolgálói véres háborúkban marcangoltak szét.

A titóizmusban a legrosszabb az volt, ami utána következett. Az a vigasztalhatatlannak tűnő tömeg, amely patakokban ontotta könnyeit, és mély gyászba borult, egy évtized múlva gyűlölettel beszélt egykoron imádott vezérééről. Néhai talpnyalóiból megátalkodott antikommunisták lettek. Aki közülük karriert akart csinálni – és sok volt ilyen –, az többnyire megtagadta múltját. A mi nacionalizmusainkat a volt hithű kommunisták indították véres hódító útjára. A költők, akik versekkel hódoltak neki – majdnem minden költő, természetesen a nemzetiségiek is, megírták udvari költeményeiket, mi több, a vajdasági magyar költők is ezt tették – halála után azonban kitörölték életművükből a Tito-verseket. Egyik napról a másikra kiderült, hogy mindenki ellenzéki volt, még az is a hatalom áldozatának nevezte magát, akit megbüntettek a közlekedési rendőr, mert szabálytalanul kelt át az úttesten. Így kezdődött a kelet-közép-európai demokrácia: köpönyegforgatással, hazugsággal, képmutatással, az életrajzok tömeges átírásával, megmásításával.

A vajdasági magyar nemzetiségűek is siratták Titót, habár személye számukra külön traumát jelentett. Az a nemzedék, amely átélte az 1944 őszen és 1945 tavaszán ásott tömegsírok korát, tehát tudomása volt az ártatlan magyarok likvidációiról, évtizedeken át hallgatásba burkolódzott. Az írók, az értelmiségiek úgy viselkedtek, mint az apám meg az anyám, elharapták a szót, elnyelték a mondat részét. A bevonuló partizánoknak ugyanis elegendő volt egy névtelen feljelentés, hogy a magyar nemzetiségű polgárt főbe lőjék. Sokszor még rögtönítélő bíróság sem alakult. Leginkább éjfélkor vagy hajnalban verték az ablakokat, jöttek értük; majd amikor összegyűjtötték őket, két lehetőségük volt: vagy kivégzésre kerültek, vagy munkatáborba. Az ártatlan áldozatok jelentős része magyar, illetve német nemzetiségű volt, akiket már csak azért sem kíméltek, mert kollektív bűnösnek kezelték őket. Ma sem ismeretes a haláltáborok, a tömegsírok állománya, miközben újabbnál újabb dokumentumok kerülnek elő, amelyek arról szólnak, hogy a gyermekeket is, sőt még a csecsemőket is bűnösnek nyilvánították.

Évtizedeken keresztül hallgattak a magyar meg német családok a partizánok kristályéjszakáiról. A Tito-korszakban a Kommunista Szövetség is lehetett bírálni, a partizánok kristályéjszakája azonban tabu maradt. Hallgatott az apám is. Előttem sosem említette, hogy azokban a hónapokban csak fehér karszalaggal léphetett az utcára, és hogy nap mint nap

kényszermunkára cipelték a szerb nagygazdák földjére. Minden megpróbáltatás ellenére ő még jól járt, hiszen túlélte.

Így köszöntött be családomba a szocializmus. A túlélés reményével érkezett, amely szebb jövőt ígért! Anyám is bölcsen hallgatott a tömegsírokról, melyekbe rokonaink kerültek. Több mint ötven évvel később tört fel belőle a panasz. Néhány héttel halála előtt – ami utolsó személyes találkozásunk volt egyben – szükségét érezte megvallani, hogy szülőfalumban hol található a tömegsírok. Az egyikre éppen kápolnát építettek. Arról faggattam, hogy miért nem osztotta meg velem korábban a titkát, akkor talán kevesebb balgaságot követtek el. Azzal indokolta több évtizedes hallgatását, hogy minél kevesebb tabu cipelek, annál jobb nekem. Nem akarta megkeseríteni az életem. Ezután már csak annyit kérdeztem, vajon 1945 után beszélgettek-e erről a témáról megboldogult apámmal. Rémülten rázta a fejét: nem. Boldog házasesetet éltek, de maguk között még a hálószobában sem merték feszegetni a fájó családi sebeket.

Anyám vallomása után úgy éreztem, mintha az egyik napról a másikra megváltozott volna körülöttem a világ. Aztán kiderült, hogy a feleségem nagyapja is tömegsírban nyugszik. Hogy helyileg pontosan hol, azt sosem tudta meg a család. Időnként olyan hírek is keringtek, hogy a Tiszába lótték. Mindenesetre számomra egyszeriben úgy tűnt, mintha nem abban a világban élnek, amelybe beleszülettem. Aztán egyszer csak Belgrádban élő keresztapám történetéről értesültem. Mint köztudott, 1941-ben a németek iszonyú bombatámadást intéztek Belgrád ellen. Szüleivel együtt menekülésre kényszerült. Szenttamáson, szülőfalunkban húzták meg magukat, ahol türelmetlenül várták a háború végét. Azzal a reménnyel keltek meg feküdtek, hogy majdcsak eljön már a nap, amikor visszatérhetnek. Az amerikaiak kíméletlenül bombázták a fővárost, a szülőfalumba pedig bevonultak a partizánok. Keresztapámnak sárga karszalagot kellett viselnie. Balsorsa elől menekülve úgy döntött, inkább visszazökik Belgrádba, bár nem tudta, mi vár rá. Hullnak-e még az amerikai bombák vagy sem? Azzal a reménnyel indult útnak, hogy ott nem kell sárga karszalaggal, megbélyegzetten járni, könnyebben elvegyül a tömegben. Jól számított, mert a fővárosiakat nem érdekelték a magyarok, ők kizárólag a németekre és a kollaboránsokra vadásztak.

1990 után derült fény az ilyen és hasonló történetekre, amelyek misztikusan, szinte illegálisan rejtőzkedtek a személyes és családtörténetekben. A tanúk sokáig némaságba burkolóztak. A legtöbben a sírba vitték titkukat. Az írói hagyatékokból utólag sem kerültek elő azok a művek, amelyek arról szóltak, amit évtizedekig rejtegettek. A vajdasági magyar a Tito-korszak idején őszintén sajnálkozott a Rákosi-diktatúrában sínylődő magyar-

országi magyarokon, a Kádár-korszakban pedig Szegeden és Budapesten mulatott, nagy lakodalmakat rendezett, szánakozva, némi fölényérzetel hallgatta a gulyás-kommunizmust becsmérő magyar honpolgárokat. Ezért érthető, hogy Tito halála után siratta és gyászolta a vezért.

A történelem szinte minden nemzedékkel újramezsedődött, és telis-tele volt kiszámíthatatlan metamorfózissal, irracionális fordulattal, miközben sohasem lehet tudni, melyik arca az igazi. Azért akad látszatra olyan túl sok történelem Közép-Kelet-Európában, főleg a Balkánon, mert nincs hiteles történelem. Ha pedig nem létezik hitelt érdemlő történelem, akkor időről időre teljesen újat kell kitalálni. Csak a hamis történelem palimpszesztusai települnek egymásra.

Ugyanebbe a sorozatba tartoznak a Milošević-korszak palimpszesztusai is. A szerb nemzet karizmatikus vezére megrögzött titóistaként kezdte politikai pályafutását, amikor is egyetemista lapokat tiltott be, mert azok sértették Tito elnök emlékét. Milliók tüntettek mellette, aztán ellene. Ugyanezek a tömegek néhány év elmúltával Titót szerbfalónak nevezték. Be kellett látnom, hogy a történelem időszakonként újramezsedődik. Amint megbukott a diktátor Milošević, pártjának, a Szerb Szocialista Pártnak tagjai hosszú sorokban kigyóztak az ellenzéki pártszervezetek irodái előtt, hogy más, addig ellenzéki pártba tagosodjanak. Olyanba természetesen, amely képes magához ragadni a hatalmat. Az addig Milošević állami jáslát élvezők egyszeriben bársonyos forradalmárokká változtak, és azt hajtogatták, hogy ők nem felelősek. Minden gonoszságnak Milošević a megtestesítője, bizonygatták. Miniszterek, akik neki köszönhették a tárcájukat, gondoltak egyet, és ellene fordultak, majd az európai salonokban azt bizonygatták, hogy mindig is „örök ellenzékiek” voltak. Emberi számítás szerint, ha Miloševićnek ennyi ellenfele lett volna, akkor napokon belül távozni kényszerült volna a hatalomból, és nem nyerte volna meg nemegyszer oly fölényesen a választásokat. A legvégén is csak néhány tized százalékkal vesztette el utolsó próbálkozását.

Európába igyekszünk, hangzott el 2000 októbere után az új varázsszó. Felújították a katolikus templom melletti patinás szecessziós épületben levő egykori Dornstädter kávéházat. Az új bérlő elhatározta, hogy az új idők szellemében hozza helyre a városi kávéházat. Új bútort rendelt, a teremben minden csillog-villog, a felszolgálók kicsit még ügyetlenül, de igyekeznek udvariasnak mutatkozni. Esterházy- meg dobostortaszettekkel csalogatják a vendégeket, azonban valami hiányzik ahhoz, hogy igazi közép-európai városi kávéházra hasonlítson. Nemcsak a szokatlanul hangos zene, nemcsak a tolakodó, balkáni luxusra emlékeztető csillogás bántó, hanem egyszerűen a hangulata sem az igazi. Nomen est omen, gondoltam,

és az új tulajdonos/bérlőnek feltettem a kérdést, miért nem keresztelte a kávéházat az eredeti Dornstädterre.

Az ifjú tulaj megvallása szerint hallott ugyan valamit az egykori városi kávéházzal meg a Dornstädter nevű tulajdonosról, azonban kérdésemet azzal hátrította el, miszerint a hatóságokkal kötött szerződés kötelezi, hogy Athén maradjon a kávéház neve. A névváltoztatás kizárólagos joga a város hatáskörébe tartozik. Rögtön kapcsoltam, hát épp ez az, ez hiányzik a hangulatból. Megvan a talány nyitja! Amiatt nem hasonlít közép-európai kávéházra, mert a hatósággal kötött szerződés előírja az elnevezést. Némi töprengés után rádöbbsentem, hogy egész életünket ez a kettősség határozza meg, Szerbia európai útját, mindennapjainkat, kultúránkat, habitusunkat. Született homo duplexek vagyunk, mások nem is lehetünk.

Mindezt még nem sejtettem, amikor bepillantottam abba a trieszti kávéházba, amely véletlenül esett az utamba. Nem tudtam hová lenni az elragadtatástól, hiszen pont ilyennek képzeltem el a Dornstädtert meg a bécsi kávéházakat, melyeket az irodalomból ismertem. Igazi bécsi kávéházat fedeztem fel Triesztben. Két Ponte Rossó-s csomagomat szorongatva álltam az ajtó előtt, elegáns pincér lépett elé. Fekete öltönyben hajlongott, kezén fehér kesztyűt viselt, és csokornyakkendőt hordott. Könnyed balettmozdulatokat tett, és olaszul kérdezett. Nem értettem, emiatt zavaromban szerbül gagyogtam el, hogy szeretnék meginni egy kávé. A pincér azon nyomban levetette előkelő mosolyát, az elegáns mozdulatokról megfélemedezve a fejéhez kapott, és szerbül válaszolt. – Mit keresel itt, drága földim? Ebben az előkelő kávéházban egy kávé majdnem annyit tesz ki, mint egy farmer a piacon. Mint földi a földinek tanácsolom, iszkolj innét, ne rendelj itt semmit, még egy pohár vizet sem.

– Köszönöm, földi, nagyon köszönöm – hebegtem, miközben utolsó pillantást vettem a kávéház belterére, majd csomagjaimmal ügyetlenkedve kihátráltam. Legalább láttam egy igazi bécsi kávéházat, beleszippanthattam – vigasztaltam magam, majd a többi Ponte Rossó-s csomagot cipelő után eredtem. Nem sértettek meg a pincér szavai, inkább empátiát ismertem fel benne, mellyel jóhiszeműen figyelmeztetett: mi mégsem tartozunk ide.

A farmernadrág az ötvenes-hatvanas években, akárcsak a fekete magas nyakú pulóver, ugyanazt jelentette, mint Camus vagy Sartre művei. A szabadság titkos jelképeit jelenítette meg. Azt a tudatot erősítette, hogy mégiscsak ahhoz a másik világhoz, a másik kultúrához tartozom, amelyről olvasmányaim szóltak. Camus és Sartre után Musil-t olvastam, Doderert és Joseph Rothot. Én is azt gondoltam, hogy ez az én hazám, mert innen származom, oda tartozom, csak ideiglenesen vesztettem el. És valóban

úgy tűnt, hogy tényleg arrafelé tartok, hogy egyszer majd én is ugyanúgy üldögélek a trieszti San Marco kávéházban, mint Claudio Magris.

Sok apró jel táplálta az illúziót, hogy ez lehetséges. A hetvenes évek elején a tanárok már nem üldözték a farmernadrágot. Gyakorta ők is farmerban jöttek be az órára, a pártvezetők feje fölött absztrakt festmények lógtak, a Kommunista Szövetség Központi Bizottságában pedig avantgárd költők foglaltak helyet; a politikusok nyugati egyetemekre küldték gyermekeiket. Dior, Chanel, Gucci és a többiek neve bekerült a szocialista divatszótárba. Tito marsall Sophia Lorennel kocsikázott Brioni szigetén, Elizabeth Taylornal meg Richard Burtonnal vacsorázott a pártelnöki rezidenciában. Burton neve akkoriban fontosabb volt, mint Marxé vagy Leniné. Marxot lehetett bírálni, de Burtont nem. Tito a legújabb divat szerint öltözködött, azonban leginkább világoskék marsalli egyenruháját kedvelte. Ha abban jelent meg, akkor tudtuk, hogy vagy nagyon jó, vagy nagyon rossz hírek következnek. Fordulat lesz! A férfiak a jugoszláv konfekcióiparra panaszkodtak, a nők pedig unszolták őket, hogy csakis olasz öltönyökben jelenjenek meg, mert még az alapszervezetekben is jobban megbecsülik őket, hiszen a politbüro tagok is az olasz divatot követik.

Évekkel később került a kezembe Claudio Magris rokonszenves esszéje a San Marco kávéház kifinomult közép-európai szelleméről és kávéházi hangulatáról, amelyben furcsán keverednek a közép-európai meg a mediterrán sorsok. A San Marco igazi kávéház, történelmi peremvidék, itt konzervatív hűség és liberális pluralizmus járja, írta, majd az L alaprajzú kávéházból megfigyelte, amint az alkonyi nap lángra lobbantja a kerek domborműveket körülburjánzó széles arany kávécserjeleveleket, az asztal mögötti tükörben pedig felcsillan a tengerbe bukó nap utolsó sugara. Közben Hermann Bahrra gondolt, aki úgy érezte magát Triesztben, mintha sehol sem volna. A pulton csillogó gyümölcsöstálak, pezsgősüvegek, piros asztali lámpa szivárványlik, fent a mennyezeten a csillárok bizonytalan fénye bújócskázik, mint megannyi vízen táncoló holdkorongé. Elképzelttem magam elé a földimet, a szerb pincért, amint a Noé bárkáját megidéző kávéházban elegánsan hajlong Claudio Magris asztala előtt, diszkrét mosollyal felveszi a rendelést, majd könnyed tánclépésekkel a sötét felé tart, hogy megrendelje a presszókávét és a finom süteményt. Mennyit kellett gyakorolnia ágrólszakadt balkáni földimnek, hogy elsajátítsa azokat az előkelő manírokat, amelyeknek köszönhetően a homo duplexként Claudio Magris elé varázsolja Közép-Európát?

Mi lenne, ha egy napon, miközben Magris szürcsölgeti az Illy kávét, betoppannék Ponto Rossó-s műanyag szatyraimmal a San Marco kávéházba? Ő a mediterrán és a közép-európai világ peremvidékén. Triesztben

mereng a csodálatos és imaginárius Közép-Európáról, amelynek kultúrája a „marginális és periferikus, a mulandó, gyenge és jelentéktelen védelmet jelenti a nagyravágyó szintézisek ellen, amelynek valami általános nevében áldozatul dobják az egyént”. Elővarázsolja a közép-európai enyészet és romlás csodálatos virágait, amelynek a San Marco a nagy metaforája. Én viszont a Balkán és a Közép-Európa határán, Újvidéken, tehát ugyancsak a peremvidéken a romlás virágainak – a két farmernadrág meg a nejlon reklámszatyor emlékével – már csak a romlás virágainak a kóróját ismerem. Azt a világot, amelyben egyik napról a másikra változnak az utcák és a városok elnevezései, az emberek identitása és hitvallása, a határok, a rendszerek, a vezérek, az eszmények, a történelem. Onnan jövök, ahol minden állandó forma összeroppant.

Ez a kérdés él bennem, amióta a trieszti San Marco kávéház elegáns pincérel, földimmel találkoztam. A San Marco mindig San Marco maradt, a Dornstädter pedig a politikai érdek kénye-kedve szerint változtatja nevét, akárcsak az utcák és az intézmények neveit. Az egyik hangulatos újvidéki utcát, amelyben néhány kivételesen szép szecessziós épület húzódik meg, ahol a Vojvodina Szálloda is található (mely a város első szállodája, és melyet szintén számtalan névvel ellátták már) fiatalabb koromban Narodni herojinak, Néphősök utcájának nevezték. Réges-régen Hergassének, Úri utcának, Gospodska ulicának hívták. Aztán lett belőle Kossuth utca, aztán Regenta Aleksandra utca, utána Adolf Hitler utca, majd Kralja Aleksandra utca. 1945-ben először Sztálin utca lett, aztán 1950-ben Ranković utcára változtatták, majd 1966-ban a kommunista belügyminiszter, Ranković bukása után, Néphősök utcára keresztelték. A diktátorok és a rendőrfőnökök után az antifasiszta hősookról nevezték el az utcarészt, mert a névadók abban bíztak, hogy ez végleges lesz, örökös, hiszen a néphősök és az antifasiszták sohasem buknak meg. Ám változtak az idők meg a hiedelmek is. Történt ugyanis, hogy a rendszerváltás után az antifasisztákat nem illette meg többé a széles főutca, csak annak legvégén kaptak egy szeletet, mondván, ne gondolja senki, hogy kisemmizték őket. Az utca szebbik, szélesebb részét Szerbia királyáról, majd a királyi Jugoszlávia megalapozójáról, vagyis Jugoszlávia első királyáról, Aleksandarról nevezték el, éppen azokban az években, amikor Jugoszlávia hivatalosan is megszűnt létezni. Elmagányosodott a szerb király Szerbiája. Az irónia belopódzkodott még a róla elnevezett utca nevébe is.

Ahogy átalakultak az utcanevek, úgy lényegült át az emberek nézete, gondolkodásmódja, eszményképe, értékrendje. Az emberi sors elporlad, darabokra hull, végül már sorsnak sem nevezhető. A nagyapám először az Osztrák–Magyar Monarchia állampolgára volt, majd a királyi Jugoszlávi-

áé, aztán Magyarország honpolgára lett, végül a szocialista Jugoszláviáé, holott egy emberöltőn keresztül ugyanabban a faluban, sőt ugyanabban az utcában lévő házikójában élt. A magyar hatóságok kommunistagyanúsnak tartották, és a szegedi Csillag börtönbe zárták, a kommunista partizánok fasisztát láttak benne, és saját háza előtt véresre verték, megnyomorították. Ilyesféle túlélő volt az apám is.

A családtörténetek megszakadtak, majd újramezződtek. Az utcák és a kávéházak régi neveit gyorsan elfeledtük, megtanultunk újra tájékozódni. Az urakból villámgyorsan elvtársak lettek, aztán újra urak, a jobboldaliakból baloldaliak, a háborús bűnösökből békegalambok, a hősök közül árulók, az árulókból hősök, a barátokból ellenségek, a megrögzött hitetlenekből pedig a legbuzgóbb hívők, akik az oltáriszentség színe előtt a legnagyobb átkokat szórják a hitetlenekre. Az emlékezetet az állam irányítja, az irányított emlékezés pedig megbízhatatlan, mert az egyik végletből a másikba esik.

Egyre inkább tűnik úgy, hogy az egész Kelet-Közép-Európa álarcot hord, mint az a pincér ott a San Marcóban. Évtizedek múltán, amikor az álarc kényelmetlenné válik, letépi magáról, ám a tükörben döbbenetesen veszi észre, hogy igazi arca az álarchoz idomult. Ám nem teljesen, csak részben. Az arcvonások megváltoztak, míg minden más maradt a régiiben. Az orrunk, a szemünk, az ajkunk és arcunk alakja változott, ezzel szemben szellemünk alig valamicskét. Olyan maradt, mint a maszkok korszakában. Ennek ellenére szabadnak véljük magunkat, minthogy tudunk idomulni. Szabadok vagyunk meg boldogtalanok is, mert szorongunk, hogy elvesztettük igazi énünket, amit sohasem feledünk el. Hamis játék, mely szerint ámitjuk magunkat, hiszen nem is volt igazi arcunk. Örökös skizofréniában élünk. Sejtjük azonban, hogy valami mégsem stimmel. Mindhiába bámulunk a tükörbe, elemzően fürkésszük vonásainkat, midőn egyre inkább elbizonytalanodunk, vajon melyik az igazi énünk? Tükörképünk árulkodóan tükrözi, miszerint mi sem vagyunk már a régiiek, ugyanakkor nem vagyunk azok sem, amit az álarcval akartunk magunkra erőltetni. Hisztériánkat gerjeszti, hogy nem tudjuk többé pontosan, melyik az igazi arcunk. A régi vagy az új? Melyik az igazi, és melyik a hamis?

Így éltem meg a rendszerváltást.

Gyakoroltam a közép-európai álmodozást és melankóliát, elmerültem a romantikus közép-európai könyvtárban, készültem a nagy rendszerváltási színjátékra. A bársonyos forradalom úgy közeledett, mint a látványos bécsi operett, azzal az újítással, hogy ezúttal a kommunista vezetők csillogtak a színpadon. Jó üzletet kötöttek. Az egyszerű párttaggság kórusa meakulpázott. Lelkiismeret-furdalás gyötörte őket, mert elkábította őket a

totalitarizmus mérgező illata. Az ügyesebbek és a rugalmasabbak azonban feltalálják magukat. Igaz, kommunisták voltunk mindannyian, mondták. Kiderült, hogy a kommunista álarc alatt kiváló nacionalisták meg hazafiak rejtezkedtek, emiatt gondolkodás nélkül átteveztek a nemzeti pártokba.

Miután a forradalomról lehullott a szép, demokratikus plüss, megmaradt a csupasz, durva populista vászon.

Az érzékenyebb lelkiütemek arról meditélnak, hogy miért fogyasztották a kommunista mákonyt, a találékonyak felismerték, hogy beköszöntött az elsődleges tőkefelhalmozás kora. A patriotizmus és nacionalizmus csak arra jó, hogy az ember nemzeti oligarcha legyen. Aki ezzel nincs tisztában, az vessen magára, legyen idealista és pária, maradjon továbbra is ellenzéki. A parlament arra jó, hogy védje az újjgazdagokat, a jogállami ostor mégis kívánatosabb, mint a kommunista járom. Beleestünk a vadkapitalizmusba, mint a moslékba a mosolygó béka. Kelet-Közép-Európa tényleg a bécsi operettekre hasonlított, de senki sem akarja látni a színpalak mögött zajló shakespeare-i tragédiát.

Így kezdődött! A régióban a nyolcvanas években egyszeriben divatba jöttek a közép-európai jövőről szóló szimpóziumok. Először csak emberarcú, demokratikus szocializmust akartunk, aztán hogy, hogy sem, mégiscsak a kapitalizmusban kötöttünk ki. Miközben Gorbacsov többedmagával addig tervezgetett, hogy egyszeriben csak Berlinben ledőlt az a szégyenletes fal. Én Újvidéken úgy véltem anno, hogy a berlini porfelhő a szabadságot hozza. Magyarországról negyvenöt év tartózkodás után távoztak a jaltai invitálással érkezett oroszok, minek utána Budapesten keresztül egyre több orosz csempész érkezett Szerbiába. A Budapest–Belgrád-vonalon közlekedő Balkán expresszen ritkán volt szabad hely. Az oroszok és a románok helybe hozták a kaviárt, az olcsó szerszámokat és a még olcsóbb pamut alsóneműt. A feketepiacon felvásárolták a hamisított trieszti farmernadrágokat és a márkás nyugati parfümutánzatokat.

Szülőfalumba látogatva anyám többé nem a kedvenc töltött káposztával meg az általa készített franciakrémessel fogadott, hanem orosz kaviárral. Ünnepléses mozdulatokkal felszolgált az orosz csempészekről vásárolt kaviárkonzerveket. A rendszerváltás előestéjén a falu olcsó kaviárt fogyasztott. Ez volt az a mesebeli eledel, amit a köznép csak az amerikai filmekben láthatott. Már csak a jégbe hűtött francia pezsgő hiányzott. De a franciák nem csempészték, így a Don Perignon Champagne elmaradt. Ők csak barátságukat kínálták fel a hadba készülő Szerbiának. Mert senki sem kételkedett abban, hogy ha már a fényűzésnek számító kaviárt fogyasztjuk, akkor valami biztosan történni fog. Először érkezett tájainkra zugárként orosz kaviár, majd a háború, aztán kopogtattak a nyugati bankok, bekö-

szöntött a szabadpiac, a parlamentáris demokrácia, a szólásszabadság, de mindez már nem érdekelté túlságosan a tömegeket. Sokan elkeseredetten kérdezték: hová lett az orosz kaviár? Hová lettek a népünnepélyek, a sült ökör, a báránypecsenye? A proletárokból, ha szerencsájük volt, csempészek lettek, ha nem, akkor mesebeli nyugati kapitalistákról ábrándoztak.

A kilencvenes évek elején a liberalizmus tündökölt a szellemi égbolton, olyan volt, mint a magasban csillogó léggömb. Két évtized múlva az egyik napról a másikra elárvult a baloldal is meg a liberalizmus is. Ettől fogva baloldaliság csak Nyugaton leledzett. Kétezer után az addig dívó ellenzéki szimpóziumokon az új funkcionáriusok vitték a szót, az egykori rendbontók megkomolyodtak, immár nemzetben, tőkében, befektetésekben és szabadpiacban gondolkodtak, ha nem ezt tették, akkor eltűntek a történelem süllyesztőjében. Az államszocializmus korában hangoztatott szépen csengő ellenzéki liberalizmusból a közép-kelet-európai és a balkáni rablókapitalizmusban szitokszó lett. A szélsőjobb mozgalmak lassan-lassan elfoglalják az utcákat, a tereket. Szabadságot akartatok, hangoztaták diadalittasan, akkor tessék, itt vagyunk! A gyengélkedő, eladósodott államok rendszerint kapitulálnak előttük.

Döcögött a kelet-közép-európai bársonyos forradalom a tarka színpalak előtt. Csak egy esetben hullott le a függöny, mintha csak valamilyen véletlenszerű műszaki malőr történt volna. Tito marsall birodalmát nemzetiek meghipnotizált támogatásával a kommunista utódok véres háborúkkal verték szét. Lehet, hogy megszületésekor is torzszülött volt, és már akkor, mint korcs, bukásra volt ítélve, ám ennek ellenére Tito marsallnak sikerült elhitheteni vele kapcsolatban a szép illúziót, amelynek agóniája fegyverropogással, tömegsírokkal fejeződött be. Európa rémülten tekintett a Balkánra, a nemzetközi diplomaták nyöszörögve, kelleetlenkedve levetették hálósapkájukat, felöltötték a hivatalos frakkot. Jó ideig azonban továbbra is úgy viselkedtek, mintha hálósapkát viselnének. A koktélparton felmondták a leckét, miszerint szándékaik szerint csak a jaltai falat akarták szétverni, és nem hittek a szemüknek, amikor a balkáni vér a versailles-i béke falára fröccsent.

A kommunisták nagy többsége a konténerekbe vetette vörös pártkönyvecskéjét, a kukázó romák gondosan összegyűjtötték őket, majd cipős kartondobozokba szortírozva az utcán árusították az antifasiszta érdemrendeket, Marx és Engels műveivel egyetemben a vörös pártkönyvecskét, Tito-mellszobrokat, valamint egyéb szocialista relikviákat. Tito egykori pionírjai talpig felfegyverkezve tömegsírokat ástak, miközben a kibontott keblű turbó-folk énekesnők danásztak meg ropták a táncot, az oligarchák pedig éljeneztek, tapsoltak meg fizették a dáridó cechjét. Az új martalócok

nem tartották magukat a holokauszttal precíz szabályaihoz, és az áldozatokról nem vezettek pontos nyilvántartást. Az öldöklés afféle gyilkos középkori bacchanáliára emlékeztetett. Újvidék utcáit ellepték a terepszínű egyenruhát viselő katonák meg a Horvátország felé dübörgő tankok. A kávéházakban terepszínű egyenruhások hangoskodtak, az asztalra helyezték fegyvertárukat, és whiskyt rendeltek. Az utcáról félve lestek be a nyugdíjasok, akik felvették a bankban a késve érkező nyugdíjukat, és rohantak a piacra, hogy a dinárért német márkát vásároljanak, mert a dinár értéke óráról órára zuhan, úgyhogy ez volt az egyetlen lehetséges módja annak, hogy legalább a betevő falatot biztosítsák. A patrióta oligarchák az elképesztő inflációval fosztogatták a nemzeti érzelmektől megmámorosodott népet. Ha valamelyik vendég dinárral akart fizetni, a pincérek a fejüket vakarták, gyűrött fehér ingben, fekete nadrágban és fekete klottkötényükben toporogtak, és sehogyan sem tudták pontosan átszámolni a feketekávé árát. Egy órával ezelőtt annyi volt, de hogy most mennyi?! Tehetetlenül vonogatták a vállukat. Persze az sem biztos, hogy éppen annyi volt, amennyit felszámoltak. Nem is nézték jó szemmel a dinárral fizető vendéget, jobban szerették a német márkával fizető kuncaftot. A hazafias alattvalók ragaszkodtak a német márkához, miközben az állami médiumok a németeket ostorozták.

Tömegesen érkeztek demokráciáról szónokló nyugati politikusok meg a civil aktivisták, akik demokrácia-tanfolyamokat szerveztek. A tábla előtt állva barátságosan szemlélték a hallgatókat, és illusztrálták, miként működik a civil társadalom. Ti fogjátok ellenőrizni a kormányt, orvosoljátok majd a kormány tévedéseit, és helyes irányba terelitek a politikusokat, mondogatták.

A hallgatók a terem bejárata felé kandikáltak, figyelték, hogy mikor tűnnek fel a pincérek, akik majd kitarják az ajtókat, és az ebédlőben terülj asztalkám, eszem-iszom veszi kezdetét. Lazacos, kaviáros szendvicsek várták a jövő demokratáit. Főleg az amerikaiak neveltek bennünket. Jöttek a csinos amerikai alapítványi hölgyek, akik nem verték a fogukhoz a garast, és kiadós lakomákat rendeztek. Nemcsak lazacos szendvicset tálaltak fel, hanem rántott gombát, grillezett hússzeletet és sokféle salátát.

Faltuk a finomságokat, miközben a béke esélyeiről cseverésztünk. A németek is rendeztek béketanfolyamokat, ahol azt fejtegették, hogyan kell szembenézni a gonosz múlttal. A legjobbak mégiscsak az amerikaiak voltak, akik a város főterén sátrakat emeltek, és ingyen osztogatták a szerb babfőzeléket, a magyar gulyást, a szlovák sztrapacskát meg a román micsapasztát, hogy bevezessenek bennünket, bennszülötteket, a multikulturalizmus nemes világába. Mi, a béketeremtők, megszeppenve vonultunk félre, amint feltűntek az álkatonai egységek katonái. Lestük,

hogyan tömik a bendőjüket a román micsapasztával na meg magyar gulyással, hogy – végre – mi is sorra kerülhessünk. Az amcsik mosolyogva kínálgatták a finomságokat, mondván, mindegy, hogy ki fogyasztja, hisz a demokráciában mindenki egyenlő jogokat élvez.

Ezt gyorsan felismerték a helyi oligarchák. Feltűntek a multinacionális tőke pedáns képviselői is, akik nem pazarolták a pénzt a micsapasztára meg a gulyásra, hanem körülnéztek, és megkérdezték, mibe kerül ez meg az, vagyis mindaz, amire kivetették a szemüket. A leggyorsabbak az olaszok voltak, akik megvásárolták az állami telefoncéget, mire végre-valahára Miloševićnek nagyobb összeg üthette a markát. A helyi oligarchák pedig abban reménykedtek, hogy a multik hoznak magukkal némi kölcsönt, nemcsak donációt, hiszen nélküle nincs szabad piac, ha pedig nincs szabad piac, akkor vége a demokráciának.

Így, bicegve, erőtlen léptekkel, öregesen, ráncos arccal, foghíjasan tipegett felénk a béke.

Aztán egyszer csak tényleg beköszöntött. A sarokba került a kalasnyikov meg a subara, a revolver pedig a családi ereklyék között kapott helyet. Csak ünnepnapokon volt szükség rá, hogy lehessen mivel jókat lövöldözni. Előkerült az internacionális kozmetika. Jöttek az európai politikusok, nyomukban a szimatoló multik. Megint úgy kellett öltözködni, mint Tito idejében! A legújabb olasz divat szerint. A multik tényleg hoztak is valamennyi dollárt meg eurót is. Nem túl sokat, de azért csurrant-cseppent. Igaz, az eurókötegeket megspékelték némi demokratikus szentbeszéddel, mire az oligarchák bólogattak, O. K., legyen demokrácia, így hát a dolog mégiscsak jól végződött, hiszen ezekkel a tőkészekkel jól megértik egymást, mert ők is egyre kevesebbet papolnak az emberi meg a kisebbségi jogokról. Lezajlott a rendszerváltás, és happy enddel végződött.

Hosszas kivárás után megérkezett Joe Biden, az Egyesült Államok alelnöke is. Belgrád fontosabb utcáinak még a csatornahálózatát is ellenőrizték, a lefolyókban rendőrök kuksoltak. Többen az orrukat piszkálták, nem értették, hogy miért kell védeni azt, amit két évtizeden át szidalmaztunk. A bűdös csatornahálózatban őrködve a hollywoodi színésznőkre gondoltak. Sophia Lorenre, Elizabeth Taylorra, Gina Lollobrigidára, akik Titóval kocsikáztak a marsall fiákerében és limuzinjában Brioni szigetén. Még gyermekkorában, a mozivásznon látta először a szexis színésznőket. Nagyon irigyelte Tito elvtársat, amiért a közelükben lehetett. Elizabeth Taylor és Marilyn Monroe – ez az igazi Amerika, és nem ez a Biden, akit neki a bűdös csatornában rostokolva kell őriznie.

Biden széles hollywoodi mosollyal üdvözölte a belgrádi politikusokat, akik legújabb olasz divatú öltönyökben feszengetek előtte. Hadd lássa az

amcsi, hogy nagyobb európaiak vagyunk, mint a németek meg a franciák. Némi alkudozás és huzavona után következett a díszvacsora, amelyen az alelnök magasra emelte poharát, majd koccintott a szerb nábobbal, aki Milošević hatalma idején a háborús időkben tett szert az első millióra, és akinek valamiért hosszú időn át tilos volt belépnie az Egyesült Államok területére.

Így végződött a bársonyos forradalom. Biden és a nábob tisztelettudóan emelte poharát, koccintottak, az utcákon pedig egymás mellé került a Coca-Cola és a nemzeti hősként tisztelt Ratko Mladić óriásplakátja.

Az egykori ellenzéki értelmiség elárvult, most már a szimpóziumokra a miniszterek és az államtitkárok járnak, akik kedélyesen összeölelkeznek nyugati kollégáikkal. Kezet ráznak, a kamerákba mosolyognak, mimelik, mintha minden rendben lenne. Kiderült, hogy a demokrácia elviselhető, csak tudni kell vele bánni. Akik két évtizeddel ezelőtt naivan a szabadságról álmodoztak, a Nagy Ellenség nélkül maradtak, és úgy érezték, mintha besétáltak volna a szabadság csapdjába. Riadtan meghátráltak, elnémutak, kritikájuk élet veszítette. Nem ilyen kapitalizmust akartak, de nem zúgolódnak, nehogy a szocializmus utáni nosztalgiával vádolják meg őket. Még majd kiderítik róluk, hogy ők az utolsó titkos kommunisták. Vagy liberálisok, mert ez is olyasféle szitokszó lett, mint a kommunizmus.

A trieszti pincér földim jól begyakorolta a közép-európai modort, olyanok lettünk, mint ő. Közép-európai eleganciával somolygunk, előkeelő hajlongás közepette szalutálunk a messziről jött vendég előtt, könnyed tánclépésekkel vezetjük az előre lefoglalt asztalhoz. Tisztességesen, távolságtartóan viselkedünk, és nem bratyizunk. Hófehér kesztyűben szolgálunk fel a közép-európai kávéházakban, míg titkon az orosz testvérről meg Putyinról álmodozunk. Az irodalom is egészen megszélidült. Könnyed, fesztelen csuklóval, gondtalanul írjuk műveinket, mintha csak Párizsban élnénk gondtalan bohém életünk.

A kelet-közép-európaiak lassanként szabadságukban elveszítették identitásukat. Emléke fel-feltör a zsigerekből, azonban titkolnunk kell, vagy pedig tegyük úgy, mintha ártatlan turisztikai attrakciót végeznénk. A New York-i, a londoni, a berlini és a párizsi urak néha kedvelik a balkáni egzotikumot, szívesen megtekintenek egy-egy mutatóványt, például valamelyik Kusturica-filmet. A párizsi dámák ilyenkor felsikoltanak, ah, milyen csodálatos, csupa egzotikum ez a világ. Kedvükért arcunkra helyezük a balkáni maszkot, igazi arcunk harci díszekkel ékesített kópiáját, és eljátsszuk a balkáni históriát. Azonban ez csupán kacérkodás, szórakozás, amikor kielégítjük a szaloglobalisták folklór utáni nosztalgiáját. Közki-vánatra időnként ezt is feltárljuk nekik. Jobb, ha ilyesminek tapsikolnak,

mintsem lássák, mi történik valójában. Nem kellett túl sokáig várni, hogy az imaginárius Közép-Európa meg a Balkán helyett megjelenjen az igazi arc, amelyet eredetileg leplezni szerettünk volna. Az arc, amely arról árulkodik, hogy a nemzetek és az államok gyanakodva vagy ellenségesen szemlélik egymást, miközben elemi erővel tör fel belőlük a nacionalizmus meg a populizmus. A térség úgy lendült jobbra, hogy belesajdult a dereka, mert a Nyugattól is jobbra akar elhelyezkedni.

Szabadságunk leleplezett, lemeztelenített bennünket. A maszkhoz idomuló arcvonások mögött megbúvó másik arcot, amit a kommunizmus kényszerrel, diktatórikus módszerekkel elrejtett, a saját illúzióink és eszményeink a képzeletbeli Közép-Európával kozmetikázták ki. A közép-európai álmot, amelyet Kundera, Konrád és Magris álmodott meg, egyszeriben szertefoszlott. Az illúziók is szertefoszlottak. Kiderült, hogy csupán az életrajzunkat hamisítottuk meg, különben minden marad a régiben. Az apák megtagadták múltjukat, a fiúk megtagadták apáikat. Toporgunk elvesztett illúzióinkkal. Többé nem vonható felelősségre sem a végelgyengülés stádiumában halódó, nyögdcisélő szocializmus, sem a Közép-Európát elrabló szovjet birodalom. Felvirradt a szabadság, elérkeztünk a legnehezebb útszakaszig, ahol saját magunkkal kerültünk szemtől szembe. Hunyorgatva bámuljuk magunkat a tükörben. Egy helyben toporgunk, nem harcolunk már sem a kommunista diktatúra ellen, sem a szabadságért. Szabadok vagyunk, ismerjük be némi közép-kelet-európai iróniával, miután tudjuk, hogy a szabadságunk is csak afféle álarc. Éljen a szabadság, ami semmit sem ér! Éljen a szabadság, vesszen az egyenlőség! Vesszen az egyenlőség, pusztuljon a testvériség! A szabadság terhe alatt nyögünk. Nyögjük a szabadságot. Nyüszítünk, de azért továbbra is balettlépésekkel, táncolva tálaljuk fel a presszókávét a nagy közép-kelet-európai kávéházban, ugyanúgy, mint szerb földim a trieszti San Marcóban. Közép-Európa és a Balkán elvesztette láncait, vele együtt a sorsát is. Ha az emberek hallanák a német ezredes és Vladimir történetét, a hasukat fognák a röhögéstől. Kitalált történet, legyintenének, mert jobban hisznek a televíziócsatornák valóságshow-jainak, mint a mindennapi életnek. Így lett Közép-Európából meg a Balkánból egy valóságshow-sorozat.

A remény felé

Végel László korai munkáiról

A napokban újraolvastam Végel László két korai könyvét. Az 1969-ben megjelent *Szitkozódunk, de szemünkből könnyek hullanak* című, összesen hat elbeszélést tartalmazó kötetét, valamint az ugyanakkor kiadott *A szenvedélyek tanfolyama* című regényét az írónak. Ez utóbbi az 1968-as regénypályázat megvásárolt pályaműve. Ritkábban emlegetett könyvei ezek Végel Lászlónak. Pedig jól igazítanak el az író korai munkái között. Úgy látszik, Végel maga is életműve háttérében látja a helyüket, hiszen az *Újvidéki trilógia* címen 1993-ban megjelent könyvébe egyiket sem vette fel, holott – nemcsak időrendben – ott van a helyük a trilógia első és második része, az *Egy makró emlékiratai* és az *Áttüntetések* között, márcsak azért is, mert átmenetet képeznek a makró-regény és a filmregény között. A két könyv újraolvasása során megerősítést nyert, hogy mindkét könyvben a makró világa folytatódik, sőt akár az is mondható, hogy mindkét könyv a makró-regény peremén született. A makró-regény befogadástörténetének, főként a nyílt és rejtett ellenállásoknak köze lehetett ahhoz, hogy Végel novelláiban és a regényben is a makró poétikáját igyekezett érvényre juttatni, annak hőseit élte tovább, az ott felvetett kérdéseket folytatta; válaszdásra majd a trilógia két további könyvében vállalkozik, amikor az első könyvekben is ott rejő prófétai attitűd erősödik fel, főként persze az *Eckhart gyűrűjében*. A korai művekhez képest újat majd az *Áttüntetések* hoz, amelyben az elbeszélés és a képi világ átjátszása egymás szűrőjén akár a kísérletezés felé is elmozdíthatta volna Végel írásmódját. Ám Végelt fogva tartotta részint a 68-as diáktüntetések leverő tapasztalata, részint pedig, ami újdonságot jelentett Végel szerzői gondolkodásában, a történelem. A történelmi emlékezet és a diáktüntetések viszonylagos csődje vezeti majd el Végelt a próféta-ság megtapasztalása felé. A makróregényben megismert, majd az *Áttüntetésekben* más néven megjelenő hősök most feladat

előtt állnak, át kell törni a színdarabbal, a filmmel szembeni ideológiai és politikai ellenállásokat, miközben a háttérben a 41-es katonai bevonulás képei, valamint a 68-as történések árnyai látszanak. Itt már nagyobb a tét, az ifjúkori akarásnak részint a jobbítás, részint a történelem megértése ad távatot. Ennyiben különbözik az *Egy makró emlékiratai*, a novelláskötet, *A szenvedélyek tanfolyama* című regény, e három korai mű és az *Áttüntetésekkel* felfedezett, majd a későbbiekben kamatoztatott világerítés és poétika. Ezért mondható a két szóban forgó mű átmenetinek, az átmenetiség jellemzőivel mind a megformálás, mind a nyelvhasználat és beszédmód vonatkozásában. Ugyanakkor a későbbi művek visszahatása is jól érzékelhető e két korai munkán; ma másként olvassuk a korai munkákat, már látható, hogy hová, merre vezetett az ott megkezdett út, s az is látható, hogy minek nincs folytatása a későbbiekben.

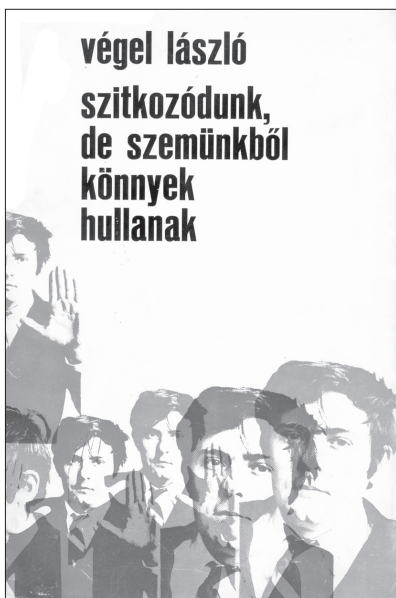
Ezért jó néha régi könyveket kézbe venni, fellapozni és újraolvasni, már csak azért is, hogy felidézhetők legyenek a régi olvasás emlékei, ha felidézhetők, és arra is válasz kapható ily módon, hogy a régi, mondjuk a megjelenéssel egyidejű olvasás nyomai mennyiben bizonyultak tartósaknak az elmúlt évek során, és mennyiben mosódtak el. A régi könyvek olvasói bejegyzéseket tartalmaznak, aláhúzásokat és lapszéli jegyzeteket, sok közülük ma már megfejthetetlen; nyilván az első olvasáskor nagyon időszerű margináliák vesztették el jelentésüket az elmúlt évek során...

Így történt Végel László novelláskötetével és második regényével; fűződnek hozzájuk tartós olvasásemlékek, elég sok a mostanára kiürült bejegyzés és jel a régi könyvek lapjain. Feltűnő azonban, hogy az olvasásnak jóval kevesebb jele maradt fenn, és jóval kevesebb olvasható ma is, mint a két évvel korábban kiadott *Egy makró emlékiratai* című regény lapjain. Bizonyosan azért, mert amit a makró-regény olvasójának a világismeret tárgyában feltárt a novelláskötetben és a vele egy időben jegyzett másik regényben, *A szenvedélyek tanfolyamában*, inkább megerősítést mint folytatást nyert. Végel a makró-regény és az *Áttüntetések* közötti időszakban készült írásokban az itt említett két könyvvel és az akkoriban írott esszéikben meg vitairatokban részint írói gyakorlatát alapozta meg, részint pedig egész későbbi munkásságában jól felismerhető tapasztalatait rögzítette, elsősorban azt, hogy számára, az író számára, a világgal való szembenézés s ennek a szembenézésnek nyelvi lecsapódásai nyitottságot feltételeznek, mégpedig nyitottságot az irodalmon túlra, amiben nem nehéz felismerni Sinkó Ervinnek egyetemi előadásain oly sokszor emlegetett paradoxonát az irodalomról, amely nem akar irodalom lenni. (Nem véletlenül múltott hivatkozás, hiszen a regényben megjelenő Zolnai nevű idős tanár képében és szóhasználatában nem nehéz ráismerni Sinkó elmosódó arcéle...) Ady

volt Sinkó örökös példája, az ő költészetén bizonygatta paradoxonának igazát. Végel első könyvei is úgy irodalmak, hogy nem akarnak irodalom lenni, legalábbis nem a szónak kizárólagosan esztétizáló és poétizáló értelmében.

Ezzel a három könyvvel Végel László irodalmának első szakasza zárult le, az is mondható talán, hogy az ifjúkori művek szakasza. Össze is tartozik a három könyv, nemcsak azért, mert bennük a hősök ismétlődnek, ugyanazok a jelenetek alig különböző beállításban többször előfordulnak, közben az első személyű elbeszélői nézőpont alig változik, hanem azért is, mert ezekben a könyvekben fogalmazódik meg a Végel László későbbi könyveiben oly hangsúlyossá váló igazságkeresés és moralizálás, nemegyszer a forma, sőt a beszédmód rovására. Végel az ifjúkori művek idején nem, és a későbbi könyvekben sem tartozott a mívésséggel bajlódó vagy hivalkodó írók sorába, a forma, ahogyan Koncz István verse mondja, inkább ellenére, mint segítségére volt. Kevesebbet törődött írásai egészének, vagy éppen mondatainak megformálásával, sokkal inkább törődött a mondanivalóval, s ami ezzel mindig együtt jár, a tétellel, a kifejezendő igazsággal és ítélettel. Hogy ennek ellenére a korai művek nem a próféta megszólalásai, bár Végeltől nem áll túl messze a próféta emelkedettsége és magasra emelt tekintete, annak tudható be, hogy az első könyvekben mindenekelőtt történeteket adott elő, az egyes szám első személyvel, ezenkívül a vallomásosság jegyeivel hitelesített történeteket, és ezek a makró, Kole, Jasmina, Aszódi, Körösi Zoltán és még sokan mások összefüggő, egymást erősítő vagy romboló történetei, megírásuk és kiadásuk idején időszerrű történetek voltak, szorosan összefüggtek nagyobb, gyakorta országos jelentőségű megtörténésekkel, akár az is állítható, hogy azoknak visszhangjai és lenyomatai voltak; Végel hőseinek viselkedésében és szavukban, érzésükben és gondolatukban országos méretű történések hallatszottak, néha távolabbról, néha közelebről. Hősei némelyike, kevesebben, részévé vált ezeknek a történéseknek, a legtöbben azonban lemaradtak róluk, lekéstek, és így kívül maradtak, holott közük lehetett volna a történésekhez. Kívülmaradásuk élethelyzetükből is következett, abból elsősorban, hogy valamennyire a kivételezettek helyzetében éltek, legtöbbször céltalanul, csupán a pillanatnak adózva. Zenét hallgattak, táncoltak, öltözködtek és szépítkeztek, sokszor ágyról ágyra jártak. Nem mondhatók bűnösöknek, de ártatlanoknak sem mondhatók, nem fojtogatta őket a kettősség, a semmittevés és a cselekvés kettőssége. Belül voltak a rendszeren, legtöbbször gazdag szülők gyerekei, mások alkalmanként jutottak munkához, ugyanakkor kikívánczoltak ebből a helyzetből, egyre távolabb innen, így aztán társaságuk jobbik fele a szökést választotta, egyszerűen azért, mert úgy

izgalmas. Az első személyű elbeszélő talán az egyetlen közöttük, aki kínosnak érzi a semmire sem kötelező és semmit sem vállaló élethelyzetet, de ő maga sem tud a bűvös körből kitörni, belül marad, még ha kísérletet is tesz kilépni innen. Ő az egyetlen, aki legalább elmegy a tüntetések akkora már üresen maradt színhelyére, ő az egyetlen, aki megszökik a minden kényelmet nyújtó villából, nem fizeti meg a részvétel árát, így ártatlan maradhat. Bizonyos, hogy a szökés gondolata foglalkoztatja állandóan, tiszteli a törvényszéki bírót, aki mindent feladva, családot és munkahelyet; a biztos életmód helyett a szökést választja, Kolét tartja a legjobb barátjának, aki a vándorló életet kedveli, és aki a bűn elkövetésétől sem riad vissza. Ám amikor a kötet utolsó, *Az ártatlanság ára* című elbeszélésben az életrajzát kellene elmondania, rájön, nincs életrajza, majd a további faggatózásra apró jelenetekről számol be, találkozásokról, esetekről, futó kalandokról, ám ebből nem áll össze az életrajz. Lehetséges, majd csak akkor kezdi élni az életrajzát, ha megszökik a villából, ahová, mintha letartóztatták volna, autóval viszik, jótartják, és maga is él a villa nyújtotta bőséggel, lánnyal, étellel, itallal, zenével. Valamit felkínáltak neki, nem is akármilyen színvonalon, ám ő nem fogadja el a permanens nyaralás esélyét, megszökik a villából, és szökés közben arra gondol, hogy most már neki is van életrajza, van valami, amire büszke lehet. A *Szökevény járt köztünk, és virággal ment tovább* című elbeszélés hőse, Körösi Zoltán bíró is a szökést választja, ő az elbeszélés címében szereplő „szökevény”, aki mindent elhagy, de elhagyja a tengerparton időző fiatalok társaságát is. Magára marad, de további útját már nem követi az elbeszélő, csak elbocsátja, mégpedig virággal, hiszen boldog embernek tartja. Mindebből jól látható, hogy Végel László korai elbeszéléseiben állandóan válaszut elé állítja hőseit, ám kevesen vannak, akik választani tudnak és mernek, legtöbbször a viszonylagos jólét mellett kötnek ki, a jólétet pedig nem maguknak, másoknak, legtöbbször a gazdag szülőknak köszönhetik. Választásra készítetik hőseit a külső események is. Ne feledjük, a kötet 1969-ben jelent meg, a sikertelen 68-as diáktüntetések közvetlen közelében, és Végel László, mint későbbi munkáiban is legtöbbször, az éppen időszerű eseményekre utalva írta meg elbeszéléseit. Valami fontosat akart és tudott mondani, maga is fiatal lévén, az akkori fiatalokról, akikben egészen nyilvánvalóan a saját kételyeit, saját választását, saját döntéseit fogalmazta meg. Élesben játszódtak akkor a történetek, és élesben kellett rájuk válaszolni. Ezért futnak ki Végel korai elbeszélései a bűnre és ártatlanságra, a vállalásra és árulásra, tiltásokra és titkokra, szerelemre és csalatkozásra, mindarra tehát, amiből életrajzok íródhatnak, a kort dokumentumként őrző életrajzok. Domokos Mátyás egyszer azt kérdezte, a mai regényekből mit tud vagy tudhat majd meg a mi időnkől

néhány évtized múltán a kései olvasó? Persze bizonytalan, hogy egyáltalán olvasnak-e majd a távoli jövőben regényeket, az is bizonytalan, hogy a kései olvasó éppen az elmúlt kor képét keresi-e a regényekben, lehetséges, másra lesz éppen kíváncsi. Abban azonban nem lehet kételkedni, hogy közvetve vagy közvetlenül, legtöbbször áttételesen, hiszen irodalomról, nem másról van itt szó, még akkor is, ha ez az irodalom nem akar irodalom lenni, a kor rányomja bélyegét az irodalomra. Végel László korai elbeszéléseire, de a két korai regényre is, mégpedig nagy nyomatékkal az azóta már legendává alakult 68. Ha valakit érdekel a legenda előzménye, vegye kézbe Végel *Szitkozódunk, de szemünkből könnyek hullanak* című, máskülönbösen ritkábban emlegetett elbeszéléskötetét, megláthatja, miből lett a legenda. S vegye elő *A szenvedélyek tanfolyama* című regényt, megláthatja, mi van a legenda hátterében, milyen erők voltak akkor mozgásban, és azt is elolvashatja, milyen zászlók és feliratok alatt vonultak akkor az utcára a diákok, illetve töltötték idejüket az egyetemi karok lefoglalt előadótermeiben...

A szenvedélyek tanfolyama egyenes vonalú elbeszélés, a makró-regényből részben már ismert, a novelláskötetben már előjött hősökkel, nemegyszer azonos helyszínekkel, kalandos utazással, és – mintha ez így egészen természetes volna – csalatkozások és csalások egész sorával. A makró-regényből vagy a novellákból már ismert társaság, miként a *Szőkevény* elbeszélésben is, a tengerparton időzik, nyaralnak, fürdőznek és italoznak; nem igazán érzik jól magukat, csak úgy tesznek, mintha élnék világukat, s akkor a szálló portása levelet ad át az éppen oda érkező első személyben

megszólaló regényhősnek, aki döbbenettel olvassa a hazahívó sorokat, mert egyik otthon maradt társuk, a jobbak közül való, ahogyan az elbeszélő szavaiból kiderül, börtönbe került, tárgyalásra vár, mert rálőtt az idősödő magas rangú politikusra, aki szemet vetett a fiú menyasszonyára. A többiek is elolvassák a levelet, tanácskoznak, és úgy döntenek, megszakítják a nyaralást, hazautaznak, hogy a bajba keveredett társuknak, ha kell, segítségére legyenek. Nem egészen egyöntetű a döntés, vannak, akik szabódnak, nem is kelnek másnap reggel mindannyian útra, s akik útra kelnek, azokban ott motoszkál a kétely, hogy vajon értelmesen választottak-e... Hosszú az út a tengerparttól Nagyhalomig, amit az elbeszélő falunak mond következetesen, holott leírásai szerint igencsak városias ez a poros falu, hiszen börtöne van és bírósága, főutcája és iskolái; az egyik nevezetessége a falunak az az idősödő tanárember, akit majd meglátogat a regény elbeszélő hőse, aki történetesen a bajba keveredett társuknak mentora volt, de itt van az ügyvéd is, aki vállalta a bajbaesett védelmét, egész stratégiát dolgozott ki, miként enyhíthetne a fiúra leselkedő büntetésen... Nagyhalom tehát városiasodó falu, amit azért is érdemes hangsúlyozni, mert ezáltal a regényterek átmenetisége erősödik fel, hiszen az egész hazafelé vezető utazás nagy tereknek a belátása, éles ellentétben a kétes vállalkozás, nem utolsósorban az elkövetett bűntény és a faluvá degradált helyszín történéseivel. Végel jól tette, hogy ilyen éles fényben mutatta meg az átmenetiség térbeli és időbeli változatait, hiszen regényének hősei, mind sorra, átmeneti élethelyzetben vannak, nem gyerekek már és nem is felnőttek, valahol a két életszakasz között léteznek, igyekeznek ezt az átmeneti életszakaszt minél terjedelmesebbé tenni, ezért az utazások, ezért a csak egy-két napra szóló tervek, ezért a változatosság örökös keresése, ezért a kaland és a száműzetés vállalása, ezért a gyorsan múló szerelmi fellángolások. Végel regényhősei nemcsak megélik az átmenetiséget, hanem keresik is, szándékosan tartósítják, hiszen ezáltal a látszatot, a létezés látszatát igyekeznek tartalmassá tenni. A regény idejében azonban feladat előtt állnak. Nem tudják egészen pontosan megfogalmazni, mi is ez a feladat, nem tudják, miben és hogyan lehetnének segítségére bajba keveredett társuknak, csak annyit tudnak, legalábbis az első pillanatban, hogy a tengerparti nyaralásból vissza kell térniük a történések helyszínére, és útnak is indulnak. Útközben azonban lassan fogyatkozik a társaság, vannak, akik másfelé veszik az irányt, vannak, akik egyszerűen eltűnnek. Persze, akik távoznak, nem kevés büntudattal teszik, és akik maradnak, nem kevés bizonytalansággal és kétellyel maradnak. Aztán nagyon kevesen térnek vissza Nagyhalomra, egy-két lány és fiú, közöttük az első személyben megszólaló regényhős, akiben – éppúgy mint társaiban – ott motoszkál a kétely, hogy tehet-e

valamit, és amit tesz bajbajutott társa érdekében, vajon helyes cselekedet-e. Valójában az ártatlanság és a bűnösség dilemmája ez, és végül is megoldhatatlan dilemma. Nem beszélve arról, hogy a falu közössége szinte egybehangzóan elítéli a lövöldöző fiatalot, nem igazán érdeklődik a tett oka iránt. Mintha senki nem figyelt volna fel arra, hogy mi is adta a fiú kezébe a fegyvert. Végel nem általánosít, de egészen a hatvannyolcas feliratok és jelszavak jegyében írja le a magas rangú politikust, aki – bár közvetlenül nem jelenik meg a regényben – az áldozat szerepében tetszeleg... Általa nevezi meg Végel a falu életének vörös burzsoázia névvel illetett rétegét, azokat, akik ellen a diáktüntetések annak idején kirobbantak. Majd úgy csendesedtek el, ahogyan *A szenvedélyek tanfolyamának* hősei lassan lemaradoznak, ahogyan lemorzsolódik a társaság. Ki ezért, ki azért marad le, ám mindannyiukban ott működik a belátás, amit a regény első személyű hőse fogalmaz meg: „mindannyian árulók vagyunk, de nem a magunk törvényei szerint lettünk árulóvá...” Nem megoldás ennek belátása, ahogyan nem volt megoldás a kéjelgésre vágyó elvtársra leadott lövés sem... Végül is rájönnek, amit az ügyvédnél tett látogatás során az elbeszélő én fogalmaz meg, hogy „a látnokokat és a gyávákat néha csak egy hajszál választja el egymástól”. Amit, ezt a hajszálnyi különbséget, „mi – mondja a regényhős – nyugtalan gyerekek, izgatott, csillogó szemünkkel nem tudunk észrevenni”. Az ügyvéd agyafúrt tervet dolgozott ki Béla védelmére, ezt végül is Béla társai támogatják, és ígéretet is tesznek az ügyvédnek, hogy meglátogatják Bélát a vizsgálati fogságban, és megkísérlik józanságra inteni. Majd elkövetkezik a látogatás ideje, s amikor a regény első személyű hőse másodsorra is látogatást tesz Bélánál, közöttük alighanem a felnőtttség felé vezető párbeszéd zajlik, aminek során Béla mondja ki, hogy „Ebben a siralomházban kijártam egy tanfolyamot. A szenvedélyek tanfolyamát.” Béla keményen fogalmazott, majd tovább zajlik a párbeszéd, hogy végül, amikor a milicista közli, hogy lejárt a látogatás ideje, még annyit mondanak egymásnak, gazdagabbak lettek, mert megtalálták a reményt, s akkor az első személyű elbeszélő felsóhajt: „Milyen hosszú az út idáig.” De nem ezzel ér véget a regény, még egy rövid fejezet van hátra. Benne az én-elbeszélő szobájában előveszi a kis Berettát: „Bélának is ugyanilyen fegyvere volt.” Csempészekről vették, évekkal ezelőtt a fővárosban. Az elbeszélő letörli a fegyverről a port, majd visszateszi a fiókba. Ennyi. Amaz használta a fegyvert, és közben kijárta a szenvedélyek iskoláját, emez csak letörölte róla a port, de ő is kijárta az iskolát, mert így beszél a többiekéről, akikről nem tudja, hogy „hol vannak és mit csinálnak”, lemaradtak, ám „emiatt biztosan sokat szenvednek”. Az első személyben beszélő regényhős várja a hajnalt, és biztos benne, a többiek mégis jó úton vannak: „Bolyongnak,

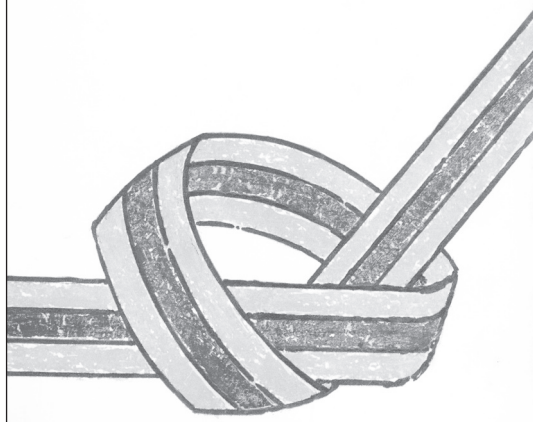
hol csoportosan, hol sebzetten, egyedül, és tántorgó lelkiismerettel keresik a tévedések bolond országútján azt, amit Bélának és nekem meghozott ez az éjszaka: a REMÉNYT.” Ezzel a szóval ér véget a regény; reggel majd kezdődik a tárgyalás... A tárgyalás kimeneteléről már nem értesülünk, felesleges is volna, nem ezen múlik a regény jelentése. Végül is jelentéktelenné válik a tárgyalás, teljesen mindegy, hogy elítélik vagy felmentik a bajba keveredett Bélát, sokkal fontosabb az a tapasztalat, amit a tengerparttól Nagyhalomig vezető hosszú utazás nyújtott az egész társaságnak, azoknak is, akik lemaradtak, a többségnek, és azoknak is, akik az úton maradtak és visszaértek, a keveseknek... Ám mindannyiuk számára egységes a tapasztalat: a szenvedélyek iskolája a remény felé vezet, bár hosszú az út...

A regény egyik hőse azért hagyta ott útközben a Nagyhalom felé utazó társaságot, mert nem kívánt „részt venni ebben az operettben. Nincs semmiféle reális célja.” Azt bizonygatta, hogy fenét sem ér az útjuk, ha még a célját sem ismerik. Egyszerű bohóckodásnak veszi az egész ügyet. Hajnal így interpretálja András szavait az első személyben megszólaló regényhősnek: „Rögeszmésen magyarázza, hogy ha elmenne a tárgyalásra, nevétségessé válna, mert úgysem tud beleszólni a dolgok alakulásába. Valósággal retteg, hogy nevéstéges lesz.” Végül senki sem lesz ott a tárgyaláson, mert a regényben nem is lesz tárgyalás. A tárgyalásnál sokkal fontosabb dolgok történnek a regényben. Valami egészen lehangoló történet játszódik le a regényben, annyira lehangoló, hogy végül a reményen kívül semmi sem marad a regény hősei számára. Már nem is Béla lövéséről van szó, már nem is az öreg tanár bölcsességéről, nem is az ügyvéd védelmi taktikájáról, nem is Béla szerelméről, nem Nagyhalom sivár világáról, nem is a falusiak értetlenségéről, nem is a magas rangú elvtárs gázságáról, sem más elvtársak éppilyen gazemberségéről... Vagyis a regényben mindez csak kerete annak a törtéetésnek, ami sok kitéréssel vezet valami felé, valami elmosódó és homályos felé, amit nagybetűkkel a regény elbeszélője reménynek mond, holott sem ő, sem Béla, de mások sem tudják, hol lakozik ez a remény.

Mindkét szóban forgó könyv Végel László korai munkája. Ám a korai munkákban már felismerhetők azok az elsőrangúan morális kérdések és kételyek, amelyekkel majd az író későbbi munkáiban, regényekben és drámákban, tanulmányokban és naplókban szembesül, az ártatlanság és a bűnösség, a látnok és a gyáva közelsége, a sokfelől leselkedő és sohasem szándékosan választott árulás, a szenvedély és a bűnhődés kettőssége, a múlt és a jelen szembesítése, a csalás és a csatkozások történései, mindaz tehát, ami néha akadályként, néha segítőként kíséri az ember botladozását a világ dolgai között a ráért időben. Végel László azon írók sorába tartozik, akik számára a formálás, a nyelvi megmunkálás kevesebb problémát

jelent az élet és a történelem által felvetett kérdéseknél. Neki sincs, másoknak sincs kész válasza a feltett kérdésekre, de van írói és emberi bátorsága szembesülni a kérdésekkel, meg is fogalmazza azokat, és mindig a korai munkákban kijelölt útvonalon. Sokan indulnak el ezen az úton, de sokan is térnek le róla, nem látván célját és értelmét, ahogyan *A szenvedélyek tanfolyama* hősei is lemaradoznak az útról... A remény megszólítása az egyetlen esély a kételyekkel és a kérdésekkel való szembesülésre. A remény nem vezet a végső válaszok felé, mert nincsenek végső válaszok, csak szavak vannak, és a szavak felett az író a toronyőr. Ezt mondják Végel László korai munkái, és ez folytatódik majd sokszor kiélezettebb formában, erősebb szavakkal és kíméletlenebbül a későbbiekben.

VÉGEL
LÁSZLÓ
a szenvedélyek
tanfolyama

Judit a városban

Farragó Kormélia fordítása

Végel László *Judit* című drámájának elején a következő szerzői megjegyzés áll: „Megtörténhet minden városban, ahol legalább egyetlenegy napra – napnyugtától napnyugtáig – találkozik a szépség és az emlékezet.”

Ez a rövid megjegyzés tulajdonképpen sokkal többet mond, mint első pillantásra gondolnánk. Végel már a közvetlen kezdeten, amikor a dráma még ki sem harcolta a maga színpadi létét, eloszlatja minden kételyünket azt illetően, hogy a mítoszi Juditról van-e szó, vagy arról a drámai hősről, aki mindennapi életünk mitikus nevű szereplője. Ha a dráma „megtörténhet minden városban”, akkor ez azt jelenti, hogy a mítosz valamely formájában él, a mitikus hősnő pedig életre kelt, oly mértékben, hogy már mindennapi tapasztalataink része. Nézzük meg, mi történik ezután a mindennapok reggelére ébredő mítosszal!

És még valami: ha a város csak egy város, konkrét idő- és térmegjelölés nélkül, akkor ez a tény a maga metonimikus dimenzióival (a város mint bármely más valóságos és lehetséges város szimbolikus megfelelője) kiemeli elsődleges mitikus helyzetéből Juditot és Holoferneszt, valamint a körülmények egész rendszerét, amelyek kettőjüket összefűzik, és amelyeket maguk váltottak ki, a modern idők hőseivé, a ma embereivé, közülünk valóvá avatva őket, olyanokká, akiket a mi tapasztalataink töltenek ki.

Végel László ebben a mitikus alaptörténetet újraaktualizáló drámában, Judit és Holofernesz félreérthetetlen akusztikájú nevével erős történeti tudatot és kritikai elkötelezettséget gyökereztet meg. A szépség és emlékezet említett találkozása Végel drámájában a mindennapok és a kultúrtörténeti tudat találkozása, illetve az élet vitalitásának és a történelem örvényeinek, az emberi szenvedélyeknek és a politikai manipulációs mechanizmusoknak a találkozása.

A *Judit* Holofernesz monológjával kezdődik. A legyőzhetetlen hadvezér sok ezer mérföldet tett meg, minden a birtokába került, bizonyította

a hatalmasságát, de győzelme nélkülözi a vágyott értelmet. Sőt mi több, megvilágosodik előtte az egész vállalkozás értelmetlensége: „Sok ezer mérföldet tettem meg ezért a szégyenteljes győzelemért, mely méltatlan lesz ahhoz, hogy aranybetűkkel írják be a történelemlétkönyvekbe. Kitűzték a falakra a fehér zászlót, mielőtt megérkeztem volna. Gyáván tűrik a megaláztatást. Hiába kergetem a gondolatot, melynek szívébe döfhetném a kardot, csak a csúszómászók felkoncolása maradt hátra. Színes fényképeimet árulják, Holofernesz-jelvényekkel a mellükön sétáltatják ölebeiket, reggelente pedig a falakon álldogálnak és csodálkoznak, mert az éjszaka folyamán nem foglaltam el a várost. Fogadásokat kötnek a biztos vereség napjára. Ez a háború lealacsonyító. Lehet-e jobban megalázni a győztest, mint harc nélkül leborulni előtte?”

Holofernesz győzelme értelmetlen, és ezzel egyaránt semmisnek bizonyul a történelmi emlékezet és a győztes képzelet számára is, és éppen azért, mert ilyen egyszerű és ilyen hozzáférhető. Ahelyett, hogy ellenállnának, a megszállt város polgárai Holofernesz cinkosai lesznek, és ezzel megfosztják méltóságától a katonai győzelmet. Holofernesz, szembesülve ezzel a tapasztalattal, felismeri önnön létének határait: „lealkonyult a hősök napja; fáradt és kiábrándult embereket gyilkolok”. A fáradság, a csalódottság meg a hősök órájának lealkonyulása a mitikus világ elgyengülését mutatja, a mitikus világét, amely az emberi gyengeség és a közönséges hétköznapi megoldatlan, intim kérdéseinek kihívásai előtt áll. A hősi időkben Holofernesz nem gyanakodott volna, és az ellenfelei nem váltak volna a cinkosaivá. Most ahelyett, hogy hőssé lenne, valódi győzelem nélküli győztes lett, olyan hatalmasság, aki fáradtak és gyengék felett győzedelmeskedik. Ezért van az, hogy a győzelem helyett identitásának kérdéseivel szembesül. „Ki vagyok én akkor? Fáradt katona, a mulandóság kiszolgáltatója?”

A gyanú felmerülése és a mindennapok tanulságai félreérthetetlenül jelzik a hősi világ leáldozását. A hősi világ embere a becsület és a kötelesség parancsát teljesíti, a mindennapok embere a saját tapasztalatának és lelkiismeretének mértékei szerint kérdez.

Holoferneszhez hasonlóan Judit is szembesül eddigi életének határtapasztalatával. A bizonytalan időkben, amíg Holofernesz a város falai alatt tartózkodik, mások gondoskodnak az ő biztos jövőjéről. „De nem akarok úgy élni – ahogy ti” – kiált fel Végel Juditja, és ez a kiáltás világossá teszi, hogy nem fogadja el a rákényszerített értékeket, és ellenáll az apa megkérdőjelezhetetlen alakjának. Mint maga mondja, egy ismeretlen, erős akarat vonzza, ő pedig „nagy, fekete peremén lépkedve” elutasítja, hogy apja választatása és parancsa szerint menjen férjhez.

Az engedetlenség küszöbére lépve Judit tulajdonképpen saját erejét teszi próbára, s ez mind határozottabb kihívások elé állítja, az apa, a család és a város autoritásával való összeütközésen túlmenően az összes külső kötelezettség kétségbevonásáig, a Holofernesz sátrába való belépésig, a vele való szeretkezésig és a hadvezér megöléséig, s az egyetlen lázadási jelenetig, amelyre Judit városa képes.

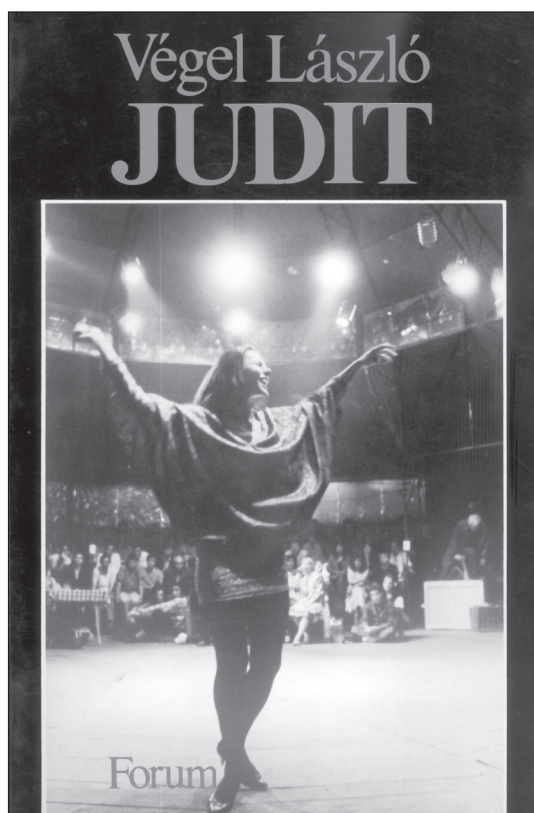
Bár a várost megszabadította Holofernesztől, Judit végül mégis elutasításra talál, minthogy maga is elutasította az apai akaratot és a városatyák autoritását. A városiak szemében Judit lázadása éppen azért, mert autentikus, nem váltható meg egyetlen utólagos juditi gesztussal sem. Judit részben kétségbe vonja a magánvalóság társadalmi autoritásait, másrészt viszont a Holofernesszel szembeni ellenállásra ösztönzi a város lakóit. Judit következetesen aktivista magatartása váltja ki Holofernesz mondatát: „Végre valaki nemet mond!” Miután Judit megölte Holoferneszt, a következőket mondja: „Csak még egyszer megérinthessem a város köveit! Sétálhassak utcáin! Lásd tereit! Megöltem a diktátort, megmentettem a várost!”

De amint a város már nincs veszélyben, Judit újra a lázadás elsődleges helyzetébe kényszerül. Miközben azt ismételteti, hogy nincs többé autoritás, végleg felszámolja kapcsolatát az apával, a várossal, a városi nyilvánossággal, mert békéjét csak a saját választású magánvilág jogában találhatja meg. „Én a közösség érdekében cselekedtem, te a saját vágyadra hallgatsz.” – mondja Eszter Juditnak, s ezzel precíz meghatározást nyer az egyén és a közösség, a magasabb érdekek és a személyes vágyak viszonya.

Ezen a ponton válik azután hangsúlyossá az a kritikai potenciál, amelyet a mitikus-történelmi helyzet és a modern idők találkozása hoz létre ebben a Végel-drámában. A hősi kor mítoszát és éthoszát a közösségi igényekben és az újfent rögzített kötelességekben ismerhetjük fel. De a valóságos életben ezek már működésképtelenek, különben Judit lázadása nem lenne lehetséges, Holofernesz harci győzelme pedig megerősítés vagy kétségbevonás tárgya lenne, és a győzelem méltósága nem veszne bele a fáradt és kedvetlen harcosok cinkosságába. Az éthoszok és kötelességek nyilvános meghirdetése és igazi valója közötti távolság a legerőteljesebb kifejezője annak a válságnak, amelyben Végel drámájának hősei élnek. Judit lázadása is e válság kifejezője, mert saját életének kétségbeesett átértelmezését jelenti, egy olyan város- és világtapasztalati közegben, amely az elvesztett stabilitás álságos fenntartásáról szól. Holofernesznek az igazi harc iránti vágya és azon igyekezete, hogy kiváltsa a város ellenállását, szintén nem más, mint kétségbeesett törekvés arra, hogy a valódi harc megújítsa a hősi világ rendjét, mert csak egy ilyen világban lehetne értelme a győzelemnek, és méltósága a harcos életnek.

A hősi világ éthosza elveszett azoknak a szabályoknak az álságos elfogadásával, amelyeknek önmagukban van az értelmük, és nem az élet értelmének és megértésének autentikus megerősítésében. Az etikai viszonylatok helyett a város léttérét a kicsinyességek, a besúgások, a politikai manipulációk és a durvaságok hálózják be. A bosszúálló hatalmasságok, a város önhitt és jellemtelen irányítói vannak színen meg a bankárok, megjelenítve az időt, amelyben a pénz kiszorított minden egyéb értéket.

És itt van még a Szabadság Nagycirkusz igazgatója is. Éppen az ő beszélő nevű társulatának kellene szimulálnia a Holofernesznek való ellenállást. A mítosz, a történelem és a harc, az egyes korok legerőteljesebb kifejezői találkoznak itt a politikával meg a cirkusszal, mint a modern idők jelképeivel. A hősi világnak Holofernesszel vége szakad, mint ahogyan Judittal az autentikus lázadásnak is. Már csak a tömegek érosa maradt, de ez a populisztikus szenvedély elég hatalmas ahhoz, hogy eltörölje minden világok maradékát.

Város, vihar, megbicsakló felszabadulás

Walter Benjamin, akinél kevesen tudnak többet az utcákról, az átjárókról, az udvarokról, a várost, a falut elválasztó kapukról, valamint a város titkos helyeiről, egy helyütt a következő állítást teszi: amennyiben a szerzők születési helye szerint osztályoznánk a városokra utaló gondolatokat, úgy roppant gyorsan kiderülne, hogy kevés olyan leírással rendelkezünk, amelyet helybeli írt. A városba érkező idegen legyűri a térbeli távolságot, belép a város tereibe, kószál-sétál utcáin, de csupán az egzotikumot rögzíti, csak a különös, csillogó-villogó felületek készítetik őt írásra. Idegenek nélkül viszont a város nem vehetne lélegzetet, mint ahogy nem működhetne sokáig a társas érintkezés sűrű hálózata nélkül sem. De a város ritmusának megismerése, a láthatatlan, rejtélyes erők láttatása, a városban lakozó heterogenitás erőteljes megtapasztalása, nos, mindez nem izgalmat kereső magatartást és rutinos szemlélődési formákat, hanem mélyebb mozgatóerőt igényel. Valóban: meglátni a várost a lehető legnagyobb közelségből, megőrizni a tekintet tisztaságát, mindig jelentékeny nehézséget jelent. A város megnyitja a mozgás esélyét, lett légyen az sétálás, bolyongás, gyaloglás, küszöbök átlépése, vagy a lehetőség, hogy a külvárosokban tanulmányozzuk/megéljük az egyenlőtlenések tombolását, a társadalmi elkülönöződés, a pszichoszociális élet rezdüléseit. De ezek csak pislákoló lehetőségek, hogy felemelkedjünk arra a magaslatra, ahonnan egyáltalán látni lehet valamit. Valójában a helybeli-író különleges erőfeszítésének rendjéhez tarthat, hogy azt kívánja felfedezni, amit már réges-régen megtalált saját városában – miközben ellenáll annak, hogy a város mindennapi életének prózája, a meglódult árutermelés egyneműsítő logikája elvonja őt a reflexív létezésről, a kockázatokkal teli, önmagunkban való elmélyüléstől. Ezzel magyarázható ama törekvése, hogy a távolságba való kimozdulás helyett a múltba utazik, a múlt jelenti számára a kivételes távlatot. Így nem kel-

lene, hogy meglepjen bennünket a tény, hogy a bedekkerék, az útleírások, amelyek a helybelihez kapcsolódnak, gyakran az *emlékirat* formáját öltik. Minden ilyen útleírason ott látjuk a múlt bélyegét. Az emlékezet munkája a helybeli esetében nem csupán az elbeszélői teljesítmény forrása, hanem a gondolkodás formája, általa nyilatkoznak meg a legbensőbb törekvések.

Ennélfogva nem véletlen, hogy Végel László (a továbbiakban P.) újvidéki trilógiája egyik könyvének címe is utal az emlékirattal kapcsolatos reflexivitás tényére. Természetesen a makro alakjában megtestesülő mnemotechnikára gondolok, aki a kimúlt szocializmus keretei között jegyzi a kiüresedő idő pergesését, varázstalanítva korának ideológiai evidenciáit. Hadd mondjam, hogy ugyanezen trilógia további művei (*Áttüntetések*, *Eckhart gyűrűje*) materiáját is az emlékezés impulzusai mozgatják, noha másfajta kontextusokban bomlanak ki, és másfajta történelmi-kiszögellési pontokat-időközöket fognak át. A legfontosabb persze, hogy Újvidék topográfiája a diskurzív módon megformált emlékezés szálaiból szövődik. Újvidék: az emlékezés útjai, a történelmi nyomokra való ráatalálás, a város helyeibe, piactereibe, átjáróiba, cukrászdáiba, az egykor még beszélgetési, sőt konspiratív lehetőségeket is kínáló kávéházaiba bevésődött – amúgy feledésre ítélt – jelek megvilágítása. Az idő mindig kereszteződik a térrel, jobban mondva, az időt mindig a térbeli elhelyeződés felől tapasztaljuk. Megtartván a múlt nyomhelyeit, az emlékezés mozgásra, a tétlenség meghaladására ösztönöz. A város helyeibe beszorult történelem teresiesülő ideje bontakozik ki előttünk.

Vegyük szemügyre egy pillanat erejéig az *Egy makró emlékiratait* vagy az *Áttüntetések*et, amelyekben ott hemzsegnek akár a szociológiai összetevők is, amelyek az olvasót a város bejárásában irányítják... Igaz, az *Eckhart gyűrűjében* nincsenek pontosan körülírt útjelzők, a városban való tájékozódás kapcsán minden közvetett módon, háttérszerűen történik, de soha nem válik kétségessé a történelmi helyszín. Az *Egy makró emlékirataiban* feltáruuló emlékezet zálogát az alulstilizált, retorikailag kifosztott, szétforgácsolódott, szétesésre ítélt nyelv jelenti, amely a nyilvánossal, az elismerttel szemben határozódik meg, de ott van a kerítő közömbös tekintete is, aki csupán rögzíti a világ folyamatait. Másutt az emlékezés reflexív formákban mutatkozik meg, de említhetek még egy példát, hiszen ott van az *Áttüntetésekben* a mozgó kamera is, amely technológiájával kimetszi Újvidék felidézett helyeit, és bekapcsolja ezeket a teresiesülés történelmi ütemrendjébe. Ugyanakkor felismerhetjük a trilógiában mutatkozó különbségeket is: az *Egy makró emlékirataiban* a szándék nélküli emlékezés rögzülése zajlik, voltaképpen egy olyan emlékezésé, amelyet a helyekbe beilleszkedő jelekkel való találkozás kényszerít ki. Megint csak másutt az emlékezés gyúanyagját az intellektuálisan felpörgetett reflexió adja, és ott az idő bevonódik a bensőségbe, mintha az idő a bensőség szerkezetét adná,

és itt az emlékezet irányított, hiszen ott fészkel a félelem, hogy a felejtés parancsa eltünteti a város kereteit jelölő tartalmi vonatkozásokat – a városról beszélünk, amely (később sem fogjuk ezt elfelejteni) a veszteség kivételes helye is.

Valószínű, hogy módosítanunk kell Benjamin feljebb említett osztályozását. Mert egyetértek azzal, hogy az idegent megkönyékezi a felületesség bája, a spektakulumszerű fényözön, a kavargó világ, az árukozmoszba való beleélés-belekábulás, azaz a távolság meghaladása még nem teremt gondolkodásteli közelséget. De a helybeliség nem adottság, amelyet az egyébként is véletlenszerű születés adományoz nekünk, nem beszélhetünk itt semmilyen transzcendentális jogokról, sőt mi több, a város lakója kényszerűen belép azon ellentmondás köreibe, miszerint feszültség van a tér és a hely között. A helybeli – ez egy diskurzív képződmény, társadalmi dinamika fejleménye, a tér és az idő sűrítménye. A helybeli létezés nem adottság, hanem *létesülés*. Ezzel azonban összetettebbé válik az azonosulás mechanizmusa. Minden mai város, ahogy ezt pl. Mike Davis fölöttébb tanulságos esszéi is tanúsítják a „posztmodern várost” illetően, része egy egyneműsödő árutérnek, amelyben a modern irányítási mechanizmusok formálják a különben megnyilatkozásra ítéltetett szubjektivitást, és ahol meghatározást nyer, hogy egyáltalán milyen társadalmi alternatívák lehetségesek. A tér elemévé lenni azt jelenti, részesévé válni egy elvont áruüzemnek, amely megszabja a város lakóinak életvezetését, önértését. Nem hagyjuk figyelmen kívül a tényt, hiszen olyannyira fontos P. gondolkodása szempontjából, hogy a város a modernizáció kiváltképpen toposza, hogy ott van a nekilendülő modernizáció frontján, méghozzá az előtérben. A város kultúrájával való együttélés indítéka, hogy a város szociális dinamikája a modern szubjektivitás televényföldjét jelenti. És azt sem mellőzzük, ugyanazon okokból, hogy a város tartálya a modernizációs világelfogulás, térbenépesítés disszonáns hangjainak. Hogy a regényíró kénytelen-kelletlen rögzíti, miszerint megbomlott a köz- és a privátszféra egyensúlya, hogy e tény mély nyomokat hagy a történelem érzékelésében, önmagáért beszél. Nem a város-e az a hely, ahol az utóbbi időben kritikai hangok által sürgetett „közöster” folyamatosan zsugorodik a térnyerő privátszféra javára? Nem a városlakók, e „korlátolt városi állatok”-e (Marx) azok, akiket a félelem, a kínzó bizonytalanság tömörít gyakorta valamilyen pánikközösségbe? Mennyiben dönt a helybeli, a higányt és egyéb anyagokat a tüdejébe belelegző városlakó a jelenről, s mennyiben csupán szemlélője saját sorsa alakulásának, amelyről azt regélték, hogy az övé, holott ott kísértenek a legerőszakosabb változtatások? P. tehát a helybelivé létesülő író, aki folytonosan azért ír, hogy helybelivé váljon, de aki mégsem tud megszabadulni az idegenség nyomatakaitól. Írása a városban való mozgás

formája, de az idegenség okán nem engedtetik meg, hogy az itt-lét nyugvópontra juttatott jelenlétté módosuljon. Lényegtelen dolog most azon elmélkedni, hogy mennyire járja át esszéisztikájának problematikuma a prózáját, a legfontosabb, hogy a tét mindenütt ugyanaz. Pontosan e tétet szeretném itt megérinteni, körüljárni, miközben egyaránt faggatva esszét és prózát az érdekel, ami rímel ezekben. A valahol lakni ősképe, és ez most ismét Benjamin, a magház vagy az anyaméh. Van ebben valami biztonságot sejtető, rejtekhelyszerű, otthont adó. P. kételykultúrája a szkepszis kultúrateremtő hatalmának jegyében azonban nem tud hozzátapadni az efféle képekhez, valami eltántorítja őt. Elvégre esszéiben ott vannak a modernizáció által okozott sebhelyek, aránytalanságok, a hagyományos kötelek elszakítása által okozott szenvedésformák. Amikor regényének hősei – akiket beletaszít a történelembe, hogy látképet nyerjen a modernizáció történeteiről – megjelennek a színen, magukon hordván a múlt bélyegeit, az Albus vagy az Űzor keltette képzeteket, a szkepszis elkezdti röptét: vajon ugyanarról a térről van-e szó (lásd pl. *Újvidéki trilógia*, 149), vagy ez nem egyéb, mint egy metamorfózis, amely nem hagyja érintetlenül a város magját? Hovatovább nem tépázza-e meg a várostörténet folyamatosságát, a kontinuitást, mint az azonosság biztosítékát?

P. azon esszéit tartom szem előtt, amelyekben úgy ír, hogy egész személyét elkötelezi az írás révén. Ezekben soha nem elmélkedik úgy, hogy személyét ne rendelné alá a reflexió mozgásának. Publicisztikája bizonyos szöveghelyein tűnik majd fel a semleges hang. Közben P. változtatja a nyelvtani alakzatokat, keresi a beszédlehetőségeket, azt a helyet, ahonnan beszélni lehet választott témájáról: ott, ahol szolilokviumszerű a gondolkodás, ahol önmaga történeteibe, a személyes passió világába végez mélyfuratokat, az egyes szám első személyének távlatából beszél. Ott, ahol viszont a melankóliával telített mondatok (lásd: *Baloldali rekviem*) dominálnak, vagy nemzedéki tapasztalatok halmozódnak, ott az egyes szám első személye a Mi-t idézi-keresi-hívja elő vagy mozgósító erővel (mondjuk ilyen a *Ne hagyd magad, avantgarde!*) vagy a lemondás eszköztárával. És végül is ott vannak az önmegszólító retorikai formák, amikor a szerző az egyes szám második személlyel élve mintegy megkettőzi magát, ha úgy tetszik, eltolja magát önmagától, repedéseket hozva létre az Én egzisztenciális folytonosságában. Hiszen egyfelől előttünk áll az elbeszélő, aki nézi, hogy mit tesz az Én, annak érdekében, hogy minél többet rögzítsen az Én történeteiről, és aki olyan, mint egy belső tanú. Másfelől ott van az Én, a szenvedő-passzív alany, aki elszenvedi a történelem folyását. Az első olyan, mint egy éber megfigyelő, aki mindent szemmel tart, alkalmasint a tárgyilagosság helytartója, az utóbbi az alárendeltség tartományában tartózkodik.

De most már nem halaszthatom tovább, hogy szóljak néhány szót a történelmi-szociális háttérrel. A keret: a desztalinizáció és a resztalinizáció hullámain vergődő Jugoszlávia, a lehetőségek és a szürkén szivárgó valóság ellentmondásába zárt Vajdaság, valamint a kisebbségi mivolt, amely mindig passzivitási többlettel fenyeget. P. ugyanis tagja a II. világháború után érlelődő kisebbségi nemzedéknek, amelyet a szocialista modernizáció forгатaga sodort az ígéretek hordozó város felé. P. a plebejus anyajegyeket hordozó urbánus intellektualizmus képviselőjének pozíciójába kerül. Hogy továbbra is a modernizáció antinómiáinak makacs értelmezője maradt, immáron a harmadik évezredben, azzal magyarázható, hogy a modernizáció jelentései személyiségstruktúrába, önértelmezésbe vágtak és vágnak ma is. Érvényes ezen állítás, még akkor is, ha a modernizáció jelentései e munkásság kibomlásának folyamán különféle formában öltöttek testet: ott van a már szóba hozott *Ne hagyj magad...*, amelyben a modernizáció előjogokat szétbontó, semmítő folyamata kapcsán egybefonódik a valóság és a változás – ebben az írásban még elképzelhetőnek tűnik a valósággal való hegeliánus színezetű, ésszerű kibékülés és a modernizmus által szított változás elegye. Itt még tapasztalhatjuk az előlegezést, hogy az autonómia mímelésének meghaladása nyitva tartja az ajtót a másfajta jövő felé. Mert amennyiben megszűnünk (mármint az avantgárd, amely itt nem stílus, nem a századelő múltba vesző kísérletezése, hanem modern minta, jelesül a valóságnak nekifeszülő kritikai érzület-forma), újra és újra kérdésessé tenni az intézmények által szentesített széptant, az udvarló irodalmat, úgy a modernitás számkivetettjeivé válunk. Az ellenállás önértékkel rendelkezik, vagy ahogy még Breton gondolta: a lázadás, a valósággal való kitartó perlekedés önmagában hordja saját igazoltságát. Vagy ott van a sokkal későbbi *Modernitás és kisebbség* című eszmefuttatás, amely azt kérdezi, hogy lehetséges-e, hogy a kisebbség ne rögzüljön tehetetlen kollektivitásként a történelem színterén, miközben belekerül egyfajta lefelé húzó örvénylésbe – P. gondolkodásának folyamatosságát tanúsítja, hogy hajlik arra a véleményre, miszerint a modernizáció nem szükségszerűen állít olyan akadályokat a kisebbség útjába, amely szétzúzza erejét. Hogy a modernizációt igenlő/tagadó magatartás formáiban változatlanul ott fénylik az igenlés mozzanata, a következő meggyőződést magyarázza: *kell*, hogy legyen kiút. Ott van aztán a *Hatvannyolc*, a krónikának nevezett írás, amelyben a modernitás előrenyomulása folytán ugyan sebek keletkeznek, és mégis, „érdemes harcolni érte”.

És a modernizáció kérdését tovább göngyölítve ott van a vajdasági magyar értelmiséget egyszerre bíráló és a hatalommal kötött fájdalmas kompromisszumait a megértés hangján kísérő kommentár, a személyes és a kollektív távlatok megbékítésére törekvő esszé, az *Ámítások és csábítások*

(1994). És mily jellegzetes pillanata továbbá ezen esszének, hogy a kritikai tónus akkor a legerősebb, amikor felrója értelmiségi társának, hogy képtelen szembenézni a „modern diskurzus drámájával”, amit rögtön meg is erősít, hiszen egyenesen e diskurzus „tragikus bukásáról” beszél! (P. amúgy is hajlik arra, hogy színpadra helyezze a történelem dinamikáját, így 68 jellegzetesen idealista dráma.) Az esszében különféle értelmiségi elbeszélések sorakoznak, ott találjuk a hatalomba való beajulás megannyi változatát, majd a kisebbségi hagiográfia dekonstrukcióját is, de az esszét egyúttal belengi a kommunitárius-kisebbségi tartalmakra való utalássorozat. Szembetűnő, hogy az esszé szerzője szövegének egyik jelentékeny helyén a kisebbségi kétlelkűséggel, a szilárd talaj iránti nosztalgiával küzdve megtartja a neutrális beszédhelyzetet, és mégis szinte alig leplezetten önmagáról beszél. Posztmodernizálja a modernitást, többféle nyelvről értekezik, az eredendő többféleség bonyolultabb, áttekinthetlenebb formáit hozza szóba, amelyek szerinte kapcsolatba kerülnek a „kisebbségi értelmiségi spirituálisabb és bonyolultabb szellemiségével”. Aztán pedig arról szól, hogy itt nem személyes dilemmával, hanem a kisebbségi értelmiséget sújtó *kollektív* stigmával találkozunk.

És P. része annak a történetnek (*Új Symposion*), amely a fennálló felszákításának, az útelvágásnak a terhét vállalta magára kisebbségi körülmények közepette, és abszolút kezdetnek hitte magát. Mindenki így tett az elmúlt században, ez volt a radikalizmus vízjele, mármint a *termékeny* illúzió, legfeljebb csak az a furcsa, hogy egy kisebbségi akaratkoncentrációmegemlékező lépett fel ilyen igénnyel. Hiszen így megzavarja az önigazolói kisebbségi önképet, amely az önértékű szenvedéstörténet felől, a földbe ástott áldozati gödrök távlatában teszi láthatóvá önmagát. A *Symposion* pedig mindenfelé tájékozódni akart, a vajdasági kereteket szűknek találta, utazott külföldre, fizikailag, szellemileg, állandóan azzal próbálkozott, hogyan lehet distanciát kialakítani a fennállóval szemben, amelyet a változás imperatívusainak erőterébe kívánt bevonni. Kritikai tevékenysége, amely természetesen kisarkított, akár igazságtalannak is bizonyult (hiszen vagdalózott a sötétben), hírt adott erről a küzdeletről, amelybe előre be volt kódolva a kudarc lehetősége.

P.-t ráadásul olvasásélményei, a szocialista jelen kritikai mérlegelése és történeten belül is azon irányuláshoz kapcsolódtak, amelyek szenvedélyes baloldali jellegű elkötelezettségből táplálkoztak. Úgy vélte, hogy a modernizációs ígéretek és az akkortájt, mármint a hatvanas években feltűnő, felforgató, nem-konformisztikus baloldal, amely megrepesztette a kádarmarxizmus falait, párban járhatnak. Az emancipatorikus baloldal és a haladást indukáló modernizáció egybekelhetnek. Egyszóval fel lehet szítani

a remény szikráit, a jövőre lehet vonatkoztatni a jelen, számon lehet kérni a jelen funkcionáriusaitól a lehetőségek eltékozlását. És akkor mindenki rendelkezhet saját idejével és terével, és saját hatalmaink, a termékeinkben tartózkodó hatalmak nem fordulnak ellenünk, a kín eltűnik, a jövő megérkezik a jelenbe. Van odaát. Nem véletlen az a megértés, amelyet P. gyakorol azon regényhősei iránt, akik az általános felszabadulás nevében követtek el erőszakot: jobb elvérezni a lehetetlen megvalósítására irányuló kísérletezés kapcsán, mint beleveszni a fennálló rend kockázatmentes ünneplésébe. Ne gondoljuk, hogy ez a hit nyomtalanul eltűnik a kései P. írásaiból, legfeljebb másfajta jelekben, és kevésbé robusztusan mutatja meg magát. Ezért keresni kell, figyelmesen szükséges olvasni, hogy megtaláljuk. Felidézem most a kalkuláló, lehúzóknak minősített, koravénekről írott kis töredéket, e mintegy túszerű megnyilvánulást (*Időírás, időközben*, 2003. 86.). Merthogy Sziszüphosz követ a koravének sosem emelték fel, kiszámítva alamuszi módon, hogy a kő úgyis túl gyorsan visszagurul. Mi ez, ha nem a hiábavalóság méltóságának ünneplése? Az *Ámítások...* is arra int, hogy ne mossuk egybe a tényeket és a mindenből kicsúszó, ellenálló valóságot. Hogy ne essünk a posztszocialista pozitívizmus kelepéjébe. A *Ne hagyj magad...* figyelmeztetése, miszerint valamikor a túl erőteljes kizárólagosság jellemzett „bennünket”, most pedig a túl nagy engedelmesség, mondjuk, így a permisszivitás csábító kényelme, mindenkire/mindannyiunkra vonatkozik, aki valaha kritikai látéletet sajtolt ki magából.

A jelen felől ítélkezve azonban világos, hogy felszabadulásról már régen nincs szó, a lázadásnak ma csak a költségeit, a rémisztő hozadékait és nem önértékét ismerjük. Ma már ott tartunk, hogy ez nem több, mint egy pejoratív fogalom. A néhai remény meg inkább elviselhetetlen tehernek bizonyul, mintsem ösztönző erőnek: P. maga írja, hogy a remény gyengít, sebezhetővé, törékennyé tesz, még hozzá akkor, amikor erősnek kell lenni. Csak a reménytelenség, a reménytől megtisztított élet bizonyossága kölcsönöz erőt a bizonytalanság talaján. Közben itt-ott szerénnyé csupaszított szociális elvárások tolulnak a homloktérbe, főképp a publicisztikában, például, hogy a kapitalizmus megfegyvelmezi az ámító populizmust, majd esetleg leveti magáról a még mindig tomboló vadság kellékeit, és finomodik – noha nekem az a véleményem, hogy a vadság és a populizmus nem külső aspektusai az újdonsült gazdasági-politikai rendnek, lett légyen ez Közép-Kelet- vagy Nyugat-Európa. Menekülés ez tehát, a reménytelenségbe, kitérés a reményből adódó követelmények elől. Amott, mármint a szocializmusban út, ösvény nyílt, amely föloldást ígért, üdvözülést kínált. Igen, az út metaforája, amely nemcsak az örökösön úton lévő amerikai prózáirók ajándéka, lévén a gondolkodás egyik legrégebbi metaforájáról van szó, mindezenre P. örököse e hagyománynak. De az út szakadékba torkollott, az

útonlevés emberfeletti erőfeszítést igényelt: most meg a „feleslegesség” érzetével övezett, „élhetetlen élet”, a „szürke és egyhangú képtelenség banalitása”, valójában a végtelenbe fulladó, a jövőteremtéstől elvágott, rebellis hangsúlyoktól megfosztott jelen tobzódása. Itt visszakanyarodhatok a modernizáció jelenségéhez, amely szemmel láthatóan nem tud pusztá tárgyá szelídülni, hanem egzisztenciális konstelláció, amely nem hagyja nyugton az önértelmezőt. Ám mit jelent ez: modernizáció ígéret és remény nélkül? Modernitás, igen, de értelmet teremtő jövőkép nélkül?

Nézzük meg most a visszatekintő gondolkodás fontos metaforáját, amely a modernizációt, a személyes élet e metakeretét Klee híres angyalával hozza összefüggésbe. „A modernizáció feltartóztathatatlan erővel sodort előre mindannyiunkat, mint a vihar Klee angyalát. Sodort a haladásba.” A modernizáció egyebütt is a vihar jelentéskörnyezetébe kerül („viharos modernizáció”, amelyet végül is el kell viselni), figyelni kell rá. Szembetűnő *először* is, hogy P. természeti jellegű metaforológiával él, megfontolandó ez különösen abból a szempontból, hogy *a természet a modernizáció Másikja*. Kísértenek a régi képek: eszembe ötlenek ugyanis az itt tárgyalt próza szerzőjének találkozásai a természettel. A természet úgy tűnik fel, hogy beillesztődik a város topográfiájába, mint mondjuk a Duna park esetében, amely inkább az ideiglenes tartózkodás helyét jelöli. Mily jellegzetes az *Egy makró emlékirataiban* ívelő gondolat, hogy az aszfalt, amely magába fogadhatná a makró testét, egyfajta ellenpontot jelent a Dunával szemben, mert ahogy a makró mondja, „utálom a puha, selymes vizet. A habfodrokat. Felfordul a gyomrom.” Igaz, amennyiben tovább lapozunk, rátalálunk arra a leírásra, amely némileg zavart kelthet. Mert a hős kilép a Duna partjára, és egyszerre csak érzelmi kitörést tapasztalunk a folyó előtt, miközben felidéződik a fű zenéje, megjelenik az ég kéksége, amely meghatároz minden tájat, mintha a szerző a makró társaságában tájképeket keresne. Ám néhány mondattal később világossá válik, hogy a megnyilvánuló szentimentalitás úgy értékelődik, mint egy megengedhetetlen gyengeség, mint ahogy gyengeség a természethez való kötődés is általában. A természet: az affektivitás tere. A természet, mint maradék, nem egyéb, mint az a „valami”, ami nem illeszthető bele a városi társadalmiságba, és ez a természet sehol sem nyer magas rangot, sehol nincs belső értéke. A makró csupán a véletlenszerű mozgás vezeti a város csomópontjaihoz, de úgy érzékelik e pontokhoz, hogy az aszfalt fénye vezérli. Ez a regény a városi utcákon történik, P. fontos topográfiai csatornáin, amelyeket a magas épületek kereteznek be. Nem annyira a mikroszkopikus részletek gazdagságának leírása vezérli a szerzőt, hanem az utcák útvonalai, amelyekbe emberi cselekvések lenyomatai épülnek bele. Más regényeiben, láttuk már, a szubjektív topográfia jut érvényre, de a később-

bi regények is visszautalnak a szerző szándékaitól függetlenedő makróra: aki az *Újvidéki trilógiát* olvassa, az előtt egyszerre megvilágosodik, hogy olyan városi utakon mozog, amelyeken a makró elhaladt, vagy éppenséggel láthatta az épületeket, amelyek nézték őt, amelyek tövében barátjaival találkozott, vagy ahol megtapasztalta az urbánus önelégedettség ritka pillanatait. A makró, az események kéjlesője (ama eseményeké, amelyekben kereszteződik a szexualitás és a politika) valóban kisiklott nyelvet beszél, de ez a nyelv árnyékként követi a többi regény alakjait is, amikor a makró által fémjelzett színhelyeken találják magukat. Nem jellegzetes-e, hogy a makró, aki megannyi nihilisztikus töltetű kijelentést tesz, elfeledi a világot, de éppen a sugárúton való bolyongása alkalmával? Hogy sóvárog arra, hogy meghaljon, de az aszfalton avagy a Szabadság téren? E helyütt mintha ellentmondana azoknak az egzisztencialista beütésű gondolkodóknak is, akik azt állítják, hogy korunkban híján vagyunk annak is, hogy saját halálunkkal rendelkezünk. És nem jellegzetes tény-e, hogy a mindennapi forgatagba belevetett makró egyszerre csak rejtekhelyet talál, de a forró aszfalton, amely visszhangozza lépteit, és amelyben ott a lehetőség, ahogy ő mondja, hogy szikrát csiholjon ki az emberi testből? Valamint, nem szembeszökő-e, hogy a makró, akiről méltán hisszük, hogy kiiktatott minden affektív vonatkozást az életéből, amikor a város betonpadjain üldögél, bámulva a fénylő reklámokat, a sugárút látványát, akkor hirtelen úgy érzi, hogy minden helyre került, hogy minden egy tökéletes renddé áll össze? Mintha egy urbánus szertartás, az urbánus toposzok iránti tiszteletadás folyamatának tanúi lennénk...

Másodszor, Klee anygala aligha választható el P. esetében Benjamin nevezetes értelmezésétől, nem nehéz ezt igazolni, hiszen P. sokszor hivatkozik Benjaminra. Ott anyagról esik szó, aki valójában a történelem anygala, arcát a múltra fordítja, amelyben egyetlen katasztrófát lát, de vihar keletkezik a Paradicsom felől, amely belekap a szárnyakba, és zavarja az anygalt a jövő felé, miközben nő a romhalmaz. Ez valójában a haladás, olvassuk az értelmezésben. Nem nehéz felfedezni a leírásban az embert, aki számára vékonyodnak a múlthoz kapcsolódó szálak, és aki egyre képtelenebb arra, hogy nyugvópontot találjon a történelemben. Nem áll ez messze attól az érzületvilágtól, amellyel P. szembesül, noha az a messianizmus, amelyet Benjamin szem előtt tart a megváltandó emberiség jegyében, már nem P. sajátja. A haladás nevében nem lehet bírálatot gyakorolni, és nem lehet törvény elé vonni a jelent a haladás ígésében, a remény meg nem fog felizzani.

Hogyan tekint vissza P., hogyan áll összefüggésben a múlt és jelen az ő esetében? Hiszen amennyiben a múlthoz kapcsolódó szálak elvékonyodásáról beszéltem Klee anygala kapcsán, úgy hogyan magyarázható az a

kitétel, amely a 68-ban többször is, még hozzá különféle kontextusban, előfordul: „a folyamatosság foglya”, hovatovább, „kiszolgáltatottja” vagyok? Remélem, hogy az imént valamennyire kitetszett, hogy a P. munkásságában megjelölhető elemek nem engedélyezik, hogy kényelmes módon, éles határvonalakat megtestesítő töréspontok logikája szerint gondolkodjunk. Mert így szól a szokványos értelmezés: a változtatásba, a felszabadulás lehetőségvilágába való egykori beleszédülés után mindig következik a kijózanodás, valamint a kései ésszerűség megnyilatkozása, valójában a megbékélés, amely bölcsességre int, és visszatérít bennünket oda, ahol lennünk illik és kell. Kifejeződik ezen gondolatban valami lényeges a fáradt, legfeljebb nyavalygásra képes közép-kelet-európai értelmiségi történelméből: az államhoz köldökszinórral odakötött, önállóságát mint tehertélt legszívesebben elhajító értelmiségi örökös öngazolása ez. Ide tartozik az a tény is, hogy korunk indexe egyfajta leninista „ismeretelmélet”, amelyet a népszerűvé vált puding képlete mutat: a puding próbája, ha sikeresen a fogyasztás tárgyává teszik, jelesül, ha megesszik. Azaz, csak az a gondolat érvényes, amely működik, mint egy technikai szerkentyű. Mármostanság P. koravéneinek pudinggal telített kosztja a minta... és ha így van, akkor a hiábavalóság ormain való felkapaszzkodás pusztán elfelejthető mellékútnak, avagy kisiklásnak tekinthető. P. számomra ott a legfontosabb, ahol súlyos akadályokat gördít a koravének érvényre jutása elé, ahol értelmessé, átélhetővé teszi a sziszüphoszi éthosz aspektusait a világgal szemben, ahol felcsillan a *mégis*.

Amúgy P. munkásságának motívumrendje sem engedélyezi az erős határvonalak megrajzolását. Aki azt fontolgatja, hogy P. esetében csupán a társadalomformáló reményről való lemondás hívta életre a kisebbségi problematikával való intenzív törődést, a környezet szociális-nemzeti alakulására való odafigyelést, az kénytelen elfelejteni a korai érdeklődés megnyilvánulásait. Figyeljük csak meg a vajdasági magyar elit anyanyelvi felkészületlenségét bolygató egykori publicisztikát, amely egészen a múlt század hetvenes éveinek elejéhez vezet vissza bennünket. Aki azt mérlegeli, hogy a posztmodern (bármit is jelentsen ez) dimenziói csak az adott kor diktumainak megfelelően vonulnak be a „modernitás diskurzusának” színpadára, az megkényszerűen mellőzi a korábbi keresésformákat, amelyek a szintézisekre vonatkozó disszidenciára utalnak. Aki meg azt gondolja, hogy íme bekövetkezett az elévült, talajvesztett rögeszmék utáni, úgymond érett kor, az járjon utána ama soroknak, amelyek a rögeszmék továbbéléséről, az állhatatosság megdicsőüléséről szólnak – igaz, azzal a jelentékeny toldalékkal, hogy a rögeszmék a bensőségben ragadt élet tartozékaivá váltak, és az önmagunkkal folytatott beszélgetés jegyeivé módosultak.

Áttevődéseket, elmozdulásokat, kereséseket, hullámzásokat tapasztalunk, a motívumok erősödéseit-gyengüléseit érzékeljük, és amint látjuk, nem előzmények nélkül. Ennek kivételése a város tereinek beillesztése a tágabb földrajzi-politikai-kulturális-történelmi térbe, mármint Közép-Európába. Pontosabban az történik, hogy vékonyuló fonalak segítségével sodorja ki a folyamatosság tényét. Közép-Európa történelméhez való kötődését P. a veszteségtapasztalatok sorjázásával és a kiüresedett helyek, az el-eltűnedező jelek világával demonstrálja. Hiánytapasztalatoknak ad formát. Ma Közép-Európa a veszteség formájaként létezik, de kötve hiszem, hogy megragadunk valamit a lényegből, ha úgy képzelgünk, hogy *itt* a piszkos valóság, *amott* az aranykor; vagy, hogy tegnapelőtt még ott volt az eredet bugyogása, ma pedig nekünk, gyatra kései utódoknak az eredethiány, az utólagosság jut osztályrészünkül. *Nem*, hiszen tudnunk kell: igazi veszteségtapasztalat csak akkor lehetséges, ha kiviláglik, miszerint elveszítettük „azt”, amit *soha* nem birtokoltunk, azaz „azt”, ami soha nem is volt a miénk.

P. ezen a veszteségtalajon, a többszörös kisebbségi idegenség terepén tett hatalmas, nagyon is meggondolandó és sokszorosán reflektált kísérletet arra, hogy újfajta hősbé leheljen életet. Gyermeke, ez a „hontalan lokálpatrióta” posztmodernizál, hogy kötszereket vessen be a modernitásban keletkezett sebek okán – miközben tudja, hogy környezetében még a modernitásért is tűzbe kell menni. A modern értelmiségi akaratmegnyilvánulásainak jelenségrendszeréhez hozzátartozott, hogy kilépett a világ színpadára, és mások nevében beszélt és tette szóvá, mégpedig az igazság őrzőjeként, a valóság folyamait: a posztmodern nem utolsósorban az erre vonatkozó elégedetlenségből született meg. A hazája híján lévő hazafi ismeri ezt a problematikát, ráadásul nemzedékének pályáit is meghatározta e hol reflektált, hol nem reflektált tapasztalat, sőt, mi több, azt is tudja, hogy megnyugvást a kivonulás, a megszápított eszképzizmus sem hoz.

P. paradoxonokat enged ki a kezei közül, akárhol is tartózkodjon. A paradoxonok a XIX. század óta a diadalittas dialektikának, a modernitás ezen megnyilvánulásának alkonyát jelezték, e vonatkozásoknak itt is jelen kell lenniük. A hontalanná vált helyi patriotizmus vészkijárat, amelyhez a paradoxonok csatornáin keresztül lehet eljutni. P. egyszerre óhajt eljutni a város piacára, úgy tekinteni a városra, mint egy előttünk elterülő panorámára, és Közép-Európa képzeletbeli tájain, a „senki földjén” ösvényt taposni. A magány ez, amely mégis folytonosan kilép önmagából, és szembesül a világban való létezés kérdésköreivel. Egyszerre mond *Igent* és *Nemet* a világra nézvést anélkül, hogy föloldaná a feszültséget, legfeljebb néha megáll, hogy szemügyre vegye e feszültségek fodrozódását. Talán ez az a konstelláció, amit P. paradoxonjai csúcspontjaként az otthontalanság-

ba eresztett gyökér metaforájával szemléltet. E hontalan hazafi egyszerre mozog a városban, mert minden fontosat látni akar az utcai nyüzsgésben, és válik mozdulatlaná a mozgás által: mi mást jelezhetne ama önreflexív kitétel a „feleslegesen ácsorgó őrről”, aki „vesztes módjára tekint az állhatatosságra”? Akinek mozgása ácsorgássá dermed? P. egyik mondatában úgy találja, hogy ezen „őr”, „hontalanná vált hazafi” minden romantikától megfosztatott. De kételkednem kell abban, hogy ezen „ácsorgó és hazájától megfosztott patrióta” híján van a romantikának, hogy túl van az „újromantika” felségterületein. Nem kevésbé meghatározott a romantikus érzület által, mint az avantgárd megújódását áhító alany, vagy a kivetítő remény okán munkálkodó író, esszéista, vagy az *Édentől balra* szerzője, aki olyannyira kötődött a még-nem léthez. Elvégre a lemondás jelentéseinek kimunkálása, P. gondolatömbjeinek fontos vonatkozása nem mást, mint vérbő romantikus beállítottságot takar. És nem tudja P. elkerülni a romantika csapdait, például, hogy paradox magányát elismerve betagolják a jelenlegi kultúra vagy politika üzemeibe. A feleslegesség, az ellentmondások által övezett magány érzületvilága ugyanis a modernitás szerves eleme. Az apokrif baloldal (hogy most P. számára is egy kedves jelzetet használjak) erőfeszítései időközben egy lecsillapított, kilúgozott múlt részeivé váltak. Ugyanez a veszély kísérti a hontalan hazafit is. Ezért a hontalan lokálpatrióta inkább kései örökös-teherhordó, mintsem nóvum-alak. És örökli a megelőző kor ellentmondásait, még ha másfajta kontextusban is.

Pótapa, pótfiú

Ültem a fotelben, szürcsöltem a dobozos sört. Ő a teájába ivott bele olykor, nehézkesen. Pizsamában feküdt a padlóra tett matracon, néha feljajdult, izzadt a félrecsúszott paplan alatt. Azt mondta, csak üljek nyugodtan, ne menjek én sehova.

Ücsörögtem, néha ejtettünk egy-egy szót, ennyi. Elindultam volna, marasztalt, nem kell beszélni, hallgatva is jó. Mint a fiú és a beteg apa – mintha már mindent megbeszéltünk volna. Aztán egy idő után mégis hazamentem, sötétedett, mondtam, próbáljon meg aludni.

Pedig Laci dehogyis volt halálos beteg, csak épp elkapta valami nyalya, emiatt ragadt Pesten, több hónapra is. Kétezret írtunk, ha jól emlékszem, én a menekültek (hivatalosan: befogadott) kényerét majszoltam Pesten, nem is volt az oly keserű kenyér, kivéve, hogy nem utazhattam ki az országból, tehát haza sem. Laci pedig immár utazhatott, nem kellett bujkálnia a vajdasági kisvárosokban, mint a NATO-bombázások alatt. Szabad levegőt jött szívni Budapestre, hisz még Milošević uralkodott, bár már nem sokáig – igaz, akkor egy hónap is soknak tűnt Slobo világából. De, úgy látszik, a szabad levegő néha megterheli a szervezetet, az ütésekhez, az elnyomáshoz szokott test összecszik a szabadságtól, akár a keszonbetegségtől a bűvár, ha túl gyorsan merül fel. Másképp múlt az idő akkoriban, a diktatúrában eltöltött hónapok mindegyikét fel tudjuk idézni, van mihez kötni a napokat, heteket. Mióta Milošević nincs hatalmon, elmúlt egy évtized, alig valamivel kevesebb, mint amíg ő hatalmon volt, de az évtized mintha összefolyna.

Akkoriban, az ezredfordulón leginkább Eörsi István, azaz Pista lakásán találkoztunk, ha felutaztak A.-val (ahogyan Laci nevezi őt szemérmesen, hát én sem fogom megnevezni A.-t), aki mint pótanya, rendszersze-

rően belémtömött egy kis (sok) hazait. Mi ültünk a fülesfotelben a Dunára néző lakás szobájában, és trécseltünk. Pista, aki nekem azért mégiscsak mindig Eörsi István volt és marad, Eörsi, az író, a publicista, mivel egyik publicisztikakötete elolvasása után ugrott be az, hogy mi is ez a műfaj, hogyan lehet s kell írni, nos, szóval Eörsi (Pista) ki-be rohangu, ledöntött egy stampedlit a frissen átcsempészett bácskai pálinkából, és félóránként számolt be arról, mit csinál éppen: hogy most írt egy verset, aztán visszarahant, majd megint ki, hogy íme, írt egy publicisztikát, aztán megint, hogy a drámája miatt ezt és ezt intézi... Mint egy örökkön-örökké nyüzsgő, pirosposzgás fejű gyerek.

A későbbiekben Laci újvidéki dolgozószobájában ücsörögtünk ugyanígy, A. rétesel, teával, kapucsínóval traktált bennünket, s gondosan elvonult, mert mindig azt hiszi, ilyenkor világmegváltó gondolatokat cserélgetünk, dolgozunk a terven, hogyan váljonak jobbá a dolgok, de legalábbis írásainkkal tisztába tesszük a helyzetet; a rosszak, a gonoszak, a buta politikusok elvonulnak, s mintegy a mi gondolataink nyomán jönnek a jók. Persze az egyáltalán nem biztos, hogy A. ezt is gondolja, sőt, némi ironia is kicsengett szavaiból (hiába, rádiós volt), de mindig megveregette a vállunkat, és azt mondta: „Fiam (ez én vagyok), Pepikém (ez Laci), dolgozzatok!” Aztán elvonult sütni valami jó falatot, nehogy éhen haljunk a filozofálgatás közben.

Ha már Eörsi. Azt hiszem, egyszer igencsak megsértettem. Ráadásul egy dicsérettel. Mivel azt találtam mondani, hogy milyen kiválóak a publicisztikai és esszékötetek, az Időm Gombrowitz-csal. De ő fitymán legyintett, ugyan, mik azok. Hanem a versei, azokat olvassam! Ő abban jó igazán! Amire hümmögtem, bevallom, nem sok versét olvastam, az se igen tetszett, bár ahogyan előadta politikai költeményeit, úgy igen hatásosak és élvezhetőek voltak. Valamit motyogtam a műfajokról, hogy hát ha abban kiváló, az esszében, miért baj az, de láttam, már a feje búbja is vörös.

Talán nem sértő, ha azt mondom, úgy érzem, illetve éreztem már párszor, hogy Végel Lászlóban is megvan valami ebből az Eörsi-féle gesztusból, vagy nem is tudom, miből. Hogy ő elsősorban regényt ír, drámát ír, ezt tartja fontosnak, közben, akárcsak Eörsi, (szerintem) elsősorban esszéíró (és ami ennek kisöccse, bár igencsak lenézik, publicista – tudom jól, hisz magam is e műfajokat művelem főleg, hiába akarok én novellista meg mi-egyéb lenni, ha nem megy, ha nem úgy megy...). De megkockáztatom, hogy ez a műfaji ön(fél)értelmezés nem csalás, és nem is önmaguk félreértel-

mezése, vagy éppenséggel az esszé, a publicisztika műfajának lenézése. Az örök nyughatalanság, annak az igénye, hogy megtalálják azt a műfajt, amelyben úgy érzik, a legpontosabban elmondták azt, amire gondolnak. Most persze lehet, tökéletes baromságokat írok, mert épp a szépirodalom az, ahol a pontosságot eszi a fene, kit érdekel. De éppen Végelék nemzedéke az, amely a kísérletezést olyannyira a zászlajára tűzte (és ebben most nem látok semmi negatívát), hogy indulásukkor, a hatvanas évek elején, teljesen normális volt, sőt, elvárás, hogy mindenki egyszerre akart és volt is filozófus, író (minden műfajban), politikus, képzőművész, ún. társadalmi munkás, ezenfelül a magánéletben hódító, hős szerelmes és frissen házasodott, mulatozó duhaj és a tanyára vagy a tengerre elvonuló aszkéta. Szent és szűz. Jógi és komisszár. Próféta és hívő.

Ugyanakkor az az esszéista, vagy ahogyan Lukács Györggyel mondanánk (Eörsi a tanítványa volt, ugye), a kísérletező, nem is lenne esszéista, ha nem kísérletezne, s nem kísérletezne a műfajjal. Az esszéíró paradoxona, hogy meg kell haladnia azt a műfajt, amelyet művel. (Persze az sem túl jó, ha mindent halálosan komolyan veszünk, így az előbbieket sem.)

Elképesztő idők lehetnek azok az idők, amikor Végel és generációja szocializálódott. De elképesztőnek tűnnek ma már az 1990-es évek is. 2002-től kezdve pár éven át azon dolgoztam, hogy megértsem és megírom, Végelék nemzedéke hogyan indult el a hatvanas években. Nagy idők lehetnek, hangsúlyozom, jó volna egyszer belülről megélni (állítólag elképzelhető, hogy elkészül az időgép, ráadásul csak visszafelé, tehát van remény, hogy meglátogatom Végelt első újvidéki albérletében), mert innen nézve egyre nehezebb. Egyre több minden derül ki, ahogyan az idő múlik, talán nem is önellentmondásos módon, hisz nem lehet mindent a végtelenségig félremagyarázni és elhallgatni. Az idő, ahogy mondják, nekünk dolgozik.

Ma valahogyan az 1990-es évek tűnnek egyszerűen értelmezhetőeknek. Akkor ismerkedtem meg Végellel is, a szombathelyi Joyce-napokon, ha jól emlékszem, 1995 júniusában. Ült valahol elől, egyedül, nem is tudom, talán szünet volt, odamentem, bemutatkoztam, és azt mondtam, hogy sympós vagyok... És hogy írtam a könyvéről, a Wittgenstein szövegszékéről egy kritikát az újvidéki Magyar Tanszék lapjába, és hát izé, kicsit kritizáltam... Erre felvidult, hogy igen, olvasta, nagyon jó, hogy polemizálok, azzal kezdődik minden, mondta, csak csináljuk! Kritika, publicisztika, esszé és mindenképpen mindennek a kritikája, ezt írjuk! Elég volt a

versből meg a mindenféle irodalomból, most, ezekben az időkben kritikára, társadalomkritikára van nagy szükség, nem csak irodalomra, aztán kész. A művészkedés is kell, de önmagában semmire sem elég, főleg nem arra, hogy a Symposium tovább éljen. Annak külön örült, hogy szociológiát tanulok, az kell ide... Meglepett ez a hang, mert korábban Kasza Józsefnek „ajánlottam fel szolgálataimat”, úgy egy évvel korábban, a kishegyesi Tanyaszínház-előadás utáni vacsorán, de ő elhajtott az anyám picájába, és az asztalt verte, mondván, ha majd letettem valamit a magyarság asztalára, akkor jöjjenek itt azzal, hogy így meg úgy... Nem tudom, mely mondataimmal, mivel sértettem meg... Pontosabban nem emlékszem, és azt hiszem, nincs is mire.

Hogy a kritikára, a publicisztikára felettebb szükség van, művelni kell, meg is egyeztünk, magam sem gondoltam másképp, az elkövetkező négyöt évben is, amikor már a Symposium felelős szerkesztőjeként jártam hozzá a Zsidó utcai szerkesztőségünkbe a Soros Irodába, mely egy emelettel felettünk volt, s melyet ő vezetett. Akkortájt úgy öltözött, úgy kellett öltözködnie, mintha skatulyából húzták volna elő. Ha jöttem, akkor – úgy éreztem – mégis mintha még a hózentrógerjét is kiengedte volna egy kicsit. Megbeszéltük, hogyan állnak a dolgok, mi újság Pesten, mi újság itt-ottamott, mit kéne elolvasni. Mivel ilyenkor becsukta az ajtót – nem mintha bárki értette volna a szerb munkatársak közül, ráadásul a sympósok közül csak én jártam fel hozzá csevegni, hovatovább tegeződünk már Szombathely óta –, úgy tűnhetett, valami ördögi tervet kovácsolunk, összeesküszünk, titkos üzeneteket kapok és továbbítok. Később a közhiedelem úgy tartotta, sőt, egyesek le is írták névvel, tokkal-vonóval, hogy szerintük nem volt abban semmiféle véletlen, a Zsidó utcában (nomen est omen) Végelhez jártam én fel a Soros Irodába, ahol úgy csinos összegeket kaptam, mint instrukciókat, kiről mit kell megírni. Zsidó utca, Soros, Végel, pénz – erről szólt volna a fáma.

Közben az irodában, csukott ajtók mögött, Laci arról anekdotázott, mintegy magát is jobb kedvre derítve az olykor fölöttébb fárasztó hivatalnok-lét alól kivonva, hogyan konyakoztak Danilo Kišsel és a színésznővel, kivel lakott egy albérletben, ahol egyébként víz se volt, merrefelé és hogyan mulattak a sympós kollégákkal, ki kinek volt a násznagya, sógora. Megmutatta a legújabb számítógépes kütyűjét, megbeszéltük, hogy ez az e-mail nevű dolog, ez nagyon ki van találva, és hát ez az internet, ebből is lehet valami, bár olyan lassú, és különben sincs senkinek, csak itt nekik, meg nekünk Pesten az egyetemen, hogy igazán fejleszthetnék, és egy diktatúra ellenében különösen jól jön.

Mondjam azt, hogy büszke vagyok arra, hogy rögtön közös kritikusaink forrasztottak egybe vele? Erre csak azért nem lehet büszke az ember, mert összeesküvéseket szimatoló, provinciális, kommunistákból ultranacionalistává váló emberek kritikájára az ember nem lehet büszke – még akkor sem lehetne, ha éppenséggel igazuk lenne, lett volna. Főképpen nem lehet ama kritikával mit kezdeni, ha azt állítják, én nem azt írom, amit gondolok, hanem amit Végel mond, hogy gondoljak, hovatovább Végel sem azt mondja, amit ő gondol, hanem amit Mások mondanak neki.

Azt sosem vették észre ezen kritikusok, hogy Végel megírja azt, amit erről-arról, valamiről-valakiről gondol (amit meg gondol, de nem írja meg, hát arról mi nem tehetünk...). Az meg eleve kérdés, ki lenne számukra az autentikus, hiteles kritikus? Mert hát azt is számon kérik, hogy kit nem kritizált az ember. (Például: miért nem kritizálok Végelt. Bár ha kritizálnám, akkor meg azt mondanám: ez csak álca, hamis tudat, figyelemelterelés, mimikri-stratégia, átverés.)

Triviális, hogy az ember például nem megy neki a saját anyjának, s természetesen köt kompromisszumokat is, helyenként pedig saját magát cenzúrázza, vagyis nem vágja ki maga alatt a fát. De az azért nevetséges, hogy széles körben hiszik azt, egyes írásaimat ő maga, Végel instruálja, rendeli meg, íratja (ma is, nemhogy akkor a Soros Iroda vezetőjeként). Ha ezt az ember tagadja, még gyanúsabb. Ám van abban valami groteszk, hogy akik ezt állítják, ma többnyire olyan jobboldali, nemzeti, konzervatív, vallásos emberek, akik korábban éppen a Kommunista Szövetségben nőttek fel, a Párt tette lehetővé iskoláztatásukat, és maguk említik meg imitt-amott, hogy bizony, annak idején a Párt rendelte meg az írásokat, ez így ment, kész, bizony, akkor még rend volt, nem is tehettek volna másképp. Vagyis ők el sem tudják képzelni azt, hogy ma valaki nem megrendelésre ír, ha fiatal (azt meg ne is említsük, én ma mennyire vagyok fiatal a generációelméletek klasszikus értelmezései szerint).

Ha van eleve ab start problematikus viszony ezen az égtájon, akkor az apa-fiú többnyire az, így a pótapa-pótfiú is lehet az. Ez nem Amerika, az Egyesült Államok, mondjuk egy arizoniai kisváros vagy akár New York, ahol azt, hogy a republikánosokra vagy a demokratákra szavaz az ember, leginkább az határozza meg, milyen családba született, apja, öregapja kire szavaz.

A kilencvenes évek, különösképp a második fele, számomra éppen azért volt valahol szerencsés, mert egyáltalán nem volt nehéz ugyanazt gondol-

ni, már ami a politikát illeti, mint amit Végel gondolt, vagy amit éppenséggel édesapám is, aki akkortájt aktívan politizált. Egyértelmű volt, hogy ki a gonosz, ki ellen kell küzdeni: Milošević és mindenki ellen, aki picit is támogatja, bármilyen formában együttműködik vele. Úgy tűnt, nem csak hiszünk bizonyos értékekben (demokrácia, multikulturalizmus, tolerancia stb.), de azokért érdemes is küzdeni, másképpen nem is lehetséges, muszáj felvenni a kesztyűt, így-úgy harcolni (nem túl szép) szóval elsősorban.

De hallgatni se volt nehéz. A legutolsó falusi kocsmában a leszerelt reguláris katonának már 1998 elején elmondták rezgő kézzel, homályos tekintettel, mi folyik például Kosovón. Azt meg látta az ember a saját szemével, mit tesz a vajdasági magyar politikai elit. Kezdként az ember nem is az egzisztenciájáért rettegett, hisz az nem is volt, nem is lehetett ott és akkor, vagyis – legalábbis az én generációmnak – veszítenie sem volt mit. Végeléknek, apáméknak volt mit, de hát ők már veszítettek a kilencvenes évek elején éppen elég sokat.

Utólag imitt-amott keserű a fürtön a szőlő, ha az egész nem is rohad meg. Már akkor Davidoff-demokráciának hívtam azt a valamit, ami volt és átalakult a kilencvenes években, hisz akárhogyan is, valamiféle hivatásos forradalmárok voltunk, pénzt kaptunk írásainkért, kifizették az útiköltséget Belgrádig, a magyar nagykövetség embere ebédet fizetett a kínai vendéglőben, miközben noteszébe jegyzetelt. És aki osztogatta a nyugati szervezetek pénzeit az ellenzékieknek, az Davidoffot szívott, mi, akik ennek haszonélvezői voltunk, középszintű cigiket, például LM-et, a szüleim és általában hát a nép meg a Bestet és a számunkra szívhatatlan dohányárut.

Természetesen éreztük, nem a magyarok, nem a magyar írók és értelmiségiek fogják megbuktatni a rezsimit, de jó volt a jó oldalon lenni, és biztosnak lenni abban, hogy ez a jó oldal. Ma már tájékozottak vagyunk, tudjuk, október 5-e se az volt, aminek gondoltuk, tudjuk, hogy nemhogy nekünk, de a belgrádi, ún. demokratikus ellenzék, média sem tudta volna sose megbuktatni a diktátort. Ha pedig az ember megnézi, kiből mi lett, elborzad. A fő ellenzéki újságírók, az egykori példamutató B92-esek ma ezerrel nyomják a kultúrszart, mert ez a jövedelmező, a politikusok ideoda állnak minden elvszerűség nélkül – a titkosszolgálatokról, rendőrökről, katonákról, a rezsimeffektíve elnyomó erejéről meg ne is szóljunk. Ezzel együtt mégsem nevezhetjük magunkat bukott forradalmároknak – hisz forradalmárok sem voltunk –, de éppen ünnepelni sincs mit, s visszaemlékezni sincs mire jó szívvel. Mert ma sem tudjuk, kik voltak a besúgók egykor, a kilencvenes években és ma. Nem tudjuk, hogy Végel irodája be

volt-e poloskázva, s őrzik-e és kik azokat a jóízű beszélgetéseket, amelynek tíz százaléka lehetett politika és a tevékenységek technikai megbeszélése, a többi meg az úgynevezett élet kérdései.

És főleg hinni nincs miben. De ezért irigylem olykor Végel Lászlót, és ezért játszottam el mindig is a gondolattal, hogy ha lehetne választani, új életet kezdeni, akkor bizonyára a hatvanas éveket választanám, akkor lennék ifjú, akkor lennék pótapámék meg a saját szüleim kortársai is. Véli az ember, hogy így érthetné meg, mi és hogyan is történt akkor, hiszen nem kell ahhoz történelemtudósnak lenni, hogy belássuk, még a részleges megértés is erős illúzió.

A nem akkor s oda születés miatt megúsztam azt, hogy a jugoszláv baloldaliság címkéje óhatatlanul rám ragadjon. Megúsztam azt, hogy higgyek abban, az új embertípus mindenképpen jó lesz, és jó a rendszer is, csak javítgatni kell, és minden még jobb lesz. Ma már szerintem az se hisz valami ilyesmiben, ti. hogy az ember jó és jobbá tehető a világ, aki ezt hiszi és tesz is érte. Vagyis ha elmondja, nem hiszünk neki, kiröhögjük, és olyan jó szándékú profétának véljük, aki mégiscsak kissé belehülyült valamely vallás tanaiba vagy egy-egy kósza ideológiába, ami még a piacon kapható.

A generációm nevében nem beszélhetek, kérdéses, hogyan is lenne behatárolható a mi generációnk, volt-e egyáltalán, hisz annyira szétszaladtunk. Generációs tudatunk bizonyosan nem alakult ki, legfeljebb éppen a nem-tudat, a nincs tudata. Legfeljebb a kételkedésben lehetek együtt biológiai generációmmal, legfeljebb ezen az alapon lehet közös valami, így részben a rezignáció is, ami nem pusztán a háborús időkből ered, hanem ami utána is jött és jön a világban. Talán a kétezres évek legelején még reménykedtünk (külön-külön, mert ha együtt is tettük, mint az Otpor – Ellenállás során, én sose éreztem a mi-tudatot), hogy általában jobb lesz, több pénz lesz a zsebünkben, a politikusoknak is megjön az eszük, és talán meg sem öregszenek. Hit, remény, szeretet, utazás külföldre és örök béke. De nem, nem és nem. Még a közös reménykedés és a közös csalódás sem jött össze, nemhogy valami együtt alkotás, ami Végeléknél mind meg lehetett, megvolt.

De ne higgyék, hogy ettől én most szomorú vagyok.

Raymond Aron 1955 márciusában Milánóban, a Szervezet a Kulturális Szabadságért ülésén megvitatásra javasolta „az ideológia korának vége” té-

mát. Akkor tán igen korainak tűnt egy effajta felvetés, ahogyan Fukuyama is elsiette 1989-ben „a történelem vége” bejelentését. A történelemnek nincs vége, az ideológiák kora sem ért véget, semminek sincs vége (csak ezen írásnak lassan), de azt hiszem, ma már aki ilyesmit állít (vagy éppen az ellenkezőjét), valahol nevetséges. Végel és generációja még jóízűen gondolkod(hat)ott efféléken, leírták, megvitatták, komolyan vették. Ma már? Dehogyan. Mintha minden eszme olyannyira kicsorbult volna, mint a bugylibicska, amivel acélt faragtak. A hívők hisznek bennük – mi meg csak nézünk.

Ha valaki tíz évvel ezelőtt azt mondja, kishegyesi utcánkban dzsámi lesz, a dzsámi tövében meg ott teniszezünk – nyilván kiröhögöm. És mégis: ez van. Futunk a labdák után, átmászunk a szomszédos parasztgazdák udvaraiba, hogy a kacsaszar közül kiszedjük a teniszlabdákat, közben nézzük, hogy a dzsámi air-condition-je ventilátora közé egy vasrudat dugtak. Vagy péntek este bekukkantunk a kapun, s látjuk, hogy turbános-szakállas férfiak énekelnek és járnak a táncot. Talán a dervistáncot.

És már inkább nem gondol(un)(o)k semmit. Csak jegyzetel(ün)(e)k.

A tojás szétfolyó sárgája

Végel Lászlónak ajánlva

Megtettük, mert megtehettük, és ha így történt, így is kellett történnie, hogyha pedig így kellett történnie, akkor nem tehetünk róla, hogy megtettük, így többé már nem furdal a lelkiismeret, de azóta sem tudtam megbocsátani vagy elfelejteni, hogy ott hagytuk azon a piccsen.

Az út széléről szedegettük össze a hóval együtt félrelökött állatokat, végeláthatatlanul szürke volt az ég, nem akart tisztulni, a hó napok óta esett, néha több, néha kevesebb, de folyamatosan, szünet nélkül esett, és az északi határra vezető úton is annyi gyűlt össze lassan, hogy akadályozta a határvadászokat, rajtuk kívül más persze nem használta az északi utat, elől haladt a hókotró kamion, utána mi jöttünk a fakókék furgonunkkal, mögöttünk pedig a favágók zötyögtek a teherkocsijukkal, Brazo vezetett, mellette ült Od, őmellette pedig én, amikor észrevettük, hogy a hókotró félrelökött valamilyen dögöt, Brazóval kiugrottunk a hóba, felszedtük a tetemet, majd a rotációs elvet alkalmazva mindhárman helyet cseréltünk, én ültem a volán mögé, mellém Brazo telepedett, ő mellette meg Od foglalt helyet, majd a következő alkalommal ők ketten ugrottak ki a hóba, én pedig egy hellyel arrébb csúsztam középre, ettől kezdve Od vezetett, és mentünk tovább, így osztottuk meg hármunk között a munkát, így váltogattuk egymás között a feladatokat, a bakancsunk meg a kesztyűnk teljesen átázott, a nadrágunk szára térdig vizes lett a ráolvadó hótól már az első félórában, persze ha fűteni kezdtünk a furgonban, a helyzet rosszabb lett, inkább nem fűtöttünk.

Mentünk a harckocsi után, és ha az út szélén mozgást észleltünk, minden figyelmeztetés nélkül tüzet nyitottunk, addig lőttünk, amíg a mozgás meg nem szűnt, a megszállt területeket fésültük át, biztosítottuk az övezetet, ez volt a feladat, parancsot teljesítettünk.

Talán a bakancs, vagy a kásás hóval borított táj, esetleg a motorzúgás, a hókotró kamion motorjának egyhangú bűgása, nem tudom, mentünk a hókotró után fakókék furgonunkkal, és ha valamilyen állatot lökött félre a kamion széles lapátja, megálltunk, közlünk a két szélső kiszállt, és a hótól, sártól latyakos állati maradványokat a furgon hátuljába dobta, a többi közé, mögöttünk a favágók jöttek, ha megálltunk, megálltak mögöttünk, és miközben cipeltük a dögöket, mondták és mutatták, hogy „ez az fiúk, gyerünk, csak keményen”, nemigen törődtünk velük, tettük a dolgunkat, nekik kevesebb munkájuk akadt, az útra sodort ágakat, törzseket kellett, hogy összeszedjék, így haladtunk a hókotró után, így tisztítottuk az utat a hótól, a dögöktől és a törmelékektől, állambiztonsági feladat volt, a koordinátor így nevezte.

Ha egy gazdasági birtok vagy egy tanya mellett haladtunk el, a harckocsi a házak felé fordította ágyúját, mi pedig a dzsipekkel szorosan egymás mögött haladva megközelítettük a házat, folyamatosan a gépfegyvereink célkeresztjében tartva az ajtókat és ablakokat, hogy mi löhessünk előbb, ha bármiféle mozgást észlelnénk, rendszerint azonban nem észleltünk semmilyen mozgást, az előttünk járó hadtest már mindent megtett ezeken a helyeken, amit csak lehetett, nem sok maradt nekünk, legfeljebb a takarítás, ritkán fordult elő, nagyon ritkán, hogy élő emberre akadtunk, ezek valahogy elrejtöztek a katonák előtt, mi azonban megleptük őket, általában későn vettek bennünket észre, már csak akkor, amikor az ajtóban álltunk, és akkor már nem volt menekülés, egyetlen esetben fordult elő, hogy tüzet nyitottak ránk, pedig nem vettünk észre semmiféle mozgást, a hangjáról ítélve egy M60-as lehetett, amivel tűz alá vettek bennünket, következőképpen tudták, hogy jövünk, és az M60-ast fedezékbe állítva már jó ideje vártak, amíg meg nem érkeztünk, szegény Elimet, az egyes számú dzsip sofőrét azonnal telibe találták, én a kettes számú dzsipben ültem, és tisztán láttam, ahogy a feje hátravetődik a találattól, majd rögtön ezután az egész teste előrebukik a volánra, láttam azt is, hogy a mellette ülő kapitányunk hiába próbálja félrelökni szegény Elim testét és megragadni a kormányt, a dzsip az egyetlen terepen erősen rázkódik és széles ívben balra kanyarodik, lehetetlen irányítani, a golyók közben tovább záporoztak felénk az elrejtett gépfegyverből, eluralkodott rajtunk a zavarodottság, annyit hallottam még, hogy a harckocsink motorja felbőg, és hogy több ágyúlövést ad le egymás után, ez a tompa bufogás minden más zajt elnyomott, utoljára még láttam, hogy az egyik gazdasági épület, talán a pajta, kigyullad, magasra csapnak a lángok, fekete és lila árnyalatok váltották egymást, mögöttük pedig a hófödte, egyenes táj, ez volt az utolsó kép, ekkor ütést éreztem a jobb vállamon, erősen nekivágot az ülésnek, és tud-

tam, hogy eltaláltak, nem éreztem fájdalmat, egyszerűen csak felfogtam, megértettem, hogy vállon lőttek, a forróság lassan öntött el, azok a fekete és lila árnyalatok a hófödte tájképen meg ez a forróság, ez volt az utolsó, amire emlékszem, mert ekkor elveszítettem az eszméletem, azt már csak később mesélték, hogy miután a harckocsink jól irányzott lövésekkel a nagyobb épület tetejét is lerombolta, a gépfegyver ropogása abbamaradt, a golyózápör megszűnt, és a házat elfoglaltuk, rajtam kívül ketten sebesültek meg, félig ájultan vittek bennünket tovább a dzsip hátuljában zötykölődve, közöttünk Elim kiterített testével.

Egy kidőlt fa hevert keresztben az úton, a hókotró kamion nem boldogult vele, a konvojunk megáll, és baltáikkal, fűrészekkel, vastag köteleikkel felszerelve előrevonultak a favágók, lassan, egykedvűen láttak a munkának, szétdarabolták, majd egyenként félrehúzkodták az ágakat, nem kapkodtak, a hókotró kamion sofőrje időnként gázt adott, nem azért, hogy bosszantsa őket, hanem hogy ne álljon le a motor, de a favágók ebben az ismétlődő fel-felpörgetésben valamiféle sürgetést, noszogatót éreztek, ilyenkor egy fél percig szaporábban mozogtak, de aztán megint visszavettek a tempóból, Od a furgonban maradt, Brazo és én a hókotró kamion mellett álltunk, néztük a favágókat, ahogy dolgoznak, a hókotró kamion sofőrje lehajtotta az ablakot, rágyújtott, és fújta kifelé a füstöt a szürke, ködös levegőbe, a ritkásan szállingózó apró hőszilánkok közé, a hamut időnként a kásás hóra pöccintette, a favágók időközben mind levagdosták a nagyobb ágakat, és utoljára már csak a törzs maradt, úgy hevert előttünk a behavazott, keskeny úton, mint egy nagyobb testű víziállat partra vont és megcsonkított teteme, végül a motoros fűrészekkel kisebb darabokra szeltek, és az út szélére tolták.

Egyes mozdulatoknál még mindig érzem, enyhe fájdalom, főképp ha hosszabb ideig hidegben tartózkodom, három hétig maradtam a tábori kórházban, szerencsém volt, mondták, az izmok erősen roncsolódtak ugyan, a golyó azonban csak horzsolta a csontot, igaz, a sérülés következtében szilánkok keletkeztek, de ezeket egy kisebb műtéttel eltávolították, a sebet kitisztították, fertőtlenítették, bekötötték, a két társam könnyebb sebekkel megúsza, őket néhány nap után hazaengedték pihenőre, nekem viszont minden reggel átkötötték a vállam, ilyenkor megcsapta orromat a gennyes géz szaga, nem volt éppen jó, egy odatartott kis tükröből megnéztem a sebet, egy ideig alig változott, ugyanazt a szétfolyó tojássárgáját láttam napokig, aztán egyszer csak elkezdett javulni, gyógyulni szépen, rózsaszín gyűrű keletkezett a seb körül, a nyirok és a genny barnásan megalvadt, és alul már képződött a vékony, puha, új bőr, megnyugtató volt, hogy semmit nem kell tennem, a seb magától begyógyul, egyedül az bántott, hogy sérü-

lésem miatt nem tudtam közreműködni a birtok elfoglalásában, és így nem vehettem ki a részem az elégtételből sem, amely a tűzharcot követte, pedig mesélték később, hogy két nőt találtak abban a házban, egy idősebbet meg egy fiatalabbat, miután ugyanis a harckocsi kilőtte a gépfegyverest, az egységem elfoglalta a házat, és a rákövetkező félóránban engedélyezett volt minden, a kamra kifosztása és az asszonyok szórakoztatása, a társaim kedvük szerint tehetek velük, amit akartak, és persze ilyenkor akarja az ember a legjobban, nincs ennél semmi természetesebb.

Hideg időben, vagy ha megerőltetem a vállam, érzem még a helyét, enyhe fájdalom.

Azelőtt csak egyszer vettem részt ilyesmiben, és mire a kórházból elbocsátottak, az egységemnek meg kellett kezdenie a visszavonulást, a megszállt területek átfésülése abbamaradt, amit az elmulasztott tanyák miatt igazán sajnáltam, arra az egy alkalomra viszont ma is élesen emlékszem, ötödik- vagy hatodikként kerültem sorra, a házat minden ellenállás nélkül foglaltuk el, mindössze egy káromló hangon szitkozódó öreg rázogatót felénk egy görbe nyelű vasvillát, Grb azonban egészen közel ment hozzá, és röhögve agyonlőtte, úgy dőlt el, mint egy kiszáradt kukoricaszár, a konyhában egy középkorú nő ült az asztalnál, a lánya lehetett, vagy ki tudja, persze senkit nem érdekelt, a konyhaasztalon ki voltak készítve a poharak meg egy üveg pálinka, és ezen röhögnünk kellett, őszintén szólva nem számítottunk ilyen fogadtatásra, a kapitány tisztességgel köszönt, és megkérdezte, a kávé mikor lesz készen, ezen megint felröhögünk, a kapitány meg a kezébe vette az üveget, beleszagolt, nagy kortyokkal beleivott, aztán odalépett a nőhöz, őt is megszagolta, és az állát erősen szorítva a pálinkától nedves szájához húzta, és mi tudtuk már, hogy mi következik, és azt is tudtuk, hogy milyen sorrendben, előbb a pálinka, aztán a nő, és nem volt ellene kifogásunk, a kifejezéstelen arcától csak még jobban belejöttünk, egykor nem lehetett csúnya ez az arc, de most karikák duzzadtak a szeme körül, és ahogy leráncigáltuk róla a ruhát, fésületlenül feltűzött haja kibomlott és az arca elé hullt, röhögni kellett volna megint, de a mellette, a csípője, a hasa olyan volt, mintha egy szexlapból lépett volna közénk, többször meghúztam a pálinkát, szó nélkül tűrte, amit tettünk, nem ellenkezett, én pedig, miközben a soromra vártam, úgy éreztem, szívem a lábaim között lüktet, gyorsan ment különben, tíz percbe sem telt, és én következtem, de már attól is majdnem elspricceltem, hogy odaálltam a szétterített combok elé, és végignéztem rajta, néztem, ahogy ott fekszik kiterítve, néztem a hasát és a mellét, néztem az oldalra fordított fejét, a nyakán kirajzolódó izmokat és ereket, és alig tudtam hármat vagy négyet lökni, már kész is voltam, meghúztam a pálinkát, támolyogtam kifelé, ki a

levegőre, közben még Grb jó erősen hátba vágott, mi van öcskös, elég volt, kérdezte, ő volt a következő.

Az északi határ közelében aztán mellénk szegődött egy német juhász, elkódorgott valahonnan, vagy talán elzavarták, szakadtnak tűnt, ki tudja, mióta kóborolt a hóban, de azért nagy mázlija volt, hogy túlélte az éjszakát, és hogy éjszakákon át elkerülte a határőrök infratávcsöves puskáját, a hókotró kamion meg a fakókék furgonunk közt kocogott lelógó nyelvvel, és ezen a ponton nem hallgathatom el, mennyire szép volt ez a hóban futkosó kutya, vagyis hogy a furgonra hajigált számtalan dög után mennyire jó volt végre egy eleven állatot látni, halványlila, tömör felhőréteg úszott az alacsony égen, körülöttünk a havon megülő koromtól szürkés árnyalatot kapott a kékesen derengő hajnali táj, így érkeztünk meg a határállomás viharvert épületéhez, az út végén egy hatalmas tábla állt, rozsdától foltosan, kifakulva, rajta az országunk áthúzott nevével, mintha csak jelezné, hogy most van vége, igen, gondoltam, „ez volt itt Szerbia”, ekkor ért utol bennünket a határvadászok hófehér terepjárója, a vén Toyota, amely az előző esti őrségváltást hozta, kissé megkésve, mert a méteres hóátfúvások miatt addig nem indultak, amíg meg nem tisztítottuk előttük az utat, így hát a határállomáson rekedt kollégáik sem tehettek mást, mint hogy egész éjjel lövöldözték a rókákat, infratávcsöves puskáikkal.

Elég volt, igen, szükségem volt a friss levegőre, a lábaim is remegtek, utánam Grb következett, nem voltam kíváncsi rá, mindig hosszan dolgozott a nőknél, mesélték, ahogy dugdossa pisztolyát a nő szájába meg a mellei közé, nem nagyon érdekelt, szívtam kint a friss levegőt, és Grb tényleg sokáig csinálta, mintha az utolsó cseppig ki akarta volna élvezni, de valamiért elveszítette aztán a fejét, kikapcsolt egy percre a nyomorult agya, és többször meghúzta a ravaszt, pedig ketten vártak mögötte a sorukra, a pisztoly meg benne volt a nőben.

Kiszálltam a fakókék furgonból, és megsimogattam a német juhászt, volt néhány percünk, amíg a leváltott határvadászok elindulnak, előre kellett engednünk őket, sietős volt már nekik, káromkodások és köpködések mellett játszódott le az őrségváltás, közben végig a kutya hátát simogattam, aztán beültek a fehér Toyotába, és nagy gázzal elhúztak a hótól megtisztított, keskeny sávon.

A pizsamacsempész

Walóságshow

Végel Lászlónak

Virág Gábornak hívnak, a kishegyesi Helyi Közösség titkára vagyok. Hogy mit jelent pontosan a munkahelyem, azt nehezen tudom elmagyarázni, főleg a magyarországi barátaimnak nem, mert ugye, a helyi közösség mást (is) jelent magyarul, mint szerbül a *mesna zajednica*, miközben ugyanazt is (húsközösség, így szoktak bennünket csúfolni), maga az intézmény fogalma mást fed, mint a magyarországi helyi önkormányzat, a titkár szót meg aztán senki nem érti, itt felejtődött nekünk az önigazgatásból, miközben a (fő)titkárok ideje lejárt, az elnevezés megmaradt, de a mi országunkban ez senkit nem zavar, kisebb bajunk nagyobb ennél, mondhatná(n)k. Pedig talán nem ártana először letisztáznunk a fogalmakat, hogy eldönthessük, mit akarunk.

A magyarországi barátaim, ha viccesek akarnak velem lenni, vagy faluelnöknek, vagy polgármesternek szólítanak, és jót nevetnek közben. De mellettem még ott van a Robi, aki valójában a polgármester, miközben községi elnök a tényleges tisztsége. Ő szintén kishegyesi, viszont nem csupán Kishegyes, hanem még két település polgármestere, és akkor a tanácselnökről, aki meg félig kishegyesi, félig bácsfeketemeggyesi, még nem beszéltem, pedig a protokoll szerint ő a főnök. Egyesek szerint a munkaköröm megfelel a falu jegyzőjével, ezt a megszólítást eleinte nem szerettem, de később megtetszett, végül is íróként valahol az a dolgom, hogy lejegyezzem, ami a faluban történik.

Lényegében Kishegyes település ügyeinek intézésével foglalkozom, ez nagyjából adminisztratív, infrastrukturális, kommunális és kulturális feladatok lebonyolítását, szervezését jelenti, de sokszor megállítanak az utcán a legapróbb hülyeség miatt, mert azt hiszik, az is az én dolgom. Ha anyám logikájával gondolkodnék, az lenne, ő rendszeresen szokott

nekem ügyfélfogadásokat szervezni a vasárnapi ebéd idejére, hiába lázadok ellene.

A munkám mellett még sok mindennel foglalkozom, írok, szerkesztek, fesztivált szervezek, afféle független értelmiséginek tartom magam, igaz, nem igazán veszek részt az értelmiségi közéletben, szégyenemre színházba csak évente egyszer jutok el, de moziba sem megyek, és tévét sem nézek. Újabban újságokat is alig olvasok, inkább az internetről tájékozódok. Nem vagyok párttag, igaz, közvetlenül a Đinđić-merénylet után beléptem a Demokrata Pártba, de két hónap után gyorsan kitántorogtam belőle. A politikánál azonban mára már jobban érdekel a bélyeggyűjtés, a csillagászat és a madarászat, habár egyikkel sem foglalkozom komolyabban.

Kishegyes többségében magyarlakta település félúton Szabadka és Újvidék között, ez nemcsak a földrajzi helyzet miatt fontos, hanem valamilyen képpen kulturális tájékozódási pont is, mert egyben se nem Újvidék, se nem Szabadka, de voltaképpen mindkettő. A falu többsége megítélésem szerint nemzeti konzervatív, én az anarcholiborális nézeteimmel igencsak kilógok a sorból, de szerencsére még van annyi tolerancia a közösségben, hogy engem is megtűrnek, s valahol én is úgy éreztem, pillanatnyilag itt kell a legkevesebb kompromisszumot kötnöm ahhoz, hogy közben jól érezzem magam. Azok a dolgok miatt, melyekkel foglalkozom, gondolok itt a faluvezetésre és a kulturális megmozdulásokra, néha törvénybe ütköző dolgokat is át kellett élnem, törvény- és határsértéseket, de ez eddig még nem okozott különösebb lelkiismeret-furdalást.

A titói Jugoszlávia aranykorában szocializálódtam, szüleim értelmiségi-köztisztviselői munkájukkal szépen kerestek ahhoz, hogy minden évben elmenjünk a tengerre, emlékszem, Orebićen találkoztam először Németh Istvánnal, falunk írójával, és nem tudom, miért, akkoriban minden szakállas emberről azt hittem, hogy festő. Titót vigyázzállásban gyászoltam a kapunk előtt, hétéves voltam, amikor meghalt, fejemre tettem a matrósapkám, álltam vigyázzban az utcán, és sírtam. Voltam pionír és pionírvezető, osztályelnök hét éven át, szerettem az iskolám, igaz, a végén már minden hülyeségben benne voltam. Aztán rövid időre Szabadkára, majd Topolyára kerültem, ott fejeztem be a középiskolát, zajlott az ifjúságom, miközben fokozatosan ébredtem bele a miloševići rémálomba.

Emlékszem a joghurtforradalomra, nem tudom, miért, de élőben néztem a tévében, értetlenkedő barátomnak sopánkodva próbáltam elmondani, mekkora baj van, valójában magam sem értettem semmit az egészből. De aztán elég gyorsan megértettünk mindent. 1991 szeptemberében generációm több tagjával együtt bevonultam a Jugoszláv Néphadseregbe, amely

már sem jugoszláv, sem nép nem volt. Még többen voltak a generációból azok, akik nem jöttek velünk, inkább Magyarországra, a szerencsésebbek Európába, a legszerencsésebbek pedig a világ másik végére menekültek a közelgő vérontások elől. Nekem is szerencsém volt, nem vettem részt harcokban, a hátországbán voltam teherautó-sofőr, általában mestereket szállítottam, de Kosovón is voltam, lőszert és fegyvert szállító konvojoknak biztosítottuk a logisztikai hátteret, az albánok csúnyán néztek ránk, de itt sem kerültem különösebb incidensbe. Ha leszámítom az állandó rettegést, hogy bármikor vihetnek bennünket a frontra, aránylag jól éreztem magam a seregben, a sofőrködésnek köszönhetően bejártam egész Macedóniát és Dél-Szerbiát, olyan vidékét ismertem meg a (volt) országnak, melyeken azelőtt soha nem jártam. Szlovéniába, Horvátországba, Montenegróba és Boszniába még általános iskolában elvittek bennünket, de az igazi Balkánra valamiért nem szerveztek kirándulást. Sok ismerősre tettem szert, Jovica az egyik legmegbízhatóbb barátom azóta is, nem volt még év, hogy ne hívott volna fel a születésnapomon, most írtam neki épp skype-on, válaszolt is rögtön.

Mi is választhattuk volna a menekülést, biztos könnyebb és biztos nehezebb is lett volna egyszerre, ki tudja ezt ma már. Én konkrétan nagy Ottlik- és Musil-rajongó voltam, azért döntöttem úgy, elmegyek, voltak is ottlikos élményeim, bár szerencsére a hadsereg addigra már annyira lezüllött, hogy a megaláztatást sem vették annyira komolyan. Először Kicsevóra kerültem kiképzésre, majd Szkopje és Niš következett, a hosszú, számunkra unalmas nyár után (92 nyara volt), nagy tervekkel érkeztem haza. Jött az egyetem, folyóirat-szerkesztés Újvidéken, boldog háborús évek, majd a NATO jött, bombázások, Kishegyes, Budapest, aztán valahogy ismét Kishegyesen találtam magam. Szerb gyerekeknek kezdtem el magyart tanítani Nagyfényen és Újzsedniken, Kishegyesen közben helyi lapot szerkesztettünk, több civil szervezet körül megfordultam, majd rám kérdeztek, vállalnám-e a mostani munkát, és mivel jobb nem adódott éppen, vállaltam. Szeretem a helyet, ahol élek, gondoltam, teszek érte valamit, hátha tudok. Közben megnősültem, született két gyermekem, aránylag jó helyen élünk, aránylag jó körülmények között, óvoda, iskola közel, park, játszótér van, lehetne rosszabb is. Gondoltam, behúzóok. Dolgoztam hát keményen.

Egy darabig legalábbis. A munkámmal jár, hogy magyarországi önkormányzatokkal tartom a kapcsolatot, öt testvértelepülésünk van, jártam már mindegyiken, havonta van valamilyen rendezvény, amire elmegyünk,

van köztük fideszes, jobbikos, MSZP-s, független, nagyjából mindenkivel elvagyunk valahogy, sokszor szoktak adományokat felajánlani, kisebb-nagyobb csomagokat, több mindent kellett már áthoznunk a határon. Az egyik legkomplikáltabb esetünk eddig egy zongora volt, egy valódi versenyzongora, amit az egyik önkormányzat zeneiskolájában leszállékoltak, azt kellett áthozni, vám, határőrség, konzulátus, nagykövetség, mindenhol találtunk kapcsolatokat, ezer papírt intéztünk, kalandos úton hoztuk a zongorát, mire a helyére került, az egyik lába ki is tört.

Már nem emlékszem, honnan jött az ötlet, de emlékcsatát is szerveztünk, Kishegyes határában zajlott 1849-ben a magyar szabadságharc (szerintünk) utolsó győztes csatája, gondoltuk, a 160. évfordulóról ilyen formában is megemlékezünk, volt egy-két ismerősünk hagyományápoló egyesületeknél, jelentkeztek többen, hogy persze, hogyne jönnének. A problémák ott kezdődtek, amikor kiderült, Szerbiában nem találunk korhű egyenruhát, puskát és ágyút, a fegyvert a magyar oldalról kell áthozni, erre már a titkosszolgálat is beszólt, hogy fiúk, álljunk csak meg, mi van itt?

Régebb óta gondoltam, hogy figyelnek, voltak erre utaló jelek, de inkább elhessegettem magamtól a gondolatot, mégsem vagyok annyira fontos, gondoltam. De amikor egy szombaton felhívott a rendőrfőnök, hogy szeretne velem meginni egy kávét valakinek a társaságában, sejtettem, kivel fogok találkozni. Egy meglepően intelligens férfi ült velem szemben, jól elbeszélgettünk, kiderült, még a sympós múltamat is ismeri, szövegeket idézett, amik a lapban jelentek meg, s látszólag megértette, miért is kellenek nekünk azok a fegyverek. A puskák és ágyúk szerencsésen át- és vissza is értek, az emlékcсата gond nélkül lezajlott. Később is szóltak, hogy vigyázzak, lehallgatják a telefonom, de félelem helyett inkább büszkeséget éreztem. Figyelnek, lettem valaki, gondoltam.

Aztán pár héttel ezelőtt csörgött a mobilom, a budapesti testvérkerületünktől telefonált Enikő, a polgármester titkárnője, elmesélte, kitalálták, karácsonyi ajándékként százötven pizsamát ajándékoznának a település szegény sorsú gyerekeinek. Kíváncsi a véleményemre, elfogadnánk-e? Kicsit haboztam, mondtam, kérek egy kis gondolkodási időt, és pár nap múlva visszahívom. Nem volt semmi kifogásom a pizsamák ellen, csak tudtam, a határon áthozni bármit csomó komplikációval jár, papírok, telefonok, sok macera, nem biztos, hogy az ünnepek előtt megéri belevágnom. Aztán mégis úgy alakult, más ügyben is kell mennem Pestre, kiderült, nagybátyám felesége, Erzsi néni is jönne, megbeszéltem pár találkát, összeállt az út, visszahívtam Enikőt, jövök a pizsamákért, mondtam, három dobozban vannak, mondta, be kell, hogy férjen a kocsiba.

Egy ideje inkább istenben és az összeesküvés-elméletekben hiszek, mint a demokráciában és az emberi bölcsességben, valamiért ez futott át az agyamon, amikor Budapestre értünk, az úton iszonyatos köd volt, de egyből odataláltunk a címre, ahova Erzsébet néni szállítottam, megnéztem az újdonsült unokaöcsémét, majd elrohantam a városba, könyveket és ajándékokat venni. Este indultunk vissza, útba ejtve a kerületi önkormányzatot. A megbeszéltek szerint a portás várt rám, hamar kijött a csöngetésemre, megmutatta a pizsamákat, három hatalmas dobozban voltak becsomagolva.

2003 óta egy Opel Corsát vezetek, 1996-os gyártmány, de az útra elkeríttem apám kocsiját, az is Corsa, valamennyivel nagyobb, mint az enyém, szeretem mindkettőt, kicsik, gyorsak, apámé főleg tud menni, ha rálépek a gázra. Azonban most gondban voltam, mert a csomagtartó elég kicsi, az meg már nagyjából tele volt az ajándékokkal, amit a városban vettem. De egy másodpercre sem estem kétségbe, kivittem a dobozokat, és javasoltam Erzsébet néninek, pakoljuk szét valahogy a pizsamákat a kocsiban. Jutott belőle mindenhova, az ülések alá, a csomagtartóba, Erzsébet néni lába közé, az összes táskába és zacskóba, amit a kocsiban találtunk, még a kesztyűtartót is teleraktuk.

Hazafelé talán még nagyobb ködben jöttünk, közben Enikő is telefonált, elindultam-e, begyűjtöttem-e a pizsamákat, ők már ünnepelnek, ha van kedvünk, menjünk vissza a buliba. Megköszöntem mindent, mondtam, már úton vagyunk, nem megyünk vissza, de mindenféleképpen jelentkezem, ha átértem a határon. Az autóúton a köd ellenére is gyorsan haladtunk, éjfél előtt már a sorban álltunk, számolgattam, jó esetben kétfőre talán már ágyba is jutok. A magyar oldalon nem szoktak megnézni, a szerb oldalon is elég laza az ellenőrzés, gondoltam, semmi baj nem lehet, csempésztünk már át a határon sok mindent, Guyon Richárd-mellszobortól kezdve több ezer könyvön keresztül a festményeken át mozsárágyúig ki tudja, mit nem, néhány pizsama nem okozhat gondot. Amikor a szerb vámos megkérdezte, van-e bejelentenivalóm, laza hidegvérrel válaszoltam, ugyan már, semmi, egy-két apró ajándék.

Sokszor volt már dolgom rendőrökkel, határőrökkel, vámosokkal, sokszor kellett már hosszasan magyarázkodnom, az egyik legemlékezetesebb esetem épp Szenttamáson történt, a NATO-bombázás után közvetlenül, a Hevér-tanyáról tartottunk haza egy éjszaka, valami irodalmi esten lehetünk, ittunk is, mulattunk is, jókedvünk volt. A városka központjában állítottak meg, a rendőrnek rögtön feltűntek a hátsó ülésen szétszórt folyóiratok, a csomagtartót is felnyitatta, ott is Symposiumok voltak dögvével, lapozgatni kezdte a példányokat, balszerencsénkre épp Slobodan Antonic

Slobodan Milošević 1987–1997 közötti uralkodása című tanulmányára futott rá. Ez meg mi? – kérdezte. A szöveg magyarul volt, így persze nem értette, mi van benne, mondogattuk, hogy társadalomtudományi folyóirat vagyunk, a szöveg Milošević uralkodását elemzi, a barátom, aki nem igazán tudott szerbül, azt magyarázgatta hosszasan, hogy a szerző Napóleonhoz hasonlítja Miloševićet, az erős államról szónokolt, igazi társadalomfilozófiai előadásba kezdett a jogról és az igazságosságról, a rendőr nem értett semmit, nem is hitt nekünk, ezért a mellettünk elhaladó utcasöprőt kérte meg, fordítson neki. *Dođi Pišta, prevedi mi nešto*. A vámos ugyanazzal a hangsúllyal kérdezett rá a pizsamákra: – Ez meg mi? – kérdezte, és azonnal félre is állította az autót. Magyarázkodni kezdtem, próbáltam megértetni vele, a pizsamákat ajándékba kaptuk, a kishegyesi önkormányzattól vagyok, a helyi közösség titkára, de mivel semmilyen papírom nem volt, nem hitt nekem, a főnökasszonyát hívta, aki még tőle is szigorúbban utasított rendre, bírósági eljárásról, a csomag elkobzásáról beszélt, miért rejtettem el a pizsamákat, ha ajándékba kaptuk, ezt kérdezgette. Próbáltam érvelni, a vámolási procedura bonyolultságát felsorolni, a főnököt azonban semmi nem érdekelt, begyűjtötte az útleveleinket, majd magunkra hagyott bennünket.

Hideg volt, az egyik legködösebb éjszaka életemben, Erzsi néni kétségbeesve cigarettázott, én pedig próbáltam Enikőt, a titkárnőt utolérni, hátha tudna faxolni nekünk valami papírt. Ahogy álltunk ott az éjszakában, egymás után húztak el mellettünk a karácsonyra Nyugat-Európából hazaérkező vendégmunkások, és megvető pillantásokat vetettek felénk. Ezerszer mentem már át én is azon a határon, én is hasonlóan megvető pillantásokat vettem a félreállított autósokra, nekem is megvolt a véleményem, miközben valamiféle titkos felsőbbrendűség-érzettel becsületes európai polgárnak éreztem magam. De ahogy ott álltunk kabát és útlevél nélkül a hideg ködben, egy másodperc alatt rádöbbenem, lófaszt vagyok én tisztességes európai polgár, lófaszt vagyok független, értelmiségi, magyar, anarcholiberalis, istenhívő, író, lófaszt vagyok én fontos valaki, nem vagyok más, csak egy közönséges balkáni csempész, aki annyira ügyetlen volt, hogy még néhány pizsamát sem tudott áthozni a határon.

Erika

„Késő másikba bekönyörögnöd magad.”
(Végel: Egy makró...)

Már rég nem éreztem a testi vágyon kívül semmi mást Erika iránt, sokáig mégsem tudtam elhagyni, minden szálát elvarrni közöttünk. Talán ez volt az oka annak, hogy miután már ezeket az esti órákban való együttléteket is megelégettem, meg új barátnóm is volt, Erika nem akarta megérteni, hogy vége. És egyszer csak arra lettem figyelmes, hogy itt-ott váratlanul felbukkan, olyan érzésem támadt, hogy követ. És a megérzésem beigazolódott, egy idő után odáig fajult a dolog, hogy mikor elindultam otthonról, ott állt a kapunk előtt, homlokát a kapu betonoszlopának támasztva, vagy éjszaka a nevemet kiabálta, és döngetett a szobám falán. Alig sikerült leráznom, hazaküldenem, elszöknöm előle. Egy alkalommal, mikor késő éjszakába nyúlóan olvastam az ágyamban, és miután letettem a könyvet, eloltottam a kis olvasólámpát, őrült neszezés ütötte meg a fületem, ami az udvarra néző ablakom elől jött, majd egy döngő hangot hallottam, amint valakinek a lábai a téglakerítéshez verődnek, majd egy halk puffanás a kerítés túloldalán. Elszörnyedtem, vagy fél perc kellett, mire ráéreztem, hogy ez Erika lehetett, de a mai napig sem vagyok ebben biztos. Később még néhányszor előfordult, hogy idegen lábnyomokat találunk, én vagy a szüleim a kertben. Egy alkalommal a haverokkal kezdtünk délután kocsmázni, nem tudtam lerázni Erikát, mindenhová szorgalmasan követett minket. Néhány sör után hirtelen elhatározással megfordultam, és odaléptem hozzá. Nem tudtam, mit mondjak, csak kérdően néztem rá, mire megkérdezte ő, hogy vele aludnék-e aznap este. A válaszom egy határozott nem volt, mert akkor már nemcsak idegesített, hanem undorodtam is tőle, ettől az értelmetlen makacsságtól. De azt mondta, ha nem várhat meg a szobámban, akkor nem hagyja abba a követést. Így nagy nehezen, de mégis ráálltam, odaadtam neki a kulcsokat, és visszatértem a haverokhoz, aztán egy idő után, belemelegedve a kora esti italozásba, ki is ment a

fejből az egész Erika-dolog. Csak akkor jutott újra eszembe, amikor a kiserdőben elszívtunk egy dzsointot, és a nőkről kezdtünk valami nagyon komoly beszélgetésbe. Akkor én felajánlottam, hogy menjünk hozzám, folytassuk ott az estét, ott van Erika is, és megdughatnánk hárman, úgyis megtenne bármit, amire kérem. Úgy tűnt, nem rossz ötlet, de azután, mikor tompulni kezdett a fű hatása, és lassan elindultunk, csak szótlanul battyogtunk egymás mellett a Csontos büfé utáni utcasarokig. Akkor Gábor meglökte Géza könyökét, és annyit mondott neki, hogy gyereink, ugye nem gondoltátok komolyan? Nem, mondtam határozottan, és elköszöntünk egymástól. Alig vártam, hogy reggel legyen, és Erika lelépjen végre. A következő hétvégén bukkant fel újra, a szobám ablakából láttam, hogy benyt a kapun, bejön az udvarba. Apámat küldtem ki, hogy mondja azt, még nem jöttem vissza Pécsről, mire ő azt mondta, hogy tudja, meg hogy én felhívtam, és kértem, várjon meg a szobámban. Apám erre, furcsa módon, beengedte. Nem tudom, Erikát vagy engem akart-e sokkolni, vagy egyszerűen csak nem tudott mit tenni ebben a helyzetben, mindenesetre egészen a szobám ajtajáig kísért, és ki is nyitotta előtte az ajtót, és bárgyú mosollyal az arcán megkérdezte tőle, hogy tényleg meg szeretne-e várni, hogy hazaérkezzem Pécsről.

Végel László a Kilátó helyzetét és terveit ismerteti Szivácon, 1976-ban

Tegnap rendesen levetkőztem

Végel Lászlónak

[pontosítás]

Ébredsz. Nehezedre esik minden mozdulat, minden gondolat, minden sejtmoccanat. Álomvilág és valóság küszöbén álldogálva, bizonytalanul tekingetsz jobbra-balra, bármiféle támpont után kutatva. Érzékszerveidet képtelen vagy összhangban tartani. Mivel egyszerre csak egyre tudsz koncentrálni, egyenként használod őket. Haladjunk sorjában: takaróra emlékeztető izé súlya a bőrön, enyhe savanykás íz a szápadláson, ismerős, ám egyelőre azonosítatlan fura szag az orr alatt, hallhatatlan hangok tompa csengése a fülben, pengeéles fénycsikok, amelyek épp a szempilláidat szabdalják szanaszét. Tehát vagy. Sőt, fekszel. Még hozzá egy ágyban. Reggel lehet. Tágabbra nyitod a szemed. Szempilláid tépőzárként szakadnak fel az odaszáradt csipától. Fehér párna, rajta felhőre emlékeztető nyálfolt. Szóval az ismerős, ám egyelőre azonosítatlan fura szag beazonosítva. Próbálsz rájönni, mi volt az utolsó elmentett dolog, mielőtt elaludtál, hol voltál, mit csináltál, mit ittál s a többi s a többi. Felsejlik egy száj, egy kéz, lihegés, nevetés meg egy falánk félgömb az égen. Még előrébb tekerni a szalagot. Villódzó fények, hangos zene meg miegymás, közben hasonló – de azért mégsem annyira durva – dolgok sorozata, mint mondjuk a Smack my bitch up¹-ban, vagy abban a filmben, amelyiknek most nem jut eszedbe a címe², csak azt tudod, hogy a főszereplőnő³ benne volt még a Lovagregényben is, és zölt ruhája volt meg szép frizurája. A következő dolgok már pokróc, nyálzag s a többi.

A folt után az első dolog, amit meglátsz, egy fénykép egy ismerős fiúról és egy lányról. Őt és magadat ismered fel bennük. Ő⁴ az ismerősebb, és te vagy az, akit kevésbé vagy képes a valóságban elhelyezni. Próbálsz ezekre

¹ http://www.youtube.com/watch?v=xly3L_ORVmM&feature=related

² maradjon rejtély

³ Shannyn Sossamon

⁴ A személyes névmás kétszer is nagybetűvel történő írása csupán a véletlen születménye.

a dolgokra nem gondolni, de épp azért se megy. Rájössz, hogy szomjas is vagy, meg vécézned is kell. Felkelni még mindig képtelen vagy. Behunyod a szemed, és visszaalszol. Elalvás előtt (talán akaratlanul, talán nem) még egyszer rápillantasz a képre.

„*ki is az a lány a képen?*”

Álmodsz.

Egy idegen, akit beengedtél magad elé a sorba, aki ismerte a csattanót a film végén, de kibírta, hogy ne mondja el, egy karmolás a hátadon, egy kiszáradt teásfilter, egy radiátor mögé hullott képeslap, egy véletlen kitörölt SMS, a munchmallow habos fele, akivel hatig fent voltál, egy tükörkép egy macskás bögre domború, fényesen csillogó oldalán, az emlékeid közt a jelentéktelen most, aki túlsózta az életet, akarom mondani ételed, aki emlékeztetett arra a régi viccre a fiúról és a lányról, aki égve hagyta a villanyt, egy torzonborz fogkefe vendégként egy pohárban, a főzőmúsor a tévében, egy újramelegített paradicsomleves, pár szobapapucs-csusszanás, egy mondat a boldogságról, egy lecsókolt könnycsepp, egy lábnyom meg egy másik előtte, 125 megabyte egy memóriakártyán, egy felhasználó név és egy jelszó, a mikulás és a nyuszi is, a lelkiismereted olykor, aki mindig szundira nyomta az órát, aki leszaladt a földszintre a számlákért, akit magaddal rántottál a jégen, aki titokban mindig ledobta az asztal alá a csirkeszárnyat a kutyának, aki pipiskedve ment ki a szobából minden reggel, akinek megetted a rakott padlizsánját, gondolataid visszhangja, tekinteted tükre, két tucát borsó meghagyva egy tányérban, egy ciróka, aki elfelejtette a születésnapod, akinek megmutattad, hogy az életben minden pillanat egyedi és egyszeri, és aki megvette neked azt a bizonyos könyvet, de ezt még akkor sem árulta el, mikor rákérdeztél, és a szemére hánytad... csak mert ajándéknak szánta, és inkább csendben sírt, mikor elmentél.

[ébredés (öntudatra)]

Nem tudom, mennyi idő telt el az előbbi „ébredésem” óta, mivel a helyzet változatlan. Csak egy kicsivel kell jobban vécéznem, mint az előbb, ezért úgy gondolom, hogy nem telhetett el több negyed óránál. Bemelegítés: agysejtfitness, majd lábujgyakorlatok. Megdörgölöm a szemem, és próbálok bekapcsolódni a nagy körforgásba. Erőt veszek magamon, és jobb lábamat lendítve felülök az ágy szélére. Mozdulatlan szoba tele trehányssággal. Egy szál ruha sincs rajtam. Visszanézek az ágyra. Fekete haja eltakarja az arcát. Felesleges magyarázkodni magamnak. Felállok, és a fürdőszoba felé veszem az irányt. Egyensúlyt és ruhát keresgélve botladozok át a zoknik, alsóneműk és egyéb ruhadarabok útvesztőjén. Találomra felkapok valamit, belebújok, és rendíthetetlenül kacsázok tovább. Rálépek egy távirányítóra, a tévé pedig felpattan. Épp a Smack my bitch up végét

kapom el a tükrös jelenettel. Nahát. Ha egy kis szerencsém van, erre még nem ébred fel, esetleg csak arra, ahogy sziszegve-káromkodva hadonászok előtte a távirányítóval. Mielőtt belépnék a fürdőszobába, valami hideghez ér a talpam. A szőnyegen női csizmára emlékeztető folt. Lassú, garfieldos⁵ pislantással nyugtázom, hogy nem érdemes a keletkezéstörténetén gondolkodni. Leülök a vécére, de abban a pillanatban fel is pattanok, mert a hideg vécészsze libabőrösre pöttyözi a combomat. Lehajtom az ülökét. Istenre gondolok, miközben csobogás zajával töltöm meg a fürdőszobát. Mennyei csobogás. Motoszkálás hangja üti meg a fülem. Nagy zavaromban próbálok úgy fészkelődni, hogy a sugár hangtalanul folyjon tovább a fehér peremen. A lábujjaim arányosságát vizsgálgom. Kezet mosok, és iszom a csapból. A tükörképem láthatóan még nem ébredt fel. Megint csak a Smack my bitch up ugrik be valamiért. A szám elé teszem a kezem, és megnézem, mennyire van szájszagom. Annyira van, hogy egy kis fogkrémet tegyek a számba, de annyira nem érdekel, hogy fogkefét is használjak. Próbálok magamban tudatosítani, hogy amikor innen kimegyek, ő valószínűleg ott fog várni kérdéseivel: „Hogy aludtál?”, „Hol találok a ruháim?”, vagy „Kinek a kutyája van a képeken?”, és ezekre igyekeznem kell olyan ábrázattal válaszolni, mint aki legalább egy dologgal többet tud róla, mint hogy fekete haja van. Erre úgysem lehet felkészülni, ezért inkább felborzolom kicsit a hajam, és kilépek. Ő már a konyhában szöszmötöl. A forralóban sístereg a víz. Gondolom, a kávét keresi. Szótlanul állok, és figyelem a kutatását. Sorra nyitogatja a szekrényeket, de egyikben sem találja, amit keres. Még mindig csak állok és figyelem, próbálok minél többet megtudni róla. Hogy mást ne mondjak: megismerni. Csak a fejmagasságban levőkbe kukkant bele, az alsókat kihagyja. Nem csoda, hogy így nem talál semmit. Kinyit egy szekrényt, amelyikben kávéscsészék és pisai bögrétornyok állnak. Na lássuk, melyiket választod. Kis gondolkodás után egy cicás és egy kiskutyás bögrét tesz a pultra. Érzem, ahogy a szembogaram tágulni kezd, az ereimben pedig meglódul a vér. Tovább figyelek. Most már minden fiókba belenéz, minden kis tégelybe, az összes dobozba. Úgy látom, már teljesen mindegy neki, hogy a kávét találja-e meg, vagy a kiskanalat, a tejszínt vagy bármit. Miközben lassan megkerül mindent, legalább háromszor dúdolja el a pink panthert. „A kávé a szatyorban van, még nem jutottam oda, hogy kipakoljam.” Most döbbenek csak rá, hogy már egy hete elfogyott a kávé, és azóta még csak eszembe se jutott inni. „Szóval ezért nem találtam.” Olyan hangon beszélünk, mintha már legalább egy napja ismernénk egymást. Ami végső soron igaz is, de inkább csak az ő

⁵ Nincs idő megmagyarázni, egyre jobban kell pisálnom, remélem, mindenki tudja, mire gondolok.

részéről. Már-már úgy sűrög-forog körülöttem, mintha a saját konyhájában lenne. Helyet foglalok, és játszom a vendég szerepét. „Mennyi cukorral iszod?” „Kettővel.” Elébem teszi a cicás bögrét, de ahogy megfigyelem a mozdulatait, semmilyen tudatosságot nem vélek felfedezni bennük. Korán van még, hogy erőltetett beszélgetésbe bonyolódjak, ezért inkább csak a felszálló gőzt bámulom. Megpróbálok belekortyolni a kávéba, hogy ezzel is magyarázatot adjak a végtelenbe nyúló szótlán másodperceknek, azonban megégetem a nyelvem, és elkerülhetetlennek érzem ezt egy kurta „baszki”-val kifejezésre juttatni. Nevet, majd megszólal: „Nem vagy másnapos?” Dehogynem, azt érzem, hogy egy akvárium van a gyomrom helyén, a benne levő halak pedig úgy ugrálnak fel a torkomba és csúsznak vissza a nyelőcsövemen, mintha az valami torz, Tim Burton-féle élményfürdő lenne. A fejemben meg mintha egy szimfonikus zenekar verekedett volna össze egy másikkal, és most épp a hangszerekkel ütik-verik egymást. „Nem, nem vagyok.” Nincs kedvem magyarázkodni. A relativitás csodás időszemelvényei ereszkednek a konyhára. Talán most nekem is illene valamit mondanom. Déjà vum van. Ahogy nézem a bögrén levő képet, kedvet kapok, hogy személyes dolgokat osszak meg vele, de a csend szégyenlőssé tesz. Most jövök rá, hogy még visszakérdezni is elfelejtettem, az ő másnapossága után érdeklőve. Arra már úgyis késő. „Te vetted elő az ágyneműt?” Kezdetnek megteszi. „Igen, gondoltam, kényelmesebb így.” A számat összeszorítva bólogatok, és a bögrét forgatom. „Tegnap rendesen levetkőztem... akarom mondani kivetkőztem magamból.” Na ezt jól megmondtam. „Ez egy ilyen este volt.” „Szükségem volt már egy olyan valakire, mint te.” Egy pillanatig nem tudok rájönni, hogy ez a mondat az ő szájából hangzott-e, vagy az enyéméből. Az arckifejezését elnézve csakis én lehettem. „Ó... hát tök jó... örülök... vagyis... jólesik ezt hallani.” „Legalább az elmém most olyan, mint egy tabula rasa.” Mint valami mosógépből kivett tabula rasa, amit túl sokáig hagytak a centrifugában. „Az meg mi?” „Mindegy.” Újabb kimondatlan gondolatokban sercegő percek, amelyeket további kávészürcsöléssel és a semmibe bámulással próbálunk szőnyeg alá söpörni. Elvégre én vagyok a házigazda, nekem kellene kérdezni: „Próbáltad már elképzelni magad valaki másnak a szemszögéből? Tudod, ahogy mások láthatnak téged.” Szájához emeli a kutyás bögrét. Ismerős mozdulatok. Közben felfelé néz, látszik, hogy keresgél az emlékek között. „Azt hiszem, igen. Utoljára mikor elfoglaltam egy helyet a városi buszon. Az egy másodperccel később odaérő néninek biztos megvolt a véleménye, de valójában úgy fáj a térdem, hogy képtelen lettem volna talpon maradni. Miért?” „Volt egy fura álmom, de már alig emlékszem rá.” „És valaki más szemszögéből láttad magad?” „Mondhatni. Elég zavaros volt.” Hogy adhatna ma-

gyarázatok azokra a dolgokra, amelyeket szavakba se tudok önteni. De talán lehetne ő, aki szavakba önti helyettem. Sőt, erre a kávéra lehetne a lelki szemetesem: „Voltál már úgy szerelmes, hogy ha nem volt veled, megőrültél, de ha veled volt, akkor még jobban?” „Ezt hogy érted?” „Nem értem. Ezért használtam a *szerelmes* szót.” „Ja... nem, ez nekem túl bonyolultnak tűnik.” „Az is.” „Ő van a képeken?” „Igen.” „És mikor lett vége?” Már több mint két és fél hónapja. „Úgy egy hete.” A kiskanalat babrálja. „Ömm, miközben a nadrágomat kerestem, találtam egy könyvet a földön. Az is tőle van?” „Melyik volt az?” „Azt hiszem, holdfény parkot írt rajta.”⁶ „Nem, azt én akartam neki adni, de... de gondolom sejtéd, mért nem tettem.” „Pedig jó kis idézetet írtál bele.” „Hát igen, ha elolvasta volna, talán most nem ülnék itt.” „Vissza akarod kapni?” „Még nem tudom.” „Dehogynem tudod.” „Azt mondd?” „Az egész lakásban érezni a jelenlétét. Látszik, hogy visszavárod.” „Még ha ez így is van, félek, hogy csak az emlékeim kötnek hozzá, és nem a terveim. Előbb meg kell tudnom, hogy a múltunk, vagy a jövőnk miatt akarom visszakapni.” „Próbáld meg inkább a jelenetek miatt.” „Hallod, egész bölcs vagy te egy egyéjszakai kalandhoz képest.” Nevetünk. „Adj egy kis időt magatoknak, és meg fogod kapni a válaszokat.” „Azt fogom tenni.” Halk koppanással leteszi a bögrét az asztalra. Úgy látszik, ezt végszónak szánta. Elindul az előszoba felé. Útközben összeszedi a cipőit. Vállal a falnak dőlve figyelem, ahogy felhúzza, és az ajtóhoz lép. „Kösz, hogy leviszed a szemetem.” „De hát én nem is...” „A lelkit.” „Jaa.” Mosolyog. Igazából egész jóképű. Valahogy mégsem tudom elképzelni, hogy tegnap áthemperegtük volna az éjszakát. „Ha úgy gondolod, hogy valamikor még egyszer eljőnnél egy Artic Monkeys-ra, akkor az első sorban megtalálász.” Kacsint hozzá egyet. „Oké.”

Kinyitja az ajtót, átlépi a küszöböt, és rám néz: „A nevemre még mindig nem vagy kíváncsi?” „Úgyis elfelejteném.” Látom rajta, hogy elégedetlen a válasszal, ezért hozzáteszem: „Így névtelenül egy maradsz, de ha nevet adnék neked, akkor eltűnne ez az egyetlen ismertetőjegy, amely különlegessé tesz a számomra.” Megint mosolyra húzódik a szája. „Érdekes vagy te.” „Köszönöm.” Visszamosolygok, és talán először nézek bele úgy igazán a szemébe. Pár másodperc múlva megfordul, és elindul a lift felé. Becsukom az ajtót, és kihalászom szegény All Staromat az esernyőtartó mögül.

Vaktérképek

„Minden ember egy vaktérkép.”
(Dragan Velikić)

Imaginárius tereket járok be, ezt írnám neki, vagy azt, hogy a testem imaginárius tér. Nem tud térképet olvasni, figyeltem, húzza ujját a papíron, nem érti, miért nem nedves a kék, miért nem domborodik ki a barna. Fülét hiába helyezi rá, nem hallja a zajokat, a városi nyüzsgést, a tenger moraját. Vaktérkép lettem, ezt írnám neki, vagy azt, hogy nemcsak a testem, a lelkem is azzá vált. Ezt talán könnyebben olvasná. De nincs mit rajta olvasni, mondaná, húzná a fehér ürességen át az ujját, hiába akad bele a fekete jelekbe, nem érzi, és pláne nem színezi ki, jelöli meg. Nem hallok semmit, nem is térkép ez, nem igazi térkép.

A nagyapa halálakor találkoztam vele éppen, ott ült egy unalomig ismerős kocsmá előtti járdakövön, fázott, mesélte is később, hogy felfázott, de fáj a lába, dörgölte a cipő, és már nem volt a városban a biciklijé, amivel előtte közlekedett. Éjjel volt, záróra még éppen nem, már túl voltunk a vénasszonyok nyarán is, én is fázósan húztam össze magamon a kiskabátot. Majdnem elestem benne, mert a térképem nem jelezte, nem vártam itt kiemelkedést, csendesesen ülő halmot. Csak miután hazaértem, vettem elő színes ceruzám, s rajzoltam be folyamatosan gazdagodó térképembe helyét, és írtam fölé szálas betűimmel nevét. Nagypapáról beszéltem, másnap már utaztam is haza, apával hajnalban, hogy érkezésünk után ne feküdhessem az ágyba, hanem rögtön siessek a kápolnába, virasztani, míg nem jön a pap. Amikor újra találkoztunk, akkor beszéltem neki először a térképről, és arról, hogy nagymama talán éppen most (egyedül, fázósan, a konyhában ülve) kezdi majd kiradírozni sajátjáról nagypapát, de a rádiózással mégsem tudja teljesen eltüntetni, ott marad a nyoma, ahogy ceruzájával belekarcolta a nevet. Biztosan vékonyabb lesz a papír is. Már akkor kiderült, hogy nem igazán tud térképet olvasni, pe-

dig szobájának falán ott volt Ausztrália, növény- és állatvilága is. Éjjel, amikor mellé bújtam, halk szuszogása mellett hallottam, ahogy zizeg a fű, ahogy a kenguruk tappancsa toppan a földön, és igen nagyon féltém, hogy egy eltévedt óriás pók rám mászik. De hallgattam, nem szóltam, csak egyre mélyebbre ásódott, íródott bennem a halmocska: test- és lélek-térképem homogén részévé kezdett válni.

A temetés után nagymama megváltozott, tudta ezt az egész család, talán csak a rokonok nem vették észre, mert ők ritkán jöttek, akkor is csak néhány órára, legtovább egy napra, sietősen megették a szárját, a túrós rétest, hiányolták nagymama krémesét, majd néhány üveg pálinkával elhagyták Szerbiát. Nagymama mindig hosszan integetett utánuk, gyerekként figyeltem ezt sokat, és azt, hogy később mindig véresre és dagadtra sírta a szemét. A rokonok távoliak voltak, elérhetetlen, csalfa kedvesek. Persze előre tudtuk, hogy nagymama meg fog változni, hiszen térképén, azon a helyen, ahol most már csak a rádiózás utáni nyom, az érzékelhető és számára már betölthetetlen hiány maradt, valójában csak egyetlen halmocskát fogadott be, mely az évtizedek során nagymama tájainak szerves, homogén részévé vált. A konyhában ülve sokat hallgatott történetekből egyre jobban kiderült számomra, hogy a kezdeti göröncsök, kicsi földrakások az évek folyamán hogyan válnak e női térképeken dombokká és legvégső esetben hegyekké, és hogy a fájdalom és az üresség érzete, illetve maga a rádiózás általi semmités annál nehezebb, minél nagyobb, masszívabb a rakás. Amikor én is, akárcsak a rokonok, elhagytam Szerbiát, és újra találkoztam vele, az ágya felett továbbra is ott függött Ausztrália térképe, a kengurukkal, kivi madarakkal, a sivataggal, a fákkal, és talán messzebb, ott mélyen, a festett tájak mögött a maorikkal, akik talán (ezt gondoltam) csak berajzolnak, de soha nem rádióznak, mert számukra minden örök életű. Éjjel nem tudtam aludni, szorosán próbáltam hozzá bújni, szerettem volna felkelteni, és elmondani neki, hogy szeretnék bemászni a térképére, hosszú, cikcakkos folyó lenni, mely egész testét-lelkét átjárja, és mely néhol mély medret ás magának, néhol sekély, de annál sebesebb, néhol csillog a vize a tisztaságtól, és pisztrángok úszkálnak benne, de nem szóltam, nem mertem. Vártam az alkalmas időt, azt, amikor a karjába vesz, és belép az ágya felett levő térkép világába. Oda, ahol a nem látható maorik nem ismerik a véget, ahol a tájak nem mutatnak hiányt, eltűnést.

Ahogy egyre távolabb kerültem nagyapa halálától, és ahogy nagymama egyre nehezebben viselte az üresnek tűnő, ám valójában a ceruza által bevéssett nyomot, egyre jobban megértettem, hogy csak a női térképek a beszédesek. Keveset aludtam, állandóan a kenguruk dobogását és a ma-

orik törzsi énekét hallottam, zavart a mellettem fekvő szuszogása, és az, hogy hiába szeretném tereit bejárni, folyamatosan egy olyan vaktérképbe ütközöm, melyen semmilyen szín, semmilyen jel nem ad értelmezni valót, melyre tehát tulajdonosának a keze soha semmit nem rajzolt be. És ekkor, noha még nem is hajnalodott, felkeltem az ágyból, és mint egy kenguru, erszényében a sok, valójában csak imaginárius élménnyel, elugráltam íróasztalához, hogy kezembe fogjam a radírt, és eltüntessek egy olyan halmot, aminek sohasem szabad hegygé válnia.

Palásti Andrea fotója

A gyilkolás stratégiája

A Népiirtásról

„Felesleges egy természetfeletti gonosz erőben binnünk.
Az ember maga is képes mindenféle gonoszságra.”

(Joseph Conrad)

Copyright 2010 © Csaba

Az Újvidéki Színházban Sorin Militaru román rendező állította színpadra Werner Schwab *Népiirtás* című darabját. Ahogy a mű címe is utal rá, ez a darab kicsit megöli a nézőt is. A színház sem könnyed szórakozást ígér, rendhagyó módon csak nagykorú nézőinek ajánlja ezt a „radikális komédiát”.

Helyet foglalva a színpadon – ott állították ugyanis fel a nézőteret – szembeötlő a jól kivitelezett díszlet, melynek hangulatát a fények játéka csak fokozza, nem üres, nem is túlszűfolt. Három helyszínt foglal magába, Wurmék, Kovacicék és Grollfeuerné hajlékát. Az utóbbi csak később tárul elénk, a díszlettervező kreatív megoldása nyomán. Leereszkedik elénk két tükör, amely eltakarja a két előbbi helyszínt, előkerül egy asztal, és máris egy mérőben más jellegű helyen vagyunk, a darabbeli utolsó vacsora helyén. A harmadik tér sokban különbözik az első kettőtől, látványában minden-

Ferenc Ágota

képpen, de érzékeljük azt is, hogy a tulajdonosnak magasabb az élet-színvonala, mint a darab többi szereplőjének. A két leeresztett tükör lesz az új háttér. Magunkat látjuk bennük, egy csapásra mi is tárgyai-vá válunk a berendezésnek. Mintha utalnának e tükrök arra, hogy amit a színpadon játszanak, az ránk is érvényes, a mi életünket játsszák el, és akármilyen érzés kerít a hatalmába, azt a magunk tettei is kiválthatnák belőlünk, ha kívülről tudnánk magunkat szemlélni.

Nem könnyű végignézni az előadást, csupa megrázó esemény, csupa brutalitás. Ezt tetézi az idiotizmus látványa. A darabban talán senki sem normális. Wurnné (Ferenc Ágota) az imakönyvén kívül máshoz nem is kötődik, fiát Isten átkának nevezi, a sírban szeretné látni, egy orosz atomkatasztrófához hasonlítja. Bár van valami kölcsönös a viszonyukban, Hermann (Sirmer Zoltán) hasonlóképpen érez, de vágyait drámaiabban képes kifejezni. Még mielőtt meggyilkolná édesanyját, megerőszakolná, de nem „közönséges” módon. Lyukat fúrna a koponyájába, és azon keresztül hatolna be. Mindezt érzelmi túlfűtöttséggel, idiotizmusához illően adja elő. Kovačić úr (Balázs Áron) lányaival szeretkezik, már ez is eléggé iszonykeltő, de az már a lányok (Desiree szerepében Elor Emina és Bianca szerepében Crnkovity Gabriella) abnormalitására vall, hogy még versenyeznek is, ki legyen az

első. Kovačićnének (Figura Terézia) jutott talán a legkevesebb elmebetegség. Mint kötelességtudó feleség próbálja útját állni férje indulatainak. Grollfeuerné (Banka Livia) az, akitől mindenki tart. A világtól elzárkózni kívánó idős hölgy, akit felbőszít ez a nagyfokú romlottság, legjobb megoldásnak azt találja, ha Istent játszva megöli az egész családot.

A betegség fázisait látjuk. Itt semmi sem normális, mintha egy másik bolygón lennénk, ahol az imbecillitás a legáltalánosabb jellemvonás. Nem gondolom, hogy a szereplők tetteiben fel kéne ismernünk azokat a tulajdonságokat, amelyek minden emberben ott lappangnak. Ha kevésbé lenne a történet az örülségig elnagyított, absztrakt, akkor talán ez is megtörténhetne, de egy határvonal átlépése után helyenként egyre kevésbé érzem világiaknak ezeket az indulatokat. Azonban a történet tartogat mást is. Egy olyan helyen járunk, ahol különös dolgok történnek a szomszédban, ahol a legvégén minden titok kiderül, és ahol büszkeségünk a legfontosabb.

Két szomszédos lakáson van a hangsúly, a benne lévők életvitele, helyzete első látásra alapján véve különbözik, de hamar rájövünk arra, hogy sok közös tulajdonság van bennük. Egyik család sem elkülönülten hétköznapi, mindkettőben beteges problémák hatják át a mindennapokat, a történet vége felé pedig kiderül, hogy Hermann apja nem más mint Kovačić úr.

A „sajátosság” viszont visszatérő elem. Elszakadni a társadalom támasztotta követelményektől. Egyedinek lenni, olyat tenni, ami által kiszabadulunk a skatulyákból. Gyakran találkozunk ezzel a „kérdéssel”, nem csak színházban. Ennyire elfogadhatatlanok lennének a társadalom követelményei, vagy

csak az embernek veleszületett vágya, hogy folyton-folyvást ellenkezzen valamivel?

„Merész” játékot visznek végbe. Kovačić úr maszturbációja, a fűrógép, ami látszólag majdnem érinti a koponyát, mind-mind valóság-hűen alakítva, már-már a tragikus felé mutat a gondolatainkban. Az elmebeteg fiúnak folyton csorog a nyála, ő az a skizofrén figura, aki egyszerre fél az édesanyjától, és egyszerre száll vele szembe, egy hajszálon múlik, hogy a túlvilágra nem repíti. Nem csak az ő személye kettős. A társasház dívája, akinek a botja koppanására elhallgat mindenki, egy új „egó”-t vált ki a jellemekből. Egy koppanásra a zsvvaj feszült csenddé alakul át. Torzzá, szoborszerűvé fagy minden tekintet, mindenki megdermed. Csak akkor oldódik fel ez a merevség, ha a nagyságos asszony parancsol, és kedvezni kell neki. Ő az az Arc, akitől félünk, aki kedvére perzselheti fel kövületkemény egoizmusunkat is, hű rabszolgái leszünk, vagy maradunk. Más témakörbe tartozó kérdés, hogy mitől lesz valakiből mások felett uralkodó személy. Bizonyos helyzetekben ugyanis nem játszik szerepet – ha már a színháznál tartunk –, vagy legalábbis nem elég a társadalmi ranglétra felsőbb fokának a birtoklása, vagy a jobb anyagi helyzet. Egy „felsőbb” emberben kell hogy legyen valami spiritusz, ami engedelmességet parancsol a gyengébbeknek. Kovačić

szinte már az identitása elvesztését éli meg, amikor Grollfeuerné pusztá hatalomgyakorlásból, gögből nem méltóztatik a nevét helyesen kimondani. Végig azt hangsúlyozza: ő már osztráknak számít, nem holmi bevándorlónak. Egyáltalán nem biztos, hogy bárki egyetértene vele. Lehet, ő is csak magának próbál hazudni.

Csupa superlatívuszokban lehet jellemezni a színészi teljesítményt. Banka Livia pusztán tekintetével át tudja adni Grollfeuerné egész jellemét. Minden megjelenése háborzongató. Sirmer Zoltán játéka nem visszafogott. Erős gesztikulációkkal, mimikával formálja meg Hermann személyét, de mégsem mondható, hogy eltúlozza, mert egy idióta jellemébe sok minden belefér. A Wurmnet játszó Ferenc Ágota hitelesnek hat a hitbuzgó háziasszony szerepében, aki olykor „kitér a hitéből”, és vallásosság ide vagy oda, nem éppen szerető anyaként viselkedik. A Kovačić urat megformáló Balázs Áron jól navigál a dühkitörések és az elfojtott érzelmek között. Kovačićét Figura Terézia bontakoztatja ki nem túlzott, de átható játékával. Desireét Elor Emina, Biancát Crnkovity Gabriella formálja meg, mindketten komikumot hoznak a színpadra kitűnő alakításukkal.

A művészi kifinomultság végigpásztazza a darabot. Mai szitkokat hallhatunk a köznapi ember szájából, melyeket azonban a fentebb stíl

szó át. Az író válogatott formákkal, cizellált mondatokkal él. Amilyen hitványak, „általánosak” a szereplők, olyan különlegesen hatnak szájukból a mondatok. Talán a szöveg az egyetlen dolog, ami szintiszta, makulátlan szépséghez juttat a nézőt érezen töltött idő alatt. Kissé gro-

teszkül hat, hogy még az Idióta is művészeket megszegyenítő módon szintetizálja a szavakat. A szépségnek azonban ára van, gyakran a komplikált formákra való figyelés közben elvesztjük a megértés fonálát.

A hit kérdése is felmerült az est folyamán, természetesen paródia formájában, mint oly közkedvelten teszik ezt manapság más „fórumokon” is. A kézben tartott imakönyv tipikus jellemhez kötődik, a túlbuzgóság, az istenimádat, a vak hit hordozója Wurmné. Pont az erények felnagyítottága hívja elő a paródiát. Ha nem oly reszketve tartaná kezében a Szentírást, nem is lenne „érdekes” a jelleme. A házi munkát fiára hárítja, beletörődését hangsúlyozza, nem azzal kell foglalkozni, hogy „miért van így, hanem így van és kész”.

A tömény alkoholhatásnak is lehet szerepe témánk tárgyának jellemzésében. Ez a mindenre a megoldás illúzióját kínáló dolog többször is megjelenik, a Kovačić-lakásban nélkülözhetetlen unaloműzőként szolgál, utána jöhet az orgia. A végkifejlet is alkoholpárában teljesedik ki, a pezsgő szolgáltatja az alapot a méregnek, amelyet min-

denki boldogan küld magába. A sors csúnya fintora Werner Schwab halála, ugyanis minden bizonnyal halálra itta magát.

Ülünk a nézőtéren, és azon töprengünk, mi jöhet még ezután. Hogy lehet még fokozni a megbotránkoztatást. Lélegzet-visszafojtva figyelünk, a zene csak fokozza a kísértetiességet, a borzalmat. A legvégén Grollfeuerné megöli magát, mindenki meghal, tragikus a csend. A közönség elkezd tapsolni, de kiderül, hogy még nincs vége a produkciónak. A születésnapján hóhért játszó Grollfeuerné kivételével mindenki azt kiáltja: „Boldog születésnapot, Grollfeuerné!” Maga a merénylő lett az áldozat.

A színház most is nyomot hagyott, elgondolkodtatott. Nem mintha csodálkoznék, mert mi más is lehetne a célja, minthogy gondolkodásra késztesen. Ezúttal ezt nem látgy, hanem éppen radikálisan kemény eszközökkel tette, de nem is baj, maga a szöveg és a szeniális játék násza feledhetetlen produkcióvá simult össze. Csodálatos darab Herr Hermann „csodálatos” muzsikájával hangolva, melytől előbb feszülnek, majd pattannak az idegek...

Kényszerhelyzetben árnyalatokért

Az áprilisi *Híd* és a körülmények

5.

1951. április elsejétől Ernyest menesztették a *Híd* éléről, s Majtényi lett a felelős szerkesztő. Ernyest, noha tagja maradt a szerkesztőbizottságnak, hazaküldték szülővárosába, Topolyára a Kommunista Szövetség községi titkárának. Rajta kívül most már csak egy „kultúrmunkás” volt a szerkesztőbizottságban: az elnyúlhatetlen Olajos Mihály. A többi író volt: Majtényi mellett még Lőrinc Péter, B. Szabó György, Herceg János. A lelkiismeretes és szorgalmas Majtényi az áprilisi *Híd* évfordulójának napján, 1951. április elsején Újvidéken, a Tanügyi Munkások Klubjában mintegy negyvenfőnyi részvevővel értekezletet tartott, amelyen a folyóirat szokásos, előző évi termésének értékelését vitte terítékre. Sinkó nem restelt Zágrárból ide utazni az összeröffenésre. Majtényi tapintatos megnyitója után egy ideig feszült hangulatban, lagymatag hozzászólások hangzottak el. Bori viszont robbantott. Majtényinak volt miért kapkodnia a fejét. Természetesen jelen voltam, de most, amikor ezeket a sorokat írom, emlékezetem felfrissítése érdekében segítségül kellett hívnom a *Magyar Szó* és az *Iffúság Szava* tudósítását a tanácskozásról. A két tudósítás homlokegyenest ellentétesen ítélte meg Bori fellépését. A *Magyar Szó* elmarasztalta, az *Iffúság Szavában* viszont Fehér Ferenc védelembe vette Borit. A viszonyok olyan érzékenyen kiéleződtek, hogy a tapintatos és óvatos Majtényi, nyilván az egyensúly megtartásának reményében, B. Szabóra bízta a záróbeszédet, s a szokástól eltérően a *Híd*-ban utólag nem közölt ismertetőt az összejevetelről. Nyilván tisztában volt vele, akárhogy írná vagy íratná meg, „valaki” nemtetszését váltaná ki vele.

A tanácskozáson Bori az 1950-es évfolyamban napvilágot látott költői művekről beszélt. Örömmel állapította meg, hogy felszabadultabb, sokoldalúbb a termés, mint a korábbi években volt. Majd a költők értékelése közben, kinek-kinek kijelölvén a helyét a vajdasági magyar irodalomban,

megkockáztatta azt a véleményét, hogy Bogdánfi, Weigand, Urbán csak vendégnek számítanak, Mácsai hanyatlófélben van, Lataktól, Csépetől már semmit sem várhatunk, s Fehér Ferenc lesz az egyedüli vajdasági költő, aki majd „betör” az egyetemes magyar irodalomba. A *Magyar Szó* névtelen tudósítója úgy minősítette ezt, hogy Bori „túlzásokba, sőt jóslásokba bocsátkozott”, majd ilyképpen fogalmazott: „Herceg János nyomban meg is állapította, hogy túlságosan felülről és kinyilatkoztatásszerűen bírált, noha néhány, Bori szerint már elintézettnek tekintett költő és író nélkül nincs vajdasági irodalom. Meg kell becsülni hát és több tapintattal kezelni őket”. Hosszú idő után ez volt Herceg első nyilvános szereplése vajdasági magyar viszonylatban. Fehér viszont azt róttá fel az *Ifjúság Szavában*, hogy Bori értékelését a *Magyar Szó* **utólag** kinyilatkoztatásnak és jóslásnak minősítette, meg azt, hogy a **helyszínen** „Herceg János igyekezett rendreutasítani Borit”. Ma sem világos számomra, miért tartotta Herceg a rendreutasítást személyes feladatának.

B. Szabó György és Sinkó egy szóval sem tért ki a szemük láttára kitört ellentétre. Legfeljebb találgathatnánk, mi lehetett az oka. B. Szabó György ez alkalommal a kritikai rovattal foglalkozott. Felrótta a rovat szerzőinek, hogy elvont nyelvet használnak, nem a laikus olvasónak írnak, így a rovat nem töltheti be rendeltetését. Kiemelte, hogy a tanulmányok viszont néhány érdekes kérdést vetettek fel, példaként azonban nem Sinkó két nagy horderejű, fentebb ismertetett esszéjét, hanem Lőrinc Péter szólamirodalomról szóló szövegét említette – Lőrinc Brindza Károly két elbeszélését elemezte benne –, amely témájánál fogva – B. Szabó szerint – igen időszerű, s fájjalta, hogy Lőrinc írása visszhang nélkül maradt. Sinkó kijelentette, hogy a *Híd* elérte a jugoszláv irodalmi folyóiratok színvonalát, ami, ha tekintetbe vesszük a magyarság számára nyát, nagy eredmény. Mindenki tudta, hogy Sinkó nem mondott igazat. Amit mondott, hízélgésként hatott. Senki, a fiatalok közül sem ellenkezett vele. Sinkó sommásan megállapította, hogy nálunk sok a versíró, de kevés a költő. Meg azt, hogy a szólamirodalom elleni harc túlkapásokba torkollott. Vajon csakugyan ezt gondolta? – tünődöm el most. Azután Sinkó az író, a forradalmi tudat és az irodalmi alkotás közötti összefüggésről elmélkedett, majd kijelentette, hogy az elmélyülés és az őszinteség a szocialista irodalom két alapeleme.

A dolog nem maradt ennyiben. 1951. április 13-án Sulhóf József *Vita egy vitariportról* című írását azzal kezdte a *Magyar Szóban*, hogy Fehér Ferenc sajnos nem az igazság kedvéért tudósított az összejövetelről, hanem „kifejezetten” azért, hogy Bori Imrének, noha Borit senki sem támadta, védelmére keljen. Azt azonban belátta, alighanem Bori is, Fehér is táma-

dást érzett ki a *Magyar Szó* tudósításából és Herceg János megjegyzéséből. Saját feljegyzéseire támaszkodva hosszan fejtegette, hogy a *Magyar Szó* pontosan, az *Ifjúság Szava* viszont részrehajlóan tájékoztatott. Azután erre a különös álláspontra jutott: „Ami pedig a prókátorságot illeti, ebben veszedelmes jelenséget látok. S ez a veszedelem éppen vajdasági magyar irodalmunkat fenyegetné, ha idejekorán fel nem számoljuk a véd és dacszövetségnek ezt a rendszerét, amely főiskolásaink körében kialakulófélben van.”

S miért tartotta veszedelmesnek? Úgy vélte, hogy az ilyen „szövetségek” kiváltságok megszerzésére is alkalmasak. Meg talán arra törekedhetnének a véd- és dacszövetség tagjai, „hogy más hangadókkal társulva különfeljáratot építsenek maguknak a parnasszushoz”. Azt azonban Sulhóf nem részletezte, hogyan képzelte a véd- és dacszövetséget „felszámolni”. Lelkigyakorlattal? Cenzorkodással? Kipellengérezéssel? Meddig gondolt elmenni? Olvasóim figyelmébe ajánlom, hogy az állítólagos veszedelmet csupán semmiségek elérésének a **lehetősége** és **esetlegessége** – a Parnaszszusra jutás, meg nem nevezett kiváltságok! – szolgáltatta.

Sulhóf még két fontos dologgal kapcsolatban fejtette ki véleményét. Helyesbített egy – szerinte – félreérthető mondatot, amelyben Fehér Ferenc Sinkó Ervin álláspontját interpretálta. Fehér így fogalmazott: „Nem elég az, hogy forradalmi témához nyúl az író vagy a költő, a forradalmiasságot nem lehet hazudni, a forradalmiasságnak az íróban kell megjelennie, csak az író alkotó ereje és jellege **tehet** forradalmivá látszólag legártatlanabb témát is.” Sulhóf szerint Sinkó az őszinteségről beszélt, és arról, hogy az író azt adja, ami a lényéből fakad. „Ha világnézete forradalmi – írta Sulhóf – s maga valóban forradalmár, akkor bármiről ír, az forradalmi tartalmat **kap**. Mesterségesen, célzatosan is forradalmivá **teheti** művét, de a célzatosság mindenkor kiütközik. A tendencia, az erőszak, az őszinteség hiánya az, ami ellen Sinkó szót emelt.” Sulhóf szerint lényeges különbség, „hogy a költőt neveljük-e forradalmivá, vagy rákényszerítjük, hogy forradalmivá tegye műveit akkor is, ha ő maga nem forradalmár”. Gondoljunk bele, nemcsak a fentebbi dilemma volt akkor még aktuális, hanem az igény is, hogy a költőt – ugyancsak erőszakmentesen? – indoktrinálják. Szóhasználatuk szerint: forradalmárrá neveljék. Sulhóf abbeli reményét fejezte ki, hogy ez a pontosítás nem ellenkezik Fehér megfogalmazásával. Befér annak értelmezésébe.

Sulhóf másik észrevétele szerint „Sinkónak sem volt teljesen igaza, amikor a közelmúlt szolamirodalmát megbélyegezte”. Emlékezetem szerint az „öregek” részéről ez volt az első, Sinkó ellen név szerint irányuló nyilvános kritika. Ugyanis nemcsak arról volt szó – fejtegette Sulhóf –,

hogy a vajdasági magyar írókban az elmúlt időszak folyamán a forradalmi harc még nem vált „felitatódott élménnyé”, hanem arról is, hogy a kevésbé felkészült olvasónak félreérthetetlenül, világosan kellett tolmácsolni a harc mibenlétét és távlatát. Nem kisebb dolgot állított itt Sulhóf, mint azt, hogy „a kevésbé felkészült” olvasó költészetből nem, hanem csak szólamokból érthetett világosan. Ma már csodálkozom, hogy Sulhóf ezeket a sorokat leírta. „Nem volt kiforrott művészet – írta Sulhóf –, de csak hálások lehetünk azoknak, akik ezt tették, nélkülük sokkal, sokkal szürkébb, sivárabb lett volna az eddig megtett fejlődési utunk.” S végül Sulhóf még egy meghökkentő álláspontot táltal elénk: „Bizonyos, hogy nélkülük ma még semmi esetre sem beszélhetnénk a teljes őszinteségről, az irodalmi szabadságról, ami forradalmi szellemtől áthatott íróinkat megilleti. S hogy őket illeti meg, azt maga Sinkó is félreérthetetlenül leszögezte, sőt munkásságával is bizonyította, amit a közösség államdíjjal hálált meg neki.”

Lám csak: Sulhóf úgy vélte, hogy az „irodalmi szabadság” csak a forradalmi íróknak dukál. A többi vessen magára, s ne pályázzon szabadságra? De hogy Sinkó is így vélekedett volna? Nekem más volt a benyomásom.

Tomán László *Bűnös irodalompolitika* című cikkének megjelenésekor – *Magyar Szó*, 1951. április 21-én – tapsoltam, mert jól odamondogatott az „öregeknek”. Ma már látom, hogy a cikk zaklatott, Tomán kapkodva írta, nem rendezte, s nem is fejtette ki világosan a gondolatait. Azzal kezdte, hogy nem akar a *Híd*-konferencián elhangzottakkal és a Fehér–Sulhóf-vitával foglalkozni, most lesz egy éve, hogy a vajdasági magyar írók kemény harcba kezdtek, de valahol megállították az offenzívájukat, Sulhóf most felemelte a sorompót, s a harc folytatódhat. Ekkor azonban kiderült: Tománnak az a Sulhóf-felszólítás lett a slágvortja, hogy a véd- és dacszövetséget fel kell számolni. Tehát a Fehér–Sulhóf-vita „járuléka” foglalkoztatta? „Itt a jugoszláviai magyar irodalom létéről és nemlétéről van szó. Arról van szó, hogy egy írónemzedéket akarnak likvidálni, arról van szó, hogy nálunk olyanok akarnak irodalmi vezérekké válni, akiknek semmi közük az irodalomhoz. Ez nem jelentene mást, mint az irodalomhoz nem értő tisztviselők beavatkozását az írók dolgába.” De mi köze van annak, hogy valakik egy írónemzedéket likvidálni akarnak, ahhoz, hogy ugyancsak valakik – más valakik? – irodalmi vezérekké akarnak válni? Talány. Ezt látom ma kapkodó, zaklatott fogalmazásnak. Megjelentekor nem láttam annak. Hát még ha hozzáteszem, hogy hihetőleg nem azok a meg sem nevezett tisztviselők akartak irodalmi vezérekké válni, akik évek óta balgán beavatkoztak az irodalomba – hiszen ők vezérkedés nélkül is boldogultak –, hanem talán az írók némelyike, azt remélve, hogy ily módon kiszoríthatná a tisztviselőket azokról a posztokról, amelyekről dirigáltak. Vagy mégsem így volt?

„Mi nem akarjuk válságba sodorni irodalmunkat, sőt a kezdődő válságtól kívánnánk megmenteni – folytatta Tomán. – Ezért teremtődött meg az a véd- és dacszövetség, amelyről Sulhóf beszél. Csakhogy ez valójában, lényegében egyáltalán nem szolgál olyan célokat, amelyekről Sulhóf ír. A fiatal jugoszláviai magyar írók érzik, hogy elhagyottak, hogy a »befutott« írók félvállról beszélnek velük. Érzik, hogy néhány író presztízse miatt nekik hallgatniuk kell.”

Tománnak az volt az érdeme, hogy felvállalta a véd- és dacszövetség létét. Ezzel hallgatólagosan kiemelte az irodalmi csoportosulások létjogosultságát. De amikor a véd- és dacszövetség létrejöttének okáról és céljáról beszélt, szegről-vegről összeszedett, szóra sem érdemes dolgokat sorakoztatott fel. Abban a hiszemben, hogy sikerült prezentálnia a véd- és dacszövetség építő jellegét, Tomán feltette a kérdést: „Miért félti akkor Sulhóf a vajdasági magyar irodalmat ettől az úgynevezett szövetségtől? Miért követeli felszámolását? Itt érkezünk el ahhoz a ponthoz, amelynél a Sulhóf-előidézte vita túlnövi a Magyar Szó vagy akármelyik lapunk kereteit, és a jugoszláviai magyar irodalom, végeredményben pedig a magyar nemzeti irodalom kérdésévé válik. Nálunk lassan megérnek a feltételei annak, hogy valóban szabad magyar irodalmat teremthessünk, azt amit Magyarországon nem lehet megteremteni. Mondanom sem kell, hogy ezt szovjet módszerrel, bürokratikus ügy-kezeléssel sohasem tehetjük meg.”

Mindabból, ami nálunk történt, épp a Sulhóf keltette vita vált volna „a magyar nemzeti irodalom kérdésévé”? Ezt Tomán sem gondolhatta komolyan. Azután meg azzal az elképzeléssel hozakodott elő, amely Sinkótól származik, a fiatal írónemzedékkel 1950-ben történt találkozásakor adta elő. Sinkó azt mondta, hogy Magyarországgal ellentétben nálunk máris szabadon írhatni, Tomán pedig azt állította, ezt most életre kelthetnénk, ha a bürokraták meg nem akadályoznák. Majd hozzátette: azok ellen, akik csak a dirigálás igényével lépnek fel, valóban véd- és dacszövetségre van szükség. Közben felvetve, hogy mindmáig egyetlen kiforrott egyéniségünk sincs, aki szervezőként és irodalmi vezérként Szenteleky Kornél nyomdokába léphetne, meg talán manapság már nem is volna helyénvaló, hogy irodalmi sorskérdésekben egy-két ember véleménye döntő legyen, egy, a korra jellemző észrevételt tett: „Az irodalmat az írók összessége mozdíthatja előre vagy hátra; egy törtető csoport csakis hátrafelé viheti az irodalom ügyét.” Tomán hihetőleg a fiatal írónemzedék ellentáborát vélte „törtető csoport”-nak. Pár nap múlva B. Szabó György is majd azzal az elgondolással hozakodik elő, hogy az irodalom sorsáról az írók összességének kell döntenie. Azokban a napokban Jugoszláviában a gyárakat átadták a dolgozói közösségeknek igazgatásra, s beköszöntött az öngazgatás

igézete. Lehetséges volna, hogy amivel Tomán, majd B. Szabó előhozakodott, ennek volt a vetülete? A gyár a munkásoké, az irodalom az íróké?

Ezt követően Tomán ott kötött ki, ahova Sulhóftól vett slágvortja, a véd- és dacszövetség „felszámolásának” veszélye vezette: „A mai délszláv irodalomban lendületet, fejlődést, haladást, erőt látunk. Ott eltűnt a »radovanizmus« – ahogy az irodalmi parancsuralmat, elég találóan, elnevezték. [A fentebb már általam is említett Radovan Zogovícáról – M. N.] Hát minálunk visszafelé halad a történelem kereke? Nálunk most jön el a tisztogatás időszaka? Ezt a kérdést nem lehet kikerülni. Ezen a kérdésen áll vagy bukik irodalmunk.” Sajnos akkor még a délszláv irodalomból sem tűnt el a „radovanizmus”, hiszen Miroslav Krleža még csak egy év múlva mondja majd el nevezetes beszédét a Jugoszláv Írók Szövetségének III. Kongresszusán, amely még mindig nem hozta meg hivatalosan a teljes szakítást a szocialista realizmussal. A szocialista realizmusnak minden válfaja, az is, amely 1951-ben Jugoszláviában dívott, pártirányítást feltételezett.

Tomán eltűnődött azon, hogy Sulhóf kikelt a Fehér és Bori között történt kölcsönös dicséretes ellen. Elővette a korábbi *Híd*-évfolyamokat, s felsorolta, hogy Herceg, Majtényi, Gál, Lőrinc, Laták közül ki kinek a művét dicsérette egymás közt, és ezt írta: „Higyjék el, émeleg a gyomrom ezekben a pillanatokban, ahogy a régi Hidakat lapozgatom. Lehet, hogy azért, mert már nagyon porosak, de talán a lapok, a tartalom és a hang hatott rám.” A dicséretes divatja Tomán szerint az áprilisi *Híd* megjelenése után szűnt meg, amikor is „a fiatal írókat húzták deresre”. Ekkor „a talán ellenkező véleményen levők megkardlapozása került napirendre”.

Végül Tomán azt állította, a vajdasági magyar irodalom felvirágozásához önállóságra van szükség, s ezt az önállóságot éltető napsugárnak nevezte. „Szinte hihetetlennek tűnik – írta –, hogy ezt eddig olyan kevesen vették észre. S az is hihetetlen, hogy nem vették észre: épp ez a Sulhóf által említett – valójában fiktív – véd- és dacszövetség küzd ezért a napsugárért.” A korábban létezőnek elismert véd- és dacszövetség itt már csak fiktív, de noha fiktív, küzd a napsugárért. Nem volt szerencsés okfejtés.

Már másnap, 1951. április 22-én Bogdánfi Sándor azzal kezdte *Irodalom és világnézet* című, a *Magyar Szóban* megjelent cikkét, hogy Sulhóf véd- és dacszövetséget vélt felfedezni a főiskolások soraiban, Tomán elismerte a véd- és dacszövetség létét, s indoklásul egy sereg sérelmet sorakoztatott fel, amelyek abban csúcsosodtak, hogy „ketten-hárman fel akarnak számolni egy írónemzedéket”. Tománnal szemben két ellenvetéssel rukkolt elő. Az egyik az volt, hogy egy írónemzedék kizárólag úgy likvidálható, ha megtagadják tőle a helyet, a közlés lehetőségét, a nyilvános szereplés jogát. Erről

a fiatal írók esetében szó sincs, hiszen a *Híd* is meg minden magyar lap irodalmi rovata is nyitva áll előttük. A másik ellenvetés: Tománnak elvben igaza volna, hogy két-három tisztviselő irányító szerepe káros volna, de ha a múltban volt is ilyen jelenség, „s itt-ott még maradványai is vannak”, ez a kórság múltfélben van, tehát „felesleges a mentőkért kiabálni”. Bogdánfi szerint ez a két tény azt mutatja, hogy irodalmi életünk elindult a demokratizálódás útján, következésképpen senkinek esze ágában sem lehet elhallgattatni fiatalokat, felszámolni írónemzedékeket, tisztogatásokat végrehajtani.

Akkor sem értettem, ma sem értem, Bogdánfi ezt miért Tománnak, miért nem Sulhófnak címezte, aki igenis „felszámolásra” szólított fel. Miért nem írta le, hogy Sulhóf képtelenséget követelt, s Tomán okkal háborgott ellene? Ehelyett elmélázott azon, hogy az irodalom demokratizálódása következtében „nincs szükség semmiféle véd- és dacszövetségre, hanem – Tomán szavait idézem – az irodalmat az írók összessége mozdíthatja előre vagy hátra, egy törtető csoport csakis hátrafelé viheti az irodalom ügyét». Így Bogdánfi. Majd pedig kijelentette: „A törtető csoportokat tehát fel kell számolni, még ha az irodalom »megmentésére« irányulnak is.”

Álljunk meg egy percre. Tomán szerint a véd- és dacszövetség azért jött létre, hogy irodalmunkat „megmentse” a kezdődő válságtól. Kire vonatkozik tehát Bogdánfi iménti mondata? Dictum factum: noha Bogdánfi szerint senkinek esze ágában nincs egy írónemzedéket felszámolni, mint hogy a véd- és dacszövetséget, amely egy írónemzedéket ölelt fel, hallgatólagosan a „törtető csoportok” közé sorolta, akkor azt Bogdánfi szerint is „fel kell számolni”. Ezzel párhuzamban hadd hívjam fel a figyelmet arra, milyen kapós lett Tománnak az „írók összességéről” alkotott elképzelése! E téren Tománnak Bogdánfi lett az első híve.

Elérkezett a pillanat, hogy Bogdánfi feltegye a döntő kérdést: ha egyetértünk azzal, hogy elindultunk a demokratizálódás útján, „akkor mi az, ami – sajnos – még mindig elválasztja a véd- és dacszövetség tagjait az írók összességétől?” Nem tévovázott: „Egy szóval válaszolhatunk: a világnézet.”

A bevádolásnak évek óta ez volt a netovábbja. Bogdánfi nem részletezte, milyen a véd- és dacszövetség tagjainak a világnézete. Azt majd egy hónap múltán B. Szabó György igyekszik feltárni. Bogdánfi készpénznek vette, hogy „az írók összessége” világnézete szerint a szocializmusért küzd, s ő királyi többséget használva az ő nevükben beszélt. Azok viszont, akik világnézetiileg ellenkeztek velük, „az írók összességével”, ugyan micsondák lehettek? Bogdánfi kijelentette, hogy a demokratizálás jegyében sok minden megadható, „de nem lehet lemondani arról, hogy minden szelle-

mi eszközzel harcoljunk a magyar szellemi élet forradalmi világnézetéért. Őszintén és nyíltan kimondom, mindenki szeretné, ha a fiatal magyar írók forradalmi tulajdonságokkal rendelkeznének, harcos erő hatná át írásaikat, ha valóban a költő és író jövőbelátó szemével, nem a felvásárlás és a rossz menzák szemszögéből néznék a jelent. Ha erről a törekvésről bárki is lemondana, az valóban bűnös irodalompolitika volna.” Lemondana, miről is? A fiatal írók forradalmárrá neveléséről?

Tehát küzdelem az elhivatott, de kósza lelkekért. Abban sem volt soha köszönet. De figyeljünk fel „a költő jövőbe látó szeme” frázisára is. Borit ez fogja motiválni vitacikkének megírására. Bogdánfi közben azon sopánkodott, hogy Tomán csupán hallott arról, miszerint közéletünk demokratizálódik. „Ez az, amibe nem lehet soha beletörödni – emelte ki Bogdánfi –, hogy egy képességeinél fogva szellemi vezetésre hivatott fiatal magyar író »azt hallja«, hogy nálunk demokratizálás folyik. Mi azt szeretnénk, és ezért váltig küzdünk, hogy a jugoszláviai magyar írók hírnökei és élharcosai legyenek a demokratizálásnak, maguk teremtsék meg és ne hallomásból tudjanak róla, illetve kívülről várják ajándékképpen.” Valóban, ne legyen ajándék. Ezt már 1951-ben is fölértem ésszel. De miből is álljon a demokratizálódás az irodalmi élet terén? Az egyneműség, a monolitizmus újabb változatának létrehozásából vagy az irányzatok pólusokká válásából?

Ezek után csoda-e, ha Bogdánfi arra is hivatottnak érezte magát, hogy feladatot osztogasson a vajdasági magyar íróknak? Megtette. Ekképpen: „A magyar írók feladata – a többi között a tehetséges Bori, Tomán, Fehér és a kevésbé tehetségeseké is, – hogy e harc távlatait betekintve, síkraszálljanak – nem az irodalmi önállóságért, ami önmagától adódik, hanem az igazán forradalmi, szabad magyar irodalom megteremtéséért”. Tehát Bogdánfi egyetértett Tománnal, hogy a „szabad magyar irodalmat” csak ezután kellene, illetve lehetne megteremteni, s ebben ellentétbe került Sinkóval, aki szerint ez már adva volt. Nagyon valószínű, hogy Bori, Tomán, Fehér másként képzelte el a magyar irodalom szabadságát, mint Bogdánfi.

Bálint István *Merész szólamok a szólamirodalomról* című, a *Magyar Szó*-ban 1951. május 4-én megjelent cikke azért váltott ki érdeklődést, mert az első szerző volt, aki saját bevallása szerint fiatalabb volt Borinál, Fehérnél, Tománnál, de világnézetben különbözött tőlük. Bálint – pontatlanul – azt állította, hogy Sulhóf már rámutatott, miszerint Fehér kiforgatta Sinkónak arra vonatkozó, a *Híd*-gyűlésen elhangzott fejtegetését, milyen fontos az író forradalmi világnézete. „Ezt a tételt Boriék természetesen nem fogadhatják el – írta Bálint –, hisz ők Fehér költészetében épp a világnézetet tekintik mellékesnek.” Fehér esetében Bálint nemcsak azt ki-

fogásolta, hogy alanyi lírát ír, hanem azt is, hogy szerelmi versei „szűk polgári világnézetéről tanúskodnak”. Borinál nem a fiatalos „merészséget” kifogásolta, amellyel a szólamirodalmat támadta, hanem azt, hogy „ennek a kérdésnek lényegét meg nem értve maga is csak szólamirodalmat hangoztat”, meg azt, hogy a szólamirodalomból csupán „az önmagáért való művészet-hez, a polgári formalizmushoz való visszatérésben” lát kiutat.

Bálint ezután hosszan elidőzött Tomán vitacikkénél. Azt állította, hogy Tomán előbb cáfolni igyekezett a véd- és dacszövetség létét, majd pánikszerűen egy tucatnyi veszélyt sorolt fel, amelyek állítólag a fiatal író-nemzedék tagjait fenyegetik, s ez indokolta a „fiktív” véd- és dacszövetség létezését. Bálint adatokkal igyekezett cáfolni, hogy ezek közül a veszélyek közül kettő, nevezetesen az, hogy agyonhallgatják őket, meg hogy tisztogatás folyik ellenük, igaz volna. „Az *Ifjúság Szava* 1950. január 1-től december 10-ig összesen 52 verset közölt – írta Bálint. – Ebből 28-at, tehát a közölt versek 45 százalékát Fehér és Major adták. [Pontatlan, a 28 meghaladta az 50 százalékot. – M. N.] Ugyanazon időszakban az *Ifjúság Szava* közölt 29 elbeszélést. A közölt elbeszélések 31 százalékát Major és Fehér írta. Tehát Fehér és Major az *Ifjúság Szavában* az említett időszak folyamán közölt összes versek és elbeszélések 40,6 százalékát írta.” Utána adatot közölt arról, hogy egy-egy találomra vett időszakban a közölt versek, illetve elbeszélések hány százalékát írtuk a *7 Napban*, a *Magyar Szóban*, a *Híd*-ben. Majd így folytatta: „A véd- és dacszövetségre tehát nem az agyonhallgatás veszélye miatt volt szükség. Ez a véd- és dacszövetség nem szolgálta a fiatal írók ügyét. Sőt azzal, hogy ez a véd- és dacszövetség a maga számára monopolizálta az *Ifjúság Szavát*, gátolta az új tehetségek jelentkezését. Így történt meg az, hogy a fenti időszakban az *Ifjúság Szavában* csak négy új költő jelentkezett egy-egy verssel.” A tisztogatás veszélyét viszont Bálint pusztán okoskodással vélte cáfolni. Még csak a demokratizálásra sem hivatkozott, amire rá lehetett volna fogni, hogy nem tűri a tisztogatást. Ezt írta: „Tisztogatásról azért nem lehet szó, mert éppúgy, mint ahogy a szólamirodalom elleni harc sem végződhetett az írók megsemmisítésével, ugyanúgy a Bori–Fehér csoport fogyatékoságainak megvilágítása sem járhat az írók, tehetségek megsemmisítésével.”

Mindez azonban csupán felvezetése volt egy felettébb érdekes tézisnek. Bálint ugyanis feltette a kérdést: „De ha így áll a helyzet, akkor mit jelent Tomán cikkében a pánikszerű hang?” S nyomban így válaszolt: „Ügylátszik Boriék nem érzik magukat elég szilárdnak a kivívott pozíciókon. Attól félnek, hogy a vajdasági írók és kulturális munkások, végre ráébrednek arra, hogy a szólamirodalom elleni harc örve alatt nem lehet képviselni egy olyan irodalmat, amely még a szólamirodalomnál is negatívabb jellegű. Attól fél-

nek, hogy Sulhóf cikke ezt a felismerési folyamatot indítja el. Mint Tomán írta: »Sulhóf cikke felemelte a sorompókat. Jöjjön most már a többi is. Repül a nehéz kő, ki tudja, hol áll meg? Ki tudja, hol áll meg, kit hogyan talál meg?« Ezen felismerés ellen akarnak a demokrácia elve mögé húzódni, ezt akarják már előre tisztviselő irányításnak, írónemzedékek felszámolásának bélyegezni.”

Egy dologban Bálint mégis egyetértett Tománnal: abban, hogy egymás dicsérgetését helytelen kardlapozással felváltani. Vagyis a kardlapozás nem volt kitaláció. Bálint szerint nálunk „ez az irány” oda vezetett, hogy a közfelfogás szerint azt az író, akit bírálat ért, helytelen védelmezni. Bálint nem írta le, hogy ez azért következett be, mert ha valakit megbíráltak, a bírálatot mindenki hivatalos álláspontnak tekintette, és senkinek sem volt kedve a hivatalosnak vélt álláspontba belekötni. Bálint észre sem vette, hogy ezzel épp az üldözés, a „tisztogatás” egyik mechanizmusának megletére panaszkodott. Ő természetesen más szempontból hozta szóba ezt az anomáliát: „Az egyszerű kardlapozás éppúgy nem vezet a vélemények harcához, amely nélkül pedig lehetetlen irodalmi fejlődés, mint ahogyan a dicsérgetés nem vezet oda. A vélemények harcának kialakulásához szükséges az, hogy egyes írók támadását és védelését egyforma joggal lehessen folytatni.” Természetesen a „vélemények harca” sem maradt már sokáig divatban. Gyarló szovjet találmány volt az is. A szabad vitát nem, csak a vita meghatározott változatát, a „vélemények harcát” szorgalmazták. A szocializmusban az osztályharc helyett a „vélemények harcát” képzelték a haladás mozgatójának.

Bálint István cikke azért is fontos, mert első ízben jelentkezett egy fiatal, aki 1951 őszétől, midőn az áprilisi *Híd* írónemzedékének legtöbb tagja bevonult tényleges katonai szolgálatra, néhány fiatalabb író maga köré tömörítve megkísérelt egy újabb, de az öregekhez világnézetben közelebb álló fiatal írónemzedéket összehozni. Később majd erről is külön írok.

Fehér Ferenc *A „monopolizálás” – ahogy én látom* című, a *Magyar Szóban* 1951. május 8-án közölt cikkében néhány logikus, kijózanító észrevételt fűzött Bálint István cikkéhez. Idézte tőle azt a részt, amelyben azt állította, hogy a véd- és dacszövetség a maga számára monopolizálta az *Ifjúság Szavát*. Előbb zárójelben közölte, hogy az *Ifjúság Szava* irodalmi rovatát „Major és én szerkesztjük”, majd miután emlékeztetett arra, hogy Bálint adatai alapján monopolista törekvésünk más lapoknál is érvényesült, noha nem mi szerkesztjük irodalmi rovatukat, így folytatta: „Azt mondom: hogyha az *Ifjúság Szava* a megbélyegzett s monopolistának nevezett eljárásával »gátolja az új tehetségek jelentkezését«, akkor ettől a mi szörnyű bűnünktől nem mentes egyetlen vajdasági magyar lap sem, hiszen enged-

ték, hogy az ő berkeikben is monopolizáljunk...” Azután ugyanennek más vetületére hívta fel a figyelmet: „De lám, a tények mégiscsak gondolkodóba ejthetik az olvasót: szüksége volt-e egy lap hasábjain az egyeduralomra annak, akit befogad két olyan jelentős irodalmi szerv, mint a 7 Nap és a Híd, mely lapok egyébként 1946-ban sem közölték volna le azoknak a fabrikálásait, akiket Bálint szerint Majorral együtt elnyomtam.”

Azt bizonyítandó, hogy a fiatal írók nincsenek agyonhallgatva, Bálint egy helyen úgy fogalmazott, hogy mindaz, amit a véd- és dacszövetség tagjai „vagy a fiatal írók” művészi színvonalon megírtak, közlésre került. Fehér idézte ezt a részt, majd így folytatta: „Itt felteszem a kérdést: Ha »szövetségünk« kebelén kívül álló fiatal írók művészi színvonalú írásai is mind leközlésre kerültek, (amiben magam sem kételkedem) akkor hogy van az, hogy nem ezeknek a bizonyára egészségesebb világnézetű fiataloknak az írásai jelentik a számbeli többséget Bálint adataiban? Hisz logikus volna, hogy elsősorban az ő írásaikat közlik le, mint jobb-beállítású, helyesebb életszemlélettel megírt műveket! Hogy van az, hogy a szerkesztőség (még a szigorú Híd is) ezt a véd- és dacszövetséget engedi mindinkább szóhoz? Hogy van az, hogy a jelszavas nyögelékek hovatovább sem a 7 Napnak, sem a Hídnak nem kellene?” Fehér ezt két elvi jelentőségű kérdéssel is megtoldotta: „Bálint nem fedezné fel ebben a dialektikát? A szovjet bürokratizmus maradványait vedlő irodalmi életünk minden gátolást elseprő új szelét?” S ezzel Fehér hallgatólagosan azt a kérdést is feltette, ki képviseli itt a haladó szellemet.

Végül Fehér fontosnak tartotta, hogy válaszoljon arra a vádra, miszerint gátolta a fiatal tehetségek kibontakozását. „...csak azt mondom – írta –, hogy beszéljenek helyettem azok, akik naponta tizesével küldik hozzám leveleiket, s akiknek munkaidőmön kívül sokszor éjfélig írom a baráti leveleket, foglalkozva kibontakozási lehetőségeikkel, alkotói problémáikkal!... Nem félek attól, hogy mit fog felelni ez a negyven-ötven főnyi fiatal tollforgató Bálint István vádjaira, melyben fiatal íróársaim semmibevevéssel, sőt elnyomásával illet.”

Valóban, akkor már együtt szerkesztettük Fehérrel az *Ifjúság Szava* irodalmi rovatát. Én azonban előbb – 1950 második felében – a *Pionírújságnál* álltam munkába, melynek szerkesztősége ott volt az *Ifjúság Szava* helyiségeinek tőszomszédságában. Nagy egyetértésben dolgoztunk – mindössze ketten – Fodor Pállal, a főszerkesztővel. Mivel még szakközépiskolás voltam, délutánonként jártam be a szerkesztőségbe. Többnyire azonban már akkor is az *Ifjúság Szavában* töltöttem az időmet. Az *Ifjúság Szavában* – ahova 1951 első felében léptem át – felettébb vonzóak voltak a viszonyok. Ezt legfőképpen Tomka Gábornak, a főszerkesztőnek kö-

szönhettük. Mindenki mindenkit haladó szellemű emberként kezelte, aki természetszerűleg támogatja az ország aktuális politikáját, amely akkor már a szovjet rendszertől való távolodást és a nyugati országokhoz való közeledést jelentette. Az *Ifjúság Szavá*ban a közügyeket és a teendőket mindig feszélyezettség nélkül beszélték meg. Ebbe bevonták azokat is, akik épp a szerkesztőségben tartózkodtak. Magánügyei felől viszont soha senkit sem faggattak. Sohasem hallottam, hogy valaki megkérdezte volna bárkitől, vajon kommunista-e, vagy hogy valami miatt kijelentette volna, ő bezzeg kommunista. Vagy hogy olyasmit mondott volna, ami sértette volna például a hívők önértetét, vagy hogy valakit – akár előtte, akár a háta mögött – kifigurázott volna akármilyen családi szokásai miatt.

Fehérrel úgy kezdődött a barátságunk, hogy minden új versünket és elbeszélésünket tüstént elolvastattuk egymással. Azzal folytatódott, hogy Fehér a beérkezett versekről és elbeszélésekről is kikérte a véleményemet. Alkalomadtán Fehér azt is megbeszélte velem, kinek mit válaszol majd beküldött verséről, elbeszéléséről. Később, midőn fontos elfoglaltsága akadt, például vizsgája volt a Tanárképző Főiskolán, megkért, hogy egy-egy szám irodalmi anyagát készítsem elő. Barátságunk olyan meghitté vált, hogy amikor Fehér feleségül vette Irénkét, Ernyes György hűgát – Ernyes akkor már Topolyán a Kommunista Szövetség titkára volt – engem kért meg, legyek násznagy az esküvőjén. Versei alapján köztudott volt, hogy Fehér családja is Topolyán élt. Az esküvőt a topolyai katolikus nagytemplomban tartották. Akkor még hívő voltam, igaz, már csak amolyan ökumenisztikus alapon: katolikus létemre a vasárnapi misére jobbra az újvidéki nagytemplomba jártam, olykor azonban – egyik-másik barátommal vagy lányismerőssémmel – a Šafarik utcai református templomban vagy az örmények akkor még le nem döntött görög katolikus templomában ültem végig a vasárnapi istentiszteletet. Mindhárom templom százméteres körzetben volt albérleti lakásomtól. A régi városháza melletti épületben laktam.

Ez a kurta kitérő után végre szemügyre vehetjük Bori Imre *Mondjunk néhány szót 'az író jövőbe néző szeméről' is!* című, a *Magyar Szó*ban 1951. május 12-én közölt nagyszerű vitacikkét. Bori azzal kezdte, hogy ez a vita szükségszerűen éppen most robbant ki, bár a továbbiakban nem derült ki, miért lett volna ez szükségszerű. Bori figyelte arra, hogy a vitacikkben folytonosság volt: Sulhóf írását Bogdánfié egészítette ki, Bogdánfiét adatokkal alátámasztva és szókimondóbban Bálinté, majd mindhármukkal Saffer Pál értett egyet – hol is? – az *Ifjúság* hasábjain. Hasonló szellemet, hasonló gondolkodásmódot fedezhetni fel mind a négy cikkben. A felfogás lényegét Bori szerint Bálint fogalmazta meg, midőn azt állította, hogy

Boriék nem érzik biztonságban magukat kivívott pozíciójukon, attól tartanak, Sulhóf cikke elindít egy felismerési folyamatot a vajdasági magyar írók és kultúrmunkások soraiban, miszerint a szólamirodalom elleni harc örve alatt nem lehet egy olyan irodalmat képviselni, amely még a szólamirodalomnál is „negatívabb jellegű”. A vita központi kérdése tehát a világnézet. „Én természetesen irodalomszemléletre gondolok, mert az az egész világnézetnek szerves része” – írta Bori. Sorra vette tehát előbb Sulhóf és Bogdánfi irodalomszemléletének néhány bökkenőjét, majd midőn azzal végzett, rátért Bálint irodalomról alkotott felfogására.

Bogdánfi cikkéből Bori idézte azt a részt, miszerint „mindenki” szeretné, ha a véd- és dacsövetség tagjai „a költő jövőbenező szemével, nem a felvásárlás és a rossz menzák szemszögéből néznék a jelent”. Majd így folytatta: „Ebben a pár mondatban van egy jó adag régi hang és túlhaladott álláspont is. A költő és az író »jövőbe látó szeme« nem a zsdanovi, nem a timofejevi és jermilovi irodalomszemlélet szótárából való-e, nem ez a hang-e az is, ami annyiszor kísértett irodalmunkban is, ami már eltűnt, mint tudománytalan és dogmatikus, vulgáris irodalomszemlélet? Az ez, mégpedig a javából.” S folytatta azzal, amit a marxista irodalomszemléletről gondolt: „A marxista irodalomszemléletet éppen az jellemzi, hogy nem dogma, nem megcsontosodott valami, hanem élő, folyton változó szemlélet, amely mindig egy adott társadalmi helyzetben született művekből von le újabb és újabb tanulságokat, gyarapszik bizonyítékokkal és szempontokkal. Képzeljük el, mi lett volna a marxizusból, ha Lenin úgy veszi át azt, ahogy Marx és Engels rendszerbe foglalták. Lenin ilyen jellegű tevékenységét mindenki ismeri.” Felfigyelhetünk rá, hogy Bori a marxizmust – ez természetesen mai észrevételem – csaknem amolyan empirikus, jószerevével dedukcióra hagyatkozó „tudományként” vélte követhetőnek, amelyet majd – tovább távolodva Marxtól, talán Lenintől is – egy újabb, jugoszláv Lenin fogalmaz meg. Akkor még alig olvastam Marxtot, természetesen azt sem tudtam, mit tekinthetnénk hiteles marxizmusnak. Sok víz folyt le a Dunán, mire a jugoszláv filozófusok, 1960-ban, egyesületük bledi kongresszusán „hivatalosan” elvetették a tükrözésméletet, és kiadták a jelszót: vissza Marxhoz. Igen, vissza Marxhoz! Nem született jugoszláv Lenin. Ezt követően a jugoszláv filozófiában a praxis-marxizmus egy válfaja dominált, amelyet azonban a jugoszláv állampárt csak keményen bírálva kerülgetett. Később a megtűrt ellenzék pozíciójába szorította. Belgrádi szárnyukat utóbb a szerbiai pártállam már üldözte is. Az 1960-as évek elején több éven át látogatója voltam a *Praxis* című folyóirat Korčulai Nyári Iskolájának. Volt min okulnom. A vajdasági magyar írók közül csak Bányai Jánost láttam ott megjelenni.

Bori igen szuggesztíven vázolta fel, hova vezet „az író jövőbe néző szemé”-nek a tétele. Ime: „Azt tanítjuk, hogy a marxizmus talpára állította a problémákat, az addigi fejtető-állásból. Azután a Szovjetunióban ismét a régi helyzetbe billent vissza minden. Természetesen irodalmi síkon is. Nagyon jól tudjuk, miért nincs nagy szovjet irodalom, miért vannak a mi kis vajdasági magyar irodalmunkban is olyan gyenge alkotások. A szólamköltészet csak egyik megnyilvánulása ennek az általános tünetnek. Azért, mert sohasem az élet, a társadalom volt mérvadó, hanem az elmélet, a »jövőbe látás parancsa«. Valahol azt olvastam, hogy Dosztojevszkijből megélhet egy lélekbúvár, de az a regényíró, aki lélekbúvárokból akar megélni, nem regényíró. Ezt a mi nyelvünkre fordítva így mondhatnánk: minden jó regényből kiolvasható egy társadalom képe, de társadalmi tételre regényben illusztrálni már nehezebb, és nem is lehet.” Idejében mondom: amikor Bori „a költő jövőbe néző szemé”-nek tételét elvetette, akkor a szocialista realizmus pártszerűség néven ismert elvét tagadta meg. Arra pedig, hogy a jó regényből kiolvasható egy társadalom képe, de társadalmi tételre lehetetlen regényben illusztrálni, Bori menten hazai példákat hozott fel: „A tétel első felére bizonyíték Herceg János elbeszéléskötete, Majtényi Mihály írásai, Sinkó Ervin regénye; a tétel második felét szépen illusztrálja Lőrinc Péter most megjelent regénye, meg Herceg János Változó világban című könyve. Így a költészet is jó versekből áll, a jó verseknek társadalmi magyarázatuk van, de nem azért születtek, hogy csak magyarázzák őket. Így majd nem leszünk kénytelenek kizárni az ösztönösséget és képzeletet az irodalmi alkotásból, akkor majd nem akarunk tudós költőt nevelni. A poeta doctusok kora lejárt.” De vajon lejárt-e? Talán T. S. Eliot kiváló angol költő ideje is lejárt volna, aki még csak ezután írta meg például *A kritika határai* című, számomra emlékezetes esszéjét, amelyet majd csak nyolc év múltán olvasok el, esszéinek és tanulmányainak egy szerb nyelvű válogatásában? Mintha Bori az östehetségek kultuszát igyekezett volna itt meghonosítani, holott ilyen törekvésektől egyébként – tudom – idegenkedett.

Ezt követően Bori egy hosszú bekezdést szentelt a szólamirodalomnak, amelyet kortünetként igen találóan a hazugság költészetének nevezett. Magatartás tekintetében – fejtegette – két oldala van ennek a kortünetnek: az irodalom irányítói azt követelik az íróktól, hogy légvárakat építsenek, az írók pedig – lojalitásukat bizonyítandó – gondolkodás nélkül teljesítik a rájuk rótt feladatot. Ezért kerül előtérbe az írói magatartás kérdésköre. A légvárirodalomnak – írta Bori – természetesen semmi köze sincs a marxizmushoz. Az írók az „irányvonalat” nézik, „és a napi pártfeladatok szemszögéből írnak rossz iskolai dolgozatokat. Termésüknek része ilyen rossz iskolai dolgozatokból áll, különböző szépenhangzó

címekre írva: testvériség-egység, munkás-paraszt szövetség, stb. A valóság, a társadalmi élet, a pszichikai változások, szellemi élet nem is érdekli ezt az irodalmat. Könyvbe néz, tehát dogmatikus”. És milyen társadalmi hatásuk van az ilyen irományoknak? Ezzel kapcsolatban Bori messzemenő következtetésre jutott. „Igaz művészettel – írta – még több hasznot hajtottak volna és még jobban segítették volna az emberek öntudatosodását. Mert a hazugságirodalom még nagyobb merénylet a társadalmi rend ellen, mint egy államellenes politikai összeesküvés.” Nem kétlem, hogy a szólamirodalom elkötelezettjei felhördültek, amikor ezeket a sorokat olvasták. Méghogy rosszabbat művelnek a politikai összeesküvőknel?!

„Íróink túlságosan jól bevették az irodalomelméleti dogmákat – folytatta Bori – és ettől nem tudnak és nem mernek írni. Koloncok ezek. Ami a kritikusnak és az irodalmtörténésznek jó segédeszköz, az egy írónak vagy egy költőnek nyűg és akadály. Az életet, a vajdasági magyarság életét nézzék az írók, ne Timofejevet bűjják. Hagyják azt a kritikusnak, az írók csak alkossanak, hiszen az ő műveikből építi fel majd a bíráló azt a társadalmi és szellemi korképet, ami a miénk és amiben mi élünk.” Felismeréseit Bori végül hazai nevekre is lebontotta: „Az előbb említett tünetnek nálunk két áldozata van, mindkettő tehetséges és alkotó ember: Gál László és Herceg János. Gál Lászlót a szólamköltészet példatárának könyveltem el egészen a legújabb Híd-számokig. Akkor láttam meg, hogy mennyi szép verset és igaz emberi átéléssel megírt verset kaphattunk volna tőle, ha nem követeljük meg, hogy ámítson és légvárakba tornáztassa olvasóit. Lehet négy igaz vers alapján valakit nagy költőnek tartani? Az igaz Gál Lászlót csak most kezdem látni. Milyen kár, hogy eddig nem ilyen volt az »irodalompolitikánk«! A másik Herceg János. Két évvel ezelőtt polgári szemlélettel vádolták és a szovjet irodalom példáját lebegtették meg a szeme előtt, megírta a Változó világban című könyvet, amelyben az emberek úgy változnak, ahogyan kellene, idealizált módon, a la recept, és akkor emberségben, művészi hitelben kellett elmarasztalnom. Vesszük észre hova lyukadtunk ki, milyen abszurdumokba vitt az »író jövőbe néző szeme« című elmélet?”

Bori ezután rátért azokra a világnézeti kérdésekre, amelyeket Bálint István cikkében talált. Azzal kezdte, hogy Bálint szerint Fehér költészete majdnem csak alanyi és szerelmi költészetből áll. „A szerelmi lírát – írta Bori – nem lehet elválasztani az alanyi költészettől, és nem lehet vonalat húzni a politikai vers és az alanyi vers közé sem. Vagy nem a legbensőbb énjét adta Petőfi, Ady, József Attila minden versében? Nálunk pont ez volt a baj, hogy az írók nem magukat adták a politikai versben, hanem azt, amit előírtak és amit át sem éltek és még nem is láttak. Galamb Jánostól hallottam először, hogy van alanyi költészet és van harcos dübörgő líra.

Nagyon maszlag szaga van ennek az elméletnek.” Emellett még azt rótt fel Bálintnak, hogy a dekadencia fogalmát sem tisztázta. „Mit ért dekadencia alatt? – szegezte neki a kérdést. – Tudja-e Bálint István, hogy még ebben az évben Zágrábban Baudelaire-kötet jelenik meg és hogy Belgrádban Andre Gide-et fordítják, és már megjelent egy koszorú a francia lírából és ott Verlaine is szerepel?” Azokban az években egy ilyen sánta érv is nyomós érvnek számított. (Ha kiadják Belgrádban vagy Zágrábban, akkor nem dekadens! Vagy: akkor a dekadens is érték!) Másfelől érdemes felfigyelní arra, hogy Belgrádban és Zágrábban már 1951-ben megkezdődött a nyugati irodalom előítéletektől mentesülő közzététele. Bori sommásan azt állította, hogy Bálint irodalomszemlélete is szoros kapcsolatban áll „az író jövőbe néző szeme” nevezetű szovjet elmélettel. Tanulságként megállapította: „Amint látom, valóban világnézeti különbségek választanak el egymástól bennünket. Vagy az is bűn, hogy nem Bálint szemével nézem a világot? Vagy aki Bálinttal van, az a néppel van és aki Bálinttal nem egyezik és nem az ő felfogása szerint ír, az feltétlenül reakciós és polgári?”

Érdekes, hogy Bori vállalta a világnézeti különbözést, de cikkét azzal fejezte be, hogy véd- és dacszövetség pedig nem létezik, és az íróknak „együtt kell működniük”.

Egy hétre rá, 1951. május 20-án ugyancsak a *Magyar Szó*ban megjelent B. Szabó György cikke a következő, sokatmondó címmel: *Levél Herceg Jánoshoz a vajdasági magyar irodalom ügyében*. Alatta zárójelben volt az alcím: *Vita-cikk helyett*. Ki ne érezné ebből a fensőbbeséges distanciát? Nyilvánosan ugyan, de Herceghez beszélek a közös ügyben, és nem állok be a vitázók sorába. Nem alacsonyodok le hozzájuk. De mégis vitázok.

B. Szabó azzal kezdte, hogy levele válasz Herceg április 14-én kelt levelére – értsd: magánlevelére, amelyet senki sem olvashatott –, melyben fontos elvi, tisztázásra váró kérdéseket érintett. Azok megoldásához azonban egész írói közösségünk összefogására van szükség. Úgy értékelte, hogy a *Magyar Szó* hasábjain már egy hónapja folyó vita „nem tudott eljutni sem irodalmunk lényeges kérdéseinek helyes felvetéséig, sem az alapvető irodalmi problémák tisztázásához”. Sajnos B. Szabó sem avatta be olvasóit abba, amit állítólag tudott: mik a lényeges, és mik a lényegtelen kérdések, mik az alapvető problémák, s mik nem azok – gondolom ma. A vita – vélte B. Szabó – személyeskedő hangnemben, ellenséges hangulatban, mindkét részről a sértett fél pozíciójából folyt, s még inkább elmélyítette a korábbi ellentéteket. „Ezért kellett a lényeges kérdéseknek szükségszerűen háttérbe szorulniuk és ezért hallgatott el a konstruktív, magvas tartalom a »kardlapozás« nyugtalanító, üres csengésében.” Ez – lepődök meg ma – mintha oldalgás lett volna a „kardlapozgatás” miatt háborgó Tomán ellen. Majd

pedig, noha azt állította, hogy a vita semmi lényegeset nem vetett fel, B. Szabó felvázolta, „mit hozott felszínre ez az »irodalmi háborgás«”.

„Beszélhetünk-e főiskolások véd- és dacszövetségéről? Sulhóf, Bogdánfi, Bálint szerint igen, Tomán szerint nem, de megállapítja, hogy szükség van véd- és dacszövetségre mindaddig, amíg irodalmunk egészségtelen kérdéseit nem sikerül felszámolnunk. Míg Sulhóf magának a véd- és dacszövetségnek fennállását és létezését előidéző egészségtelen jelenségeknek az okát kereste és ennek megszüntetését jelölte meg mint irodalmi életünk időszerű és fejlődéstgátoló problémáját, addig Bogdánfi és Bálint szerint fel kell számolnunk a véd- és dacszövetséget és minden »törtető csoportot« akkor is, ha az irodalmi életünk megmentésére irányul. Szerintük a »fikatív« véd- és dacszövetség tagjait a többi írótól világnézeti különbségek választják el.”

B. Szabó azonban pontatlanul foglalta össze azt, amit a vita – az ő szavaival élve – „felszínre hozott”. Ugyanis elhallgatta, hogy Bálint szerint „Boriék” a szólamirodalom elleni harc ürügyén egy olyan irodalmat képviselnek, amely még a szólamirodalomnál is „negatívabb” jellegű, s most attól tartanak, hogy Sulhóf cikke ráébreszti majd erre a vajdasági magyar írókat és „kultur munkásokat”. Természetesen azt is elhallgatta, hogy Bori vállalta a világnézetbeli különbséget Sulhóffal, Bogdánfival, Bálinttal szemben, akik „az író jövőbe néző szeme” néven ismert művészetellenes, lejáratott, dogmatikus szovjet irodalomszemléletet képviselik, s bizonygatta, miszerint ő és társai azt a marxista irodalomszemléletet kívánják követni, amely majd a most születő nagy művek jellegzetességeit számba véve ezután újul meg. Miért hallgatta el mindezt B. Szabó? Elképzelhetetlen, hogy nem látta volna: ezt is „felszínre hozta” a vita. Talán azért siklott el mindez felett – tűnődök el napjainkban –, mert akkor mégsem mondhatta volna, hogy a vita semmi lényegeset nem hozott? Vagy nehezebb lett volna kiegyenlítenie a két csoport törekvését mint egyaránt követhetlent, miként B. Szabó tette? Kérdéseim elől akkor sem térhetek ki, ha nincs rájuk válaszom.

Miként értékelte tehát B. Szabó a vitában eddig részt vevő két csoport pozícióját? A társadalomban bekövetkezett demokratizálódást amolyan vízvázlatként kezelte, s az irodalomra nézve is merőben másmilyennek nevezte a demokratizálódást megelőző és az azt követő korszakot. Rámutatott, hogy a demokratizálódás az irodalom terén is számtalan olyan problémát tárt fel, amelyeket az írók korábban még csak szóvá sem tehettek. „Vajon tagadhatjuk-e, hogy akkori irodalmi életünk látszólag nyugalmas és tükörsima felszíne, – melyet mintha »láthatatlan irodalmi erők« varázsoltak volna békéssé és tettek idillikussá – csak látszat-nyugalom volt,

melyet merev, dogmatikus gondolkozás, ideológiai zűrzavar és az alkotó művészekkel való egészségtelen viszony csak erőszakkal teremthetett meg?” Ennek illusztrálásaképpen elmondta, hogy a művészek csak egymásnak merték elsutogni magánvéleményüket, és erőszakkal elnyomták a művészet vulgarizálása ellen lázadó lelkiismeretüket, majd így folytatta: „Ma már nem nehéz megállapítani ezeket a tévedéseket és nem számít felfedezésnek a szövegtudomány következményeit az írói magatartás megformálódására kimutatni. Azonban teljesen igaztalan lenne elítélni, »elmarasztalni« az írókat emberségben és művészi hitelben, ha nem látnánk meg helytelen »irodalompolitikánk« gazdasági-társadalmi gyökereit, az összefüggést szellemi, művészeti és irodalmi életünk elcsenevésesedése és az adott társadalmi viszonyok fokozatosan meginduló bürokratizálódása között.”

Ezzel B. Szabó mentőövet dobott a szövegtudomány megrögzött védelmezőinek, méghozzá egy oldalvágás kíséretében Bori felé, aki cikkében merészelt kimutatni, hogy a szövegtudományt szülő irodalompolitika milyen hatással volt például Gál és Herceg írói magatartására. B. Szabó értelmezése szerint a szövegtudomány művelői voltaképpen a gazdasági-társadalmi rendszerben alakuló viszonyok **megtestesítői** voltak az irodalmi élet sajátos területén. A gazdasági-társadalmi rendszer meghatározó erőként irányította lépéseiket. Már-már azt sugallta, hogy nem voltak urai saját maguknak. Ezzel kimerült mindaz, amit B. Szabó róluk mondani szándékozott. Utána jobbra a „fiktív” véd- és dacsövetség törekvéseit taglalta, s időnként párhuzamba állította a két csoport – szerinte – követetlenségét.

„Azt hiszem – írta B. Szabó –, hogy a véd- és dacsövetség csakugyan fiktív valami és úgy gondolom, káros és helytelen egy tehetséges írókból álló irodalmi csoportot irodalmunk első számú ellenségének kikiáltani. Az irodalom nyugtalan, erjedő, forrongó korszakaiban az írók kisebb-nagyobb tömörülése – akár világnézeti, esztétikai és művészi programjuk azonossága alapján, akár egyéni érdekeik, egzisztenciájuk veszélyeztetése folytán – szükségszerűen jön létre.” B. Szabó itt felettébb megértő volt: a hivatalos irodalompolitika ilyen csoportok létjogosultságát Jugoszláviában csak 1954 táján tekintette indokoltnak. A következő hasábon B. Szabó így szólt: „Bizonyos, hogy a fiatal írók harcában sok pozitív szándék van, munkásságukkal eddig is jelentős mértékben hozzájárultak irodalmi életünk kérdéseinek tisztázásához, irodalmi életünk kereteinek tágításához és fellépésük mozgást, nyugtalanságot hozott, de egyúttal az egészséges kibontakozás felé terelte irodalmi életünket. Senki sem vonja kétségbe, hogy a fiatalok új hangot hoztak irodalmunkba. De ez az új és szabadabb felfogás

az irodalom és a művészet kérdéseiben a demokratizálódás első jelentősebb irodalmi visszhangja volt irodalmunkban. A fiatalok fellépése és irodalmi életünk demokratizálódásának a folyamata tehát szorosan egybeesett. Az új írói szemlélet ennek a jelentős társadalmi átalakulásnak egyik irodalmi következménye, és pont ez a tény meghatározta, megszabta a fiatal írók szerepét és feladatait.” Vagyis B. Szabó szerint a fiatalok éppúgy a gazdasági-társadalmi rendszerben végbemenő folyamatok **megtetesítői**, azoknak **visszhangjai** az irodalmi életben, mint a szólamirodam védelmezői voltak a demokratizálódást megelőző, bürokratikus időszakban.

B. Szabó leszögezte: a népi forradalom a közélet demokratizálásának folyamatával tette lehetővé, hogy szembenézve irodalmi életünk válságával, siettessük irodalmi életünk „bürokratikus irányításának felszámolását”. B. Szabónak arra a nézetére, hogy az írók amolyan **megtetesítői** rajtuk kívülálló társadalmi folyamatoknak, már 1951-ben felfigyeltem, s fanyalogva fogadtam. Saját esetemből kiindulva, homályosan úgy képzeltem, hogy a társadalmi folyamatok és az írók magatartása között egyénekenként különböző, s folyton változó, igen bonyolult összefüggést feltételezhetünk. Ezt a viszonyt semmiképpen sem húzhatjuk kaptafára.

Ez volt B. Szabó valóban nagy horderejű programjának a múltértékelésre alapozott fele: az irodalmi élet bürokratikus irányításának a felszámolása. Itt áttért jövőképre, programja másik felének felvázolására. De még mielőtt azt megfogalmazta volna, elmondta, milyen veszély fenyegeti ezt a jövőre vonatkozó programot. Hallgassuk meg: „Mindezt elismerni természetesen nem jelenti egyúttal azt is, hogy a fiatal írók tévedéseivel egyetértünk és megállapításaikat megfellebbezhetetlennek tekintjük. Elhallgatni kifogásainkat, elsiklani a hallottak és mondottak felett – noha ez is megtörtént néhányszor – semmiképpen sem lenne igazolt álláspont. Most, amikor irodalmi életünk helyes irányvonalának elvi megalapozásáról van szó – akkor a tévelygések, kilengések, az elhamarkodott ex-cathedra ítéletek valóban mérhetetlen kárt okozhatnak.” Tehát B. Szabó is – emlékezek vissza ma – **a helyes** irodalompolitikát szándékozta elvileg megalapozni. Az eddigi helyes helyett mostantól kezdve egy másik helyest? Új központból, új irányítókkal, megkövetelve, hogy azt minden irányzat elfogadja? Felrótta a fiataloknak a felületességet, a mindenáron való eredetieskedést, azt, hogy pillanatnyi benyomások alapján ítéletet mondanak elevenek és holtak felett, meg hogy irodalmi művek elemzése helyett megelégednek rögtönzésekkel. Rámutatott, hogy az impresszionista kritika ideje lejárt, és a kritikus ösztöne gyakran tévútra vezet.

Mindebben volt igazság. De ez merőben más hozzáállás volt B. Szabó részéről – ezt már 1951-ben is látnom kellett –, mint egy évvel korábban, midőn az áprilisi *Híd* fiatal íróinak, főként pedig kritikusaiknak munkáit

beharangozta. Lelke rajta! Miután bejelentette új álláspontját, rátért a *Magyar Szóban* vitázó felek kiegyenlítésére.

„Irodalmi frontunkon észlelhető válság okait nemcsak abban kell látni – írta B. Szabó –, hogy a szólamirodalom maradványait íróink még ma sem tudták leküzdeni és láthatatlan irodalmi erők létezésének réme még ma is feszélyezi és fékezi alkotó művészeink mozgási lehetőségeit, hanem abban is, hogy az írói alkotószabadság nevében hadakozva a költő »ösztönösségét«, az intuíciót helyezzük magas piedesztálra és így természetesen ellentétbe kerülünk a művészet materialista felfogásával. Hibás nézet az is, hogy a költő, az alkotóművész rúgjon fel minden elméletet, fordítson hátat az elméleti műveknek és »csak alkosson«. A mondat első fele a Sulhófit követő szólamosokra, a második fele a Bori köré tömörülő áprilisi »hidásokra» vonatkozott.

Mielőtt megfogalmazta volna programjának jövőre irányuló részét, B. Szabó figyelmeztetett a demokratizálódás két vonatkozására, nevezetesen arra, hogy az irodalmi élet demokratizálása elválaszthatatlan a társadalmi élet demokratizálásától, meg arra, hogy az író nem elégedhet meg azzal, hogy művében megjeleníti az ember emberré válásának folyamatát, hanem tevőlegesen részt kell vállalnia a társadalmi élet demokratizálásában is. B. Szabó mindkét vonatkozást jó alkalomnak tekintette arra, hogy a fiktív véd- és dacsövetség tagjait kioktassa. „Irodalmi életünk demokratizálódása elválaszthatatlan társadalmi életünk demokratizálásától – írta. – E folyamat kettéválasztása csupán azt bizonyítaná, hogy az irodalom és a társadalom összefüggéseinek helytelen értelmezésében a polgári egzisztencializmus szubjektív világfelfogásához jutottunk el és ezzel közvetve a materialista világnézet tagadásáig. Mi más lenne az, mint egy filozófiai »harmadik út« kiagyalásának művészi és irodalmi megjelenési formája?! Egy olyan filozófia megalapozása, amely állítólag se nem idealista, se nem materialista, hanem mindkettő »egyoldalúságait« leküzdve, eljut egy »magasabb«, »tudományosabb«, »korszerűbb« állásponthoz!?”

Az egzisztencializmus vádjának azonban, akárcsak az arra alapozott »harmadik út» kiagyalására vonatkozó vádnak nem volt semmi alapja. Szerintem akkor még a fiatalok sem, B. Szabó sem ismerte kellőképpen a Nyugaton dívó egzisztencializmust. A fiatalok közül meg később sem került senki az egzisztencializmus bűvkörébe.

De ez sem volt elég. B. Szabó azt is felrótta a fiatal írónemzedék meg nem nevezett tagjainak, hogy mesterségesen fenn akarják tartani a polgári társadalom ellentmondásait magánélet és közélet között, s ezzel az írók művei és az írók emberi magatartása közötti ellentétet is, holott a szocialista forradalom ezeket az ellentéteket szükségszerűen feloldotta.

Mindezek után egy látványos gesztust tett a fiatalok csoportja felé: „Meggyőződés – e tévedések ellenére is – hogy nem világnézeti különbségek választják el a fiktív véd és dacszövetség tagjait irodalmunktól és ellenzékiességük a dogmatikus irodalomszemlélet elleni harcban és irodalmi életünk demokratizálódásáért vívott küzdelemben mindaddig időszerű marad, míg valóban fennáll az a veszély, hogy az irodalmi élet határain kívülállók határozzák meg irodalmunk művészi fejlődését.” Meglepődve látom: B. Szabó itt azt állította, hogy a véd- és dacszövetség tagjai a dogmatikus irodalomszemlélet elleni harcban is, az irodalmi életünk demokratizálásáért folyó küzdelemben is ellenzékiskednek! Tehát ezt is, azt is elleneztek? Szó sincs róla! Csak nem tartottuk kielégítőnek azt a „harcot”, amelyet a hivatalos politika mindkét ügyben megengedett.

Végre B. Szabó eljutott programja második, a jövőre vonatkozó részének megfogalmazásához: „Úgy érzem, elérkezett az idő, amikor művészeti és irodalmi kérdésekben döntő szava elsősorban az alkotóművészeknek lehet.” De B. Szabó szerint a döntő szó kimondásában az írói közösségek nem hagyatkozhatnak szerkesztőségek szervezte konferenciákra, lapokban folytatott nyilvános vitákra, irodalmi csoportok és ellencsoportok állásfoglalására. Olyan atmoszférát kell teremteniük, amelyben a viták a konstruktív együttműködést szolgálják, s nem azt eredményezik, hogy a nyomasztó légkörben az írók légszomjjal küzdenek. B. Szabó okkal tette fel a kérdést, vajon írói közösségünk fel van-e készülve arra, hogy elvégezze a – szerinte – rá háruló feladatot. Ekkor ismét párhuzamba állította a szolamirodalom védelmezőinek és a „fiktív” véd- és dacszövetség tagjainak a törekvéseit. Emlékeztetett arra, hogy a nagy marxista alkotóművészek mindig is a „teljes élet” ábrázolására vállalkoztak. „S ezt tudják Boriék, de tudják Bogdánfiék is. Sem jelszavakkal, sem hamis kispolgári irodalmi illúziókkal, sem az életből kivágott színes képeslapokkal nem juthatunk el az élet teljességének művészi ábrázolásáig.” Kihámozhatjuk, hogy az utóbbi mondatból mi vonatkozik Bogdánfiékre, s mi Boriékra. B. Szabó szerint egyik csoport sem haladt a szerinte kívánatos közös cél felé. Figyeljünk oda az alábbi párhuzamra: „S vajon megvalósíthatjuk-e szándékunkat, ha irodalmunkban a tudatlanság, dilettantizmussal társulva egyre inkább elsekélyesíti irodalmi életünket és teljesen tévesen, hibásan vesz védelembe egy meghaladott irodalmi és esztétikai álláspontot? Vagy elbizakodva mond ítéletet emberekről, írói törekvésekről és művészi alkotásokról – olyan módon, mely a szocializmus etikájától idegen, a marxista irodalomkritika módszereivel pedig ellenkezik.” Az első mondat Bogdánfiékre, a második Boriékra vonatkozott.

Ma úgy látom, hogy B. Szabó György ebben a vitában visszatért ahhoz a szerephez, amelyet 1949 decemberében, a Magyar Osztályon lezajlott kiskongresszuson öltött magára. Úgy tett, mint aki tudja, mi a teendő annak érdekében, hogy a vajdasági magyar irodalom a legújabb körülmények között talpra álljon. Rámutatott, hogy a két meglevő irodalmi csoportosulás közül egyik sem képes az „írói közösséget” egybefogni és kivezetni a válságból. A levegőben lógott, hogy a két csoportnak magába kell szállnia, és fel kell sorakoznia B. Szabó mögé.

Cikkének végén B. Szabó Herceghez fordulva közölte, a fentiek miatt soha időszerűbbnek nem látta Hercegnek egy kupuszinai írói találkozóóról álmodott tervét, mint most, amelyen intézményes megoldást kellene találni a vajdasági magyar irodalom nyalábnyi, B. Szabó által tüzetesen felsorolt apró-cseprő, nyitott kérdéseire. Hadd ne soroljam most fel azokat a teszem ide, teszem oda kérdéseket. Itt különben is az **intézményes** megoldáson volt a nyomaték. „Rajtunk is múlik, hogy valóban megteremtjük-e – fejzete be B. Szabó koncepciók cikkét – a vajdasági magyar irodalmat, a szabad magyar nép irodalmát, mely művészi értékben és az ábrázolás művészi hi-telességében is hű kifejezése lesz a szocialista forradalom korának.”

Hihetetlen, milyen népszerűvé vált Sinkónak az az elképzelése, misze-rint a magyar irodalmon belül egyedül a vajdasági magyar irodalom szabad irodalom. Azonkívül, miként látni fogjuk: B. Szabó nem maradt magára azzal az elképzeléssel sem, hogy a vajdasági magyar irodalmat majd csak ezután kell „megteremteni”.

